

MICHAL SKŘEJPEK

STUDIE Z DĚJIN ŘÍMSKÉ ÚSTŘEDNÍ SPRÁVY ZA PRINCIPÁTU

Císařské kanceláře, jejich činnost a organizace

OBSAH

I. Úvod	20
II. Vznik a vývoj císařských kanceláří za principátu	22
III. Vývoj a zaměření jednotlivých kanceláří	38
ab actis	38
ab admissionibus	38
ab epistulis	39
ab instrumento auxiliario	47
a bibliothecis	47
a censibus	48
a codicillis	50
a cognitionibus	51
a commentariis	53
a consiliis	55
a copiis militaribus	56
a declamationibus Latinis	56
a diplomatibus	56
a libellis	57
a mandatis	61
a memoria	62
a pactionibus	64
a patrimonio (ratio privata)	65
a rationibus	69
a studiis	74
a voluptatibus	76
IV. Vznik a vývoj byrokracie v císařských kancelářích	77
Chronologické seznamy úředníků, kteří působili v císařských kancelářích	88
Tab. 1 Přehled vzniku a trvání jednotlivých kanceláří	123
Tab. 2 Přehled doložených funkcí v jednotlivých kancelářích	124
Tab. 3 Přehled doložených titulů vedoucích v jednotlivých kancelářích	125
Seznam použité literatury	126
Seznam použitých zkratk	130
Summary	134

I. ÚVOD

Studium otázek týkajících se organizace a chodu správního aparátu umožňuje pochopit mechanismus fungování státní moci jako celku a jejím prostřednictvím tak proniknout k samotné podstatě života zkoumané společnosti. Jinak tomu samozřejmě není ani při studiu dějin římského císařství. Je nepochybné, že administrativa je jen jednou z oblastí politického systému, stojící sice zdánlivě nad společností, ale ve své podstatě v ní pevně tkvící a zpětně ji neméně silně ovlivňující. Při zkoumání podstaty této oblasti veřejného života ve starověkém Římě je třeba si uvědomit, že se setkáváme s něčím zcela novým, s jevem, který v předchozím vývoji neměl obdoby. Odhlédneme-li od recepce několika helénistických institutů, pak ani nenacházíme žádnou analogii mezi administrativou, která vznikla v římské říši a správními modely velkých východních státních útvarů, jako byla perská říše nebo ptolemaiovský Egypt.

Objasnit detailně podstatu všech vztahů a vnitřních vzájemných vazeb, které se utvořily v tomto složitém systému, nebude již nikdy možné. S obdobnými problémy se ostatně setkáváme také při zkoumání jiných oblastí života římské společnosti, například náboženství, které známe pouze v jeho vnějších projevech, a ty nám jen málo napovídají o specifických podmínkách, v nichž se utvářelo. Stejnou absenci informací ostatně pocítujeme také při pohledu na samotné kořeny jeho vzniku, které dnes již není možno zcela odkrýt a tedy ani jednoznačně interpretovat. Rekonstrukce systému orgánů, pomáhajících bezprostředně císaři při jeho správní aktivitě, může přesto výrazně pomoci při vyjasnění vývoje celého státního zřízení principátu i mechanismu sil, které ovlivňovaly jeho vývoj v samotném srdci říše.

V posledním století své existence prožívala římská „res publica“ hlubokou krizi. Narůstaly zejména rozpory mezi obrovským územním rozsahem římského státu a nevyhovující starou strukturou jeho správy, problémy, které na daném stupni rozvoje společnosti bylo možno vyřešit jen osobním režimem — diktaturou. Úspěšných i neúspěšných pokusů o více či méně otevřenou diktaturu zaznamenáváme v 1. století př. n. l. několik (Mariova, Sullova, trojjediná triumvirů, Caesarova). Jako nejschopnější života se nakonec ukázal typ Octavianův, který organicky spojoval staré republikánské instituty a formy vlády s novými a možno říci i progresivnějšími prvky a zároveň široce využíval vznikající byrokratickou administrativu. Augustus používal při správě říše ve velké míře své otroky i propuštěnce a právě zde leží prvopočátek oné „burocrazia augustea“ (V. Giuffrè, 1977, s. 74), vznikající na osobním a nikoli normativním základě.

Je sice možné hovořit o římské právní vědě, zabývající se administra-

tivním právem,¹⁾ ale o správním právu, pokud pod tímto pojmem rozumíme alespoň částečně ucelený systém norem, již nikoliv. Nesporně se však u Římanů vyvinula nesmírně bohatá administrativní praxe (S. Riccobono jr., 1964, s. 666), a to nejen pokud se týče takových zásadních otázek jakou byla organizace správy dobytých území, ale i detailů, jako např. odpovědnost úředníků, právní síla, atp. Snad právě proto byla za císařství, a to ještě více než za republiky, tato oblast upravována pouze obyčejovým právem, což je možno při její důležitosti považovat za jistou anomálii. Z tohoto důvodu také právní prameny z období principátu o císařských kancelářích mlčí a jedinými využitelnými zdroji informací jsou literární nebo epigrafické památky.

K jakékoli látce z veřejného práva je třeba přistupovat a zkoumat ji ze tří základních hledisek. Jsou to: 1. právně ústavní aspekty, 2. vztahy centrálních a místních orgánů, 3. struktura a fungování jednotlivých orgánů (V. Giuffrè, 1977, s. 10). V tomto ohledu je problematika kanceláří poněkud zjednodušena, protože místní orgány, s výjimkou finančních odborů, neexistovaly a jak již bylo naznačeno, setkáváme se v této oblasti s úplnou absencí právní úpravy.

Císařští sekretáři i orgány, které řídili, se bohužel nacházejí tak trochu na okraji zájmu současných autorů. Zmínkám o těchto správních orgánech se ovšem nevyhne autor žádné syntetické práce o dějinách státního zřízení starověkého Říma.

Pro studium této oblasti je typická značná roztržitost pramenných údajů. Nejvíce zpráv o císařských kancelářích poskytuje epigrafický materiál, přičemž zejména pro studium personálu jsou tyto doklady téměř výlučným pramenem. Poměrně hodně zmínek je možno nalézt také v dílech římských historiků, především v *De vita duodecim Caesarum libri VIII* C. Suetonia Tranquilla, Tacitových *Historiích* a *Análech* nebo dějinách Diona Cassia. Stranou nestojí ani ostatní literární prameny, kde je třeba na prvním místě jmenovat *Statiovy Silvae*, díla obou Pliniů, práce Senekovy, Plutarchovy paralelní životopisy a dokonce i *Martialovy epigramy*. Často jsme však odkázáni jen na svou nespolehlivost v používání technicky právních termínů obecně známou *Historia Augusta*. Právní prameny z doby principátu jsou pak prakticky, snad až na *Gaia* a *Ulpiana*, nepoužitelné. Vztah vedoucích kanceláří k císaři, stejně jako i ostatních nově

¹⁾ Otázky správy římského státu se těšily poměrně velkému zájmu již u republikánských právníků (Cassius, Hernicus, Rutilius Rufus, Aelius Tubero), který neochaboval ani za císařství (např. Capitonova „*liber de officio senatorio*“, Sabinovy „*libri de officio adsectorum*“, Marcellovy „*libri de officio consulis*“, „*liber singularis de officio praefecti praetorio*“ Arcadia Carisia, díla severovských právníků a z pozdější doby zejména „*De administrando imperio*“ Jonannese Lyda a dokonce se této problematice věnoval i císař Constantinus VII Porphyrogenetos — „*De Caeremoniis*“). Podrobně viz A. dell'Oro (Milano, 1960).

zavedených úředníků, totiž nebyl založen na veřejném právu, ale v podstatě na bázi práva soukromého, byl proto podobného charakteru jako u mandanta a mandatáře nebo patrona a klienta (P. De Francisci, 1947 až 1948, III, 1, s. 312). Poněkud lepší podmínky jsou pak pro období dominiátu, kdy je možno použít daleko více pramenů právní povahy (Codex Theodosianus, Codex Iustinianus, Notitia Dignitatum).

Přestože je k dispozici poměrně velké množství jednotlivých nápisů i zmínek v literárních dílech, není možné zrekonstruovat u všech kancelářů naprosto přesně jejich vývoj. Často zůstává nejasná také samotná náplň jejich činnosti, a u některých sekretariátů ani není zřejmé, zda je vůbec můžeme za takovéto úřady považovat. I přes naznačené obtíže je však možno celkem spolehlivě zrekonstruovat na základě dobových pramenů vznik a vývoj byrokracie v úřadech, které již svou povahou měly nejbližší k osobě císaře a stály v centru veškerého dění římské říše. Kromě toho také kanceláře nemalou měrou ovlivňovaly jako poradní orgány i císařova rozhodnutí. Jejich vedoucí nebyli úředníky, kterých by si římsští historikové zvláště všímali, při jejich činnosti totiž nedocházelo k excesům ani efektním událostem, které by jim stálo za to zaznamenat. To nakonec svědčí o pozornosti, jakou císaři výběru těchto úředníků věnovali a tedy také o důležitosti, jakou přikládali řádnému chodu svých osobních úřadů. V praxi však vedoucí kancelářů řešili, a to často i zcela samostatně, otázky zásadního významu a měli tak rozhodující vliv na běžný chod administrativního aparátu impéria a tedy i na sociální, politický a ekonomický vývoj celého římského státu.

II. VZNIK A VÝVOJ CÍSAŘSKÝCH KANCELÁŘŮ ZA PRINCIPÁTU

Při organizování nové správy říše se Augustus soustředil pochopitelně především na oblasti, které měly klíčový význam pro bezprostřední upevnění nového režimu. Jednalo se zejména o získání plné kontroly nad armádou a financemi. Kromě toho bylo důležitým rysem Augustovy vnitřní politiky zachování zdání kontinuity principátu s republikánským zřízením. I nadále proto existovala celá řada republikánských úředníků, vedle nichž se ovšem objevovaly nové úřady, které je postupně nahrazovaly a zabezpečovaly i nově vzniklé potřeby římského státu. Jednalo se však o úřady založené na zcela jiných principech než dříve. Jednotliví úředníci byli jmenováni přímo císařem, přičemž často obdrželi také jmenovací dekret (codicillus), byli jím placeni, pouze jemu odpovědni a také délka funkčního období závisela jen na vůli principa.

Zavedení těchto úředníků nového typu, zvláště pak prokurátorů, bylo projevem Augustovy auctoritas a to na poli, na němž se rozvíjela zcela

svobodně. Dokonce je v této souvislosti možné hovořit o jednom z nejtýpějších projevů principátu. Proč k tomuto zásahu do struktury státních orgánů dochází, je zcela pochopitelné. Republikánský systém s ročním obměňováním úředníků již nebyl schopen plnit požadavky, zejména odborné, které správa obrovského mechanismu impéria vyžadovala. Navíc byly tyto úřady tradičně zastávány příslušníky staré senátorské aristokracie, tedy přirozenými nepřáteli nového pořádku. Za Augusta byl ovšem vytvořen jen základ císařské administrativy. Jeho nástupci postupně, a nutno zdůraznit, že bez jakéhokoli plánu, ustavovali nové funkce, tak jak se průběžně ukazovala jejich potřeba a zvětšovali personál u již existujících úřadů.

Správní aparát principátu je podle M. Rostovtzeffa (1960, s. 226) rozvíjen způsobem, který se stával stále více a více metodickým a systematickým. Těžko lze ovšem s tímto závěrem souhlasit, protože pro toto období římských dějin bylo charakteristické nahromadění velkého množství velkých i malých úřadů, které vznikaly, zanikaly a byly spojovány podle okamžité potřeby, nebo jen rozmaru císaře. Právě zde je mimořádně patrný rys charakteristický pro celé římské administrativní dějiny, a to čistě empirický způsob jakým principové přistupovali ke správě říše. Zvláště je to pak zřejmé při bližším pohledu na vývoj kanceláří. Proto je také možno vztáhnout tvrzení Pomponiovo i na období počátku principátu a zároveň je považovat za obecnou charakteristiku téměř celé císařské administrativy: „*praefectus annonae et vigilum non sunt magistratus, sed extra ordinem utilitatis causa constituti sunt*“ (Dig. I 2, 2, § 33).

Za Augustova panování se císařská administrativa teprve rodí, ještě neexistuje ona složitá byrokratická struktura, která je tak typická pro pozdější dobu. Proto také ani nevzniká potřeba existence zvláštních specializovaných úřadů, které by pomáhaly císaři zvládat rostoucí nápor úkolů, vyskytujících se při řízení státu. Tehdy ještě bylo únosné, aby tyto úkoly plnili, stejně jako v každé jiné římské aristokratické rodině, domácí služebníci, otroci a propuštěnci, případně i klienti. Převážnou část jejich práce sice již tvoří vyřizování záležitostí pána, ne jako soukromé osoby, nýbrž jako hlavy státu, přesto ale není ještě možno říci, že by se jednalo o úředníky, nebo že by tyto osoby měly oficiální postavení. Tato podvojnost v práci císařských služebníků ostatně trvala i za bezprostředních Augustových nástupců.²⁾ V té době se nedá ani hovořit o úřadech jako takových, i když samozřejmě „s prvním zárodkem se setkáváme již v Augustově době“ (F. De Martino, 1962, s. 589).

Již Caesar používal pro vyřizování některých osobních záležitostí jezdců

²⁾ Nero například při nástupu na trůn slíbil, že nebude slučovat státní a domácí záležitosti: „*discretam domum et rem publicam (fore)*“ (Tac. Ann. XIII 4, 2).

Oppia a Balba (Tac. Ann. XII 60). Za prvních principů pak nepochybně musela existovat mezi domácimi osobními služebníky jistá specializace, taková jaká je doložena za Tiberia. První doklad z doby vlády tohoto císaře se týká propuštěnce, který pečoval o záležitosti fiscu: „Anthemus Ti. Caes. Aug. 1. a rat.“ (CIL VI 8409^c), tedy předchůdce Pallantova. Druhý nápis je pak věnován Ti. Iuliovi Donatovi označenému jako „acceptor a subscribendarius“ (CIL VI 5181), snad budoucímu sekretáři „a libellis“. Alespoň titul subscribendarius — zabývající se subskripcemi, což byla hlavní náplň práce tohoto úřadu, na to ukazuje. Další doklad se pak vztahuje k císařově osobní korespondenci: „Ti. Iulius Agathopodis stator ab epis.“ (CIL VI 4249). Již nyní se tedy objevují názvy, které později označovaly jednotlivé kanceláře.

Nebude asi sporu o tom, že propuštěnci nebo otroci s podobnými úkoly působili i za Tiberiova nástupce Gaia, a to i přesto, že nejsou doloženi. Také je možno předpokládat, že podobní specializovaní služebníci pracovali v předclaudiovské době i v dalších oblastech císařovy správní aktivity. Proč nebyly kanceláře vytvořeny již za prvních dvou Augustových nástupců není možno vysvětlovat, jak to činí A. M. Duff (1958, s. 152), pouze tím, že Tiberius většinu času sídlil na Capri a Gaius byl neschopný. Příčiny byly zajisté mnohem hlubší a především souvisely s dosud rudimentální strukturou státní administrativy římské říše, i když osobní důvody zajisté svou roli sehrály také. Skutečný císařský kabinet byl vytvořen teprve za čtvrtého císaře Claudia.³⁾

Pokud odhlédneme od výše uvedených epigrafických dokladů z doby Tiberiovy, je možno říci, že za Gaia je již císařský dvůr v jistém smyslu organizován (S. I. Kovaljov, 1955, s. 56). Teprve Claudius však dal stabilní organizační formu původně pomocným orgánům, které předchozí císaři využívali při své osobní správní aktivitě, ty se tak staly více samostatnými a tedy i odpovědnějšími než předtím. Tím, že tento císař zracionalizoval činnost svých bezprostředních pomocníků při správě říše a centralizoval ji do dosud „miniaturních ministerstev“ (H. H. Scullard, 1976, s. 302), které se ale brzy staly ministerstvy skutečnými, rozvinul Claudius zároveň i základ císařské civilní služby nezávislé na starých autoritách, zejména senátorech, a tedy také palatinské byrokracie. Proto je také mož-

³⁾ Předchůdce sekretářů, ovšem v obecném smyslu, je možno vidět v otrocích a propuštěncích „a manu“ na nápisech z Tiberiovy doby: „Stophylus Aug. a manu Verna caprine“ (CIL VI 8409^a); „M. Livius Pyrsus Lochidiadis l. a man.“ (CIL VI 3966). Se stejnými označeními se setkáváme dokonce již za Augusta: „... blaeus divi Augusti a manu“ (CIL VI 8887). Mezi tyto doklady ale není možno řadit CIL VI 4026: „ab officiis et admiss.“, kde sice nacházíme název jedné z pozdějších kanceláří — „ab admissionibus“, ale jedná se pouze o specializovaného otroka, jakého měli i ostatní členové panující rodiny (např. „Tyrannus Antoniae Drusi ab admissione“ — CIL VI 33762).

no tohoto císaře označit za přímého pokračovatele Augustovy politiky v oblasti administrativy. Právě on je odpovědný za vytvoření císařské civilní služby (E. T. Salmon, 1950, s. 166), za její institucionalizaci.

Císař Claudius soustředil řízení veškerých záležitostí do čtyř velkých sekretariátů,⁴⁾ do jejichž čela postavil propuštěnce neitalského, většinou řeckého, původu. Muže nezatížené tradicí, plně loajální a zároveň i odborně dostatečně připravené, kteří byli nejen schopni řídit své úřady podle pokynů císaře, ale dokonce i přímo převzít část jeho úkolů. Úřadem pro řízení záležitostí státní pokladny a zároveň i finančním centrem říše, které sestavovalo rozpočet a státní bilanci, bylo „a rationibus“ řízené Pallantem (Suet. Claud. 28; CIL VI 11, 143, 965, 8170; XIV 2833; Plin. Ep. VIII 6, 7; Zonar XI 9). Narcissus stál v čele „ab epistulis“ (CIL XV 7500; Suet. Claud. 28), hlavního sekretariátu pro císařskou korespondenci. Za vyřizování soukromých žádostí a stížností byl pak odpovědný „a libellis“ Callistus (Zonar XI 9; Dio LX 3). Tito tři propuštěnci ovládali nejdůležitější dvorní ministerstva a tvořili skutečně všemocný triumvirát té doby. K nim se řadil ještě knihovník a literární poradce „a studiis“ Polybius (Suet. Claud. 28; Seneca Ad Polyb. 6) a snad již také blíže neurčitelný „a cognitionibus“ (Suet. Claud. 14).

Úřady, které pomáhaly císaři při zvládnutí obrovského množství úkolů, které se v jeho rukou, jako hlavy státu, kumulovaly, vyřizovaly vedle toho i záležitosti soukromého rázu. Ačkoli byly kanceláře až do Hadriána zpravidla řízeny propuštěnci, není možno je označit za poloprivátní, jak to činí A. Garzetti (1960, s. 356).⁵⁾ Ony „domácí“ záležitosti tvořily totiž zanedbatelnou část jejich činnosti, a proto také v okamžiku, kdy začíná převažovat v jejich práci stránka veřejná, stávají se sekretariáty státními orgány. Claudiova reforma byla toho jen vnějším vyjádřením. S nárůstem rozsahu jejich činnosti a zároveň i zvětšováním se úřednického aparátu, nabývaly charakteru skutečných ministerstev s působností na celém území římské říše.⁶⁾

Pokud jde o poradní funkce, jejich kompetence ovšem nebyla výlučná. Císař používal jako své poradce i jiné úředníky a také významné soukromé osoby, například Senecu. Sekretariáty nejsou sice úřady tak čestné jako staré magistratury, ale jsou skutečně vlivné, protože se opírají o moc císaře, jehož jménem také často vystupují. Těžko je proto můžeme označit za „menší a pomocné úřady“ (P. De Francisci, 1938, s. 380) a také termíny

⁴⁾ V. M. Scramuzza (1940, s. 83) se domnívá, že jen rozšířil a vymezil jejich kompetenci.

⁵⁾ Citovaný autor dokonce přisuzuje polosoukromý charakter kancelářím Traianovým.

⁶⁾ F. Millar (1966, s. 166) zužuje funkci římské administrativy na pouhé regulování sporů spojené s diplomacií.

„Hilfsämter“ (Der Kleine Pauly 2, D. Medicus, s. 327), nebo „Hausämter“ (M. Rostovtzeff in RE VI 1, 211) plně nevystihují jejich pravou podstatu a spíše ji zkreslují. Ve správním aparátu římské říše měly kanceláře vždy specifické postavení dané právě jejich úzkým vztahem k císaři a udržely si ho i po zařazení do normálního jezdeckého cursus honorum Hadrianem. Kanceláře se tedy výrazně odlišovaly nejen od republikánských magistratur, ale také od ostatních nových úřadů.

Nejvýstižnější asi bude označit je jako officia palatina, jak to běžně dělá H. G. Pflaum. Neznamená to ovšem, že všechny sekretariáty měly sídlo v císařském paláci, ale stanoví to pouze jejich příslušnost ke dvoru. Tyto úřady jsou v současné odborné literatuře běžně označovány jako kanceláře⁷⁾ nebo sekretariáty. Pro období principátu je také poměrně často používáno termínu *scrinium*,⁸⁾ což je zřejmě dáno jednak užitím analogie s *dominátum* a jednak i tím, že v SHA jsou tak běžně kanceláře označovány (např. SHA Alex. 15). Samotní Římané pro ně však neměli speciální jednotné označení. Většinou se hovoří jen o officiiích (SHA), nebo jsou nazývána „*ipsa Palatii magisteria*“ (Eumenius, V (9) 6, 2). První zmíněný termín se pak nakonec stává do jisté míry i oficiálním (C. I. IX 51, 1). Stejně jako nebylo jednotného označení pro kanceláře, neměli ani jejich vedoucí žádný zvláštní titul. Vždy jsou, stejně jako jejich úřady, označováni jen popisně s pro ně tak typickou předponou „a“, „ab“, které znamenají vztah k určité oblasti („*a rationibus*“, „*a libellis*“, „*ab epistulis*“, „*a studiis*“, atp.).

Na důležitou otázku, zda je možno kanceláře považovat za právnické osoby, je nutno odpovědět záporně. Pouze *fiscus*, tedy pokladna, kterou spravoval „*a rationibus*“, měl povahu korporace, což ovšem nesouviselo s jeho příslušností k palatinským úřadům, ale vyplývalo ze zvláštní povahy *fiscu* jako státní pokladny.

Sekretáři působili téměř ve všech sférách státní civilní aktivity císaře. Značně zjednodušeně by se dali vedoucí kanceláří označit za odpovědné poradce císaře⁹⁾ a zároveň i vykonavatele jeho rozhodnutí, ať již obecné nebo konkrétní povahy, kterým ovšem byla ponechána poměrně značná samostatnost rozhodování.¹⁰⁾ Sekretáři navíc císařské instrukce do značné

⁷⁾ Například P. R. C. Weaver (1968, s. 114) užívá výstižně označení „*central bureaux*“ a A. E. R. Boak (1924, s. 13) termín „*central Secretarial departments*“. A. L. Smyšljajev (1981) pak pro kanceláře používá termínu „*vedomstvo*“ a hovoří tedy o nich jako o odborech jednotné císařské kanceláře. To by ovšem znamenalo, že taková kancelář byla řízena jednotným útvarem pod jedním vedoucím. Pokud za něho nebudeme považovat samotného císaře, není možné pro období principátu na tuto terminologii přistoupit. S funkcí, která by takové předpoklady splňovala, se setkáváme až za *dominátu*, kdy měl *magister officiorum* podobné postavení.

⁸⁾ Např. S. Mazzarino (1973, II, s. 367) a P. Frezza (1968, s. 322). V. Arangio-Ruiz (1940, s. 232) užívá termín „*procuratores scriniorum*“.

⁹⁾ Například císař Traianus bral v úvahu rady svých sekretářů při korespondenci s Pliniem ml. (A. N. Sherwin-White, 1966, s. 541).

¹⁰⁾ F. Millar vychází ve své studii „*Emperors at Work*“ (JRS, 1967) z koncepce

míry i ovlivňovali, protože spolu s personálem svých kanceláří pro ně připravovali podklady. Jejich autonomie, která nebyla stanovena žádnou právní normou, se samozřejmě v různých dobách lišila. Její stupeň přitom závisel jak na oblasti v níž takový úředník působil, tak na jeho schopnostech a především na důvěře císaře, kterou měl ke svému sekretáři.

Je pozoruhodné, že nikdy neexistoval žádný úřad, ať vedený propuštěncem nebo jezdcem, zabývající se edikty, jejichž vydávání bylo jednou ze základních povinností císaře, jak to ostatně dokládá i Dio Cassius (LII 33, 5). Přitom ediktům, stejně jako ostatním formám konstitucí, jako „vnějšímu vyjádření výkonu císařské moci“ (P. De Francisci, 1968—9, s. 15), byla jistě věnována mimořádná pozornost. F. Millar (1977, ss. 207 a 253 až 254) zdůvodňuje tento fakt tím, že je císař vydával sám. Běžnou praxí ale bylo, že císař konzultoval svá závažnější rozhodnutí v císařské radě — consiliu (Jos. Ant. Iud. XIX 5, 3), a tedy zde byl projednáván i obsah ediktů. Nabízí se proto otázka, proč nesvěřil technickou stránku věci některému ze svých sekretářů. Odpověď je nasnadě, za edikt je totiž možno považovat každé rozhodnutí císaře, pokud se jeho platnost měla vztahovat na celou římskou říši. Mohl to tedy být každý typ konstituce a dokonce i pouhá subskripce, pokud byla dost obecně formulována a dostalo se jí náležité publikace. V tom případě by byli odpovědnými úředníky „a mandatis“, „a cognitionibus“, „ab epistulis“, případně „a libellis“. Pravdou ale je, že z období principátu jsou dochovaná rozhodnutí císaře, ať již na nápisech nebo bronzových tabulích, velmi řídká.

Význam jednotlivých kanceláří, ani jejich politický vliv, nebyl konstantní. Přesto je možno „a rationibus“, „ab epistulis“, „a libellis“ označit za úřady nejdůležitější.¹¹⁾ Mezi sekretariáty neexistovaly žádné vztahy podřízenosti a jejich postavení bylo určováno jen oblastí, ve které vyvíjely činnost, případně osobními vztahy jejich vedoucích k císaři. Formálně si tedy byli všichni sekretáři rovni, po většinu doby dostávali stejný plat a lišili se později pouze postavením v cursus honorum. Přesně stanovit, jako to dělá P. R. C. Weaver (Fam. Caes., 1972, s. 259), že „velkými“ byli jen „a rationibus“, „ab epistulis“, „a libellis“, „a studiis“, „a cognitionibus“, „a codicillis“, „a memoria“, „a diplomatibus“, dost dobře není možné. Ne všechny kanceláře existovaly zároveň, docházelo k nahrazování jedné druhou a také k dosti výrazným změnám v kompetenci, což se zvláště týká úřadu „a memoria“. Navíc u „a codicillis“ a „a diplomatibus“ se toto zařazení nezdá vůbec vhodné.

„univerzálního císařského autorství“ a sekretářům připisuje pouze dokumentační funkce, povinnost zvat žadatele do auditoria, nebo zaznamenávat podle diktátu císařova rozhodnutí. Ve své další práci (1977, ss. 224—8, 248—252, 270) sice přiznává sekretářům poradní funkce, ale na druhé straně připouští dokonce možnost, že se někdy mohlo jednat o pouhé sinekury.

¹¹⁾ H. S. Jones (1962, ss. 120—1) dokonce takto stanoví pořadí jejich důležitosti.

Je nutno připomenout, že ne všechny úřady označované předložkou „a“ nebo „ab“ byly kanceláři. Jako pomocného vodítka pro určení, které se mezi ně řadí, není možno použít ani Hadrianovy reformy, podle níž byly svěřeny jezdeckým vedoucím, některé totiž byly i nadále řízeny propuštěnci. Jediným možným kritériem je opět obsah jejich činnosti. Pokud se dotýkal také veřejných záležitostí, jednalo se o kancelář.¹²⁾ Proto se mezi sekretáře neřadí takoví čistě osobní služebníci v císařském domě jako například „a cubiculo“¹³⁾ nebo „a veste“,¹⁴⁾ a naopak je možno sem zahrnout úřad „ab admissionibus“, i když samozřejmě významem zůstával za ostatními a vždy byl řízen pouze propuštěncem.

Jednou z otázek, která se nabízí při bližším pohledu na systém císařských kanceláří za principátu, je proč nebyly podřízeny společnému vedoucímu, který by koordinoval a řídil jejich práci, nebo proč nebyla vytvořena jednotná kancelář. Uskutečnění obou výše zmíněných možností by totiž značně zkvalitnilo práci palatinských officií a tím i celého římského správního aparátu. Důvody byly poměrně jednoduché. V prvním období existence císařských kanceláří se ještě neobjevila potřeba, která by vedla ke konstituování takového funkcionáře — jednalo se dosud o relativně malé úřady s jednoduchou organizační strukturou. V pozdější době hrála pak při zachování starých forem roli tradice a navíc kancelář „a memoria“ určité koordinační funkce přece jen plnila. Druhou příčinou byly nepochybně obavy principů z moci úředníka, který by ve svých rukou soustředil kontrolu a řízení celého obrovského správního aparátu římské říše a *via facti* by se tak stal císařovým partnerem.

Přestože vedoucí kanceláří měli ze všech úředníků k císaři nejbližší,¹⁵⁾ neměli rozhodně monopol na jeho ovlivňování. Vedle nich to byli především *amici* a další členové císařské rady. Je ovšem nutno vzít v úvahu, že tak, jak byli *amici* a *consilarii* často jedny a tytéž osoby, ve 2. století n. l. totéž platí i o sekretářích. Nejen, že byli často počítáni mezi císařské „přátele“, ale z titulu své funkce také zasedali v *consilio*.¹⁶⁾ Přesto není možno

¹²⁾ V. Arangio-Ruiz (1940, s. 232) nepočítá ve své práci mezi sekretáře vedoucí finančních odborů, tedy „a rationibus“, „a patrimonio“, přestože právě vedoucího *fiscu* je možno označit za jakýsi prototyp, podle kterého byly zřizovány ostatní sekretariáty.

¹³⁾ Přestože název „a cubiculo“ vznikl jako analogie k již existujícím kancelářím a ze všech domácích úřadů se k nim svou povahou nejvíce blížil, není možné tento úřad přes vnější znaky podobnosti, jakým byla zejména osobní služba císaři, ke kancelářím přiřadit. „A cubiculo“ totiž nesplňuje hlavní kritérium příslušnosti ke kancelářím, a to určitý podíl na správě říše, ať již v té či oné podobě a rozsahu.

¹⁴⁾ Přehled těchto sloužících spolu s doklady podává J. Griffin (1976, s. 105).

¹⁵⁾ Dio (LII 33, 5) uvádí „a memoria“, „a libellis“ a „ab epistulis“ jako ty, které jsou nejúžeji spojeny s císařem. Vychází přitom z pozdější situace za *dominátu*, kdy jen tyto sekretariáty daly jména *scriniím*. Pokud ovšem můžeme některé kanceláře v tomto směru preferovat, rozhodně nelze zapomínat na finanční odbory „a rationibus“ a „a patrimonio“.

¹⁶⁾ Členy *consilia* podle C. I. IX 51, 1 z května roku 216 n. l. spolu se SEG XVII

klást rovnítko mezi činnost sekretářů jako vedoucích určitých úřadů a členů consilia. V císařské radě byly jistě řešeny především otázky zásadní, možno říci koncepční povahy, na čemž se sekretáři podíleli i přípravou podkladů, kdežto přímo z titulu své funkce řešili pouze běžnou agendu.¹⁷⁾

Sekretáři byli jmenováni vždy přímo císařem, který si je vybíral samozřejmě většinou na základě toho, že je osobně znal, poměrně častá byla však i doporučení a přímluvy. Není sice možné kategoricky tvrdit, že jejich funkční období se vázalo jen na dobu vlády císaře, který jim dal důvěru. Na druhé straně, ale doklady pro to, že by vedoucí kanceláří pracovali ve službách dvou či více panovníků ve stejném úřadu jsou velmi řídké.¹⁸⁾ Takovou výjimku v 1. století n. l. představuje otec Claudia Etrusca (Stattius III 3; Martialis VII 40), který v letech 70—1 až 85¹⁹⁾ postupně sloužil všem Flaviovcům jako „a rationibus“. Totéž je snad možno říci také o jeho předchůdci v úřadu (55 až 70—1) L. Domitiu Phaonovi (CIL III 14112).²⁰⁾ U jezdeckých sekretářů je to ještě méně časté a jediným, u něhož to je spolehlivě doloženo, je Cn. Octavius Titinius Capito, který stál od posledních let Domitianovy vlády do r. 102 n. l. v čele „ab epistulis“: „proc. ab epistulis et a patrimonio“ za Domitiana, „iterum ab epistulis divi Nervae, ab epistulis tertio Traiani“ (CIL VI 798 = ILS 1448). Jestli byli novými císaři v takovém případě sekretáři potvrzováni v úřadu výslovně, jak se domnívá H. G. Pflaum (1950, s. 61), nebo mlčky, se však můžeme jen domýšlet, prameny o tom mlčí.

Běžnou praxí bylo, že se vedoucí kanceláří střídali v úřadu v rychlém sledu. Platí to nejen pro dobu, kdy v čele stáli jezdcí a vyplývalo to z cursus honorum, ale i pro propuštěnce. Jako názorný příklad může posloužit situace v úřadu „a libellis“ v 1. století n. l.: Polybius do roku 47/8, Callistus (48—50), Diadumenus (50—54), Doryphorus (54—62), Epaphroditus (62—68).²¹⁾

Stejně jako ostatní císařští úředníci také jezdečtí sekretáři dostávali plat (salarium), a to ze státní pokladny — fiscu Caesaris, což je ostatně dalším důkazem o tom, že se skutečně jednalo o státní úředníky. Vedoucí kanceláří se zásadně pohybovali v nejvyšších platových třídách — zpo-

759 jsou: praefectus praetorio, „titulární“ amici, principales officiorum a členové obou ordinis, tedy další jezdcí a senátoři. Dalším dokladem je například dopis císaře Commoda eleusínské „posvátné“ gerusii z r. 187 n. l. (AE 1962, 6), který dosvědčuje v consiliu přítomnost „ab epistulis Graecis“ Aurelia Laricha a vedoucího „a rationibus“ Iulia Candida.

¹⁷⁾ A. N. Sherwin-White (1957, s. 252) dokonce tvrdí, že celá řada závažných problémů, týkajících se zejména provincií, v consiliu vůbec projednávána nebyla.

¹⁸⁾ Přesto nelze říci, jak to činí K. Loewenstein (1973, s. 290), že sekretáři končili v úřadu vždy se smrtí císaře, který je jmenoval.

¹⁹⁾ Toto a následující datování podle P. R. C. Weaver (Fam. Caes., 1972, ss. 259, 289).

²⁰⁾ E. Cizek (1984, s. 185) ohraničuje dobu jeho působnosti lety 55—68 n. l.

²¹⁾ Datování podle P. R. C. Weaver (Fam. Caes., 1972, s. 261).

čátku ducenariů s platem 200 000 HS (50 000 denárů) ročně a pak trecenariů (300 000 HS = 75 000 denárů). Prvním epigrafickým dokladem o jejich platových poměrech je sice až nápis M. Aurelia Papiria Dionysia (CIL X 6662 = ILS 1455) z přelomu 60. a 70. let 2. století n. l., ale již Hadrian zařadil všechny sekretáře do tehdy nejvyššího stupně ducenariů. Od Commoda se pak dokonce stalo označení platové třídy součástí oficiálního titulu (H. G. Pflaum, 1950, s. 167). O výši platů jezdeckých sekretářů v předchozím období se můžeme jen dohadovat, zřejmě se však od hadriánské úpravy příliš nelišila, snad byly jen poněkud nižší.²²⁾ Na konci 2. století n. l. je první z císařských ministrů zařazen mezi nově ustanovené trecenarie, a není náhodou, že to je právě správce fiscu „a rationibus“ (H. G. Pflaum, 1974, s. 63). Během vlády Severovců pak byli mezi trecenarie, až na „a bibliothecis“ a „a patrimonio“, zařazeni všichni sekretáři (H. G. Pflaum, 1950, s. 91).²³⁾ Určitou výjimku představuje „a studiis“, který podle H. G. Pflauma (1974, s. 39) v poseverovské době opět klesá mezi ducenarie. Vysvětlitelné to je vznikem nové trecenární kanceláře „a memoria“ (H. G. Pflaum, 1950, s. 102), která částečně přebírá její funkci a snad se „a studiis“ stává v té době jen jeho pomocníkem.

Poměrně velké platy pobírali také auxiliární sekretáři. Zpočátku byli tyto pomocní vedoucí jen sexagenarii (60 000 HS = 15 000 denárů), jako například „a bibliothecis“ Annius Postumus (CIL XIV 5352) nebo centenarii s platem 100 000 HS = 25 000 denárů (např. proc. rationis privatae M. Opellius Macrinus — SHA, Diadum. 4, 1). Ve 3. století n. l. ale i oni postoupili na platovém žebříčku a stávají se ducenarii (např. mag. summarum rationum C. Attius Alcimus Felicianus, CIL VIII 23963 = ILS 1347) a jen někteří z nich zůstávají i nadále úředníky centenárními („praepositus sacrae cognitionis M. Aurelius Thallus signo Brucetius“ — CIL VI 37009 = ILS 9021) nebo dokonce sexagenárními („proc. a studiis Aug. n. ad sest. LX M. Aurelius Hermogenes“ — CIL XIV 5340). Svým způsobem výjimečný doklad představuje nápis publikovaný v AE 1932 pod číslem 34: „P. Messius Saturninus a studiis centenarius et sexagenarius“. Svědčí totiž o tom, že platy pomocných sekretářů nebyly asi pevné a kolísaly ve dvou nejnižších jezdeckých platových kategoriích. Snad takový auxiliární procurator začínal jako sexagenarius a po určité době byl povýšen na centenaria. Rozhodně v tomto případě ale nešlo o přeřazení na místo vedoucího, protože zhruba ze stejné doby známe ducenárního „a studiis“ M. Aemilia Laeta (CIL XIII 1779 = ILS 1460; XIII 1809).

Zcela otevřenou zůstává otázka, jaký plat pobírali propuštěnečtí vedou-

²²⁾ H. G. Pflaum (1950, s. 176) se například domnívá, že „ab epistulis et a patrimonio“ za Domitiana Cn. Octavius Titinius Capito byl centenariem.

²³⁾ Doloženo to je ale pouze u „a declamationibus Latinis“ (AE 1932, 34) a „ratio privata“ (CIL X 6569 = ILS 478).

cí v 1. století n. l. V této souvislosti máme k dispozici svědectví Suetoniovo, který říká, že Claudius povoloval konsulské odznaky také prokurátorům pobírajícím 200 000 sesterciů: „Ornamenta consularia etiam procuratoribus ducenariis indulsit“ (Claud. 24, 1). Pokud ale zmíněný autor pouze nevztahuje poměry své doby na období dřívější, je výše platu vysvětlitelná jen mimořádným postavením propuštěnců za Claudia a rozhodně není v tomto případě možné zevšeobecnění. Pravděpodobné ovšem bude, že jejich služné, na rozdíl od jezdeckých sekretářů, pocházelo ze soukromé císařovy pokladny — patrimonía.

Vývoj titulů vedoucích kanceláří byl poměrně jednoduchý a plně v souladu s praxí běžnou v jiných oblastech římské administrativy, tak jak se v té které době za principátu ustálila. Zpočátku jsou sekretáři titulováni jen názvem svého úřadu (např. Atticus Aug. 1. a rationibus — CIL X 6640 = ILS 3338; Homerus Aug. 1. a libellis — CIL VI 8614 = ILS 1674), což u propuštěnců bylo zcela běžné. Zvláštností ale je, že po přechodu těchto úřadů do rukou jezdců, a to ani po Hadrianově reformě, se kromě finančních sekcí úplně nevžilo označení procurator.²⁴⁾ A to i přesto, že vedoucí kanceláří stáli na pomyslném žebříčku úředníků, kteří jsou mezi procuratores počítáni, nejvýše. Nazývání tak jsou jen občas (např. CIL IX 5440; CIL X 6657; CIL VIII 18909). Jinak totiž titul procurator byl v císařské administrativě běžný již od samotného počátku principátu. Protože v soukromém právu se jím označoval zástupce pro řízení některé osobní záležitosti, hodil by se právě tento titul pro sekretáře nejvíce.

Jen dvakrát se vyskytuje na nápisech titul praepositus. Jedná se o pomocného sekretáře „a cognitionibus“ ze 2. století n. l. („Aurelius Alexander Augg. lib. v. e. praepositus sacrarum cognitionum“ — Boll. ass. stud. med. IV 1933, no. 1—2) a vedoucího úřadu „a censibus“ (P. Cominius Clemens praepositus a censibus — CIL V 8659 = ILS 1412; AE 1935, 20). Dalším titulem, jehož nositeli byli sekretáři, je magister. Přestože se objevuje již v Eumeniově Panegyriku (V /9/ 6, 2): „sacrae memoriae magister“ a také v SHA (Hadr. 11, 3) je chybně vztahován k počátku 2. století n. l.: „Suetonio Tranquillo epistularum magistro“²⁵⁾ bezpečně je doložen až na nápisu Q. Axilia Urbica (CIL V 8972 = ILS 1459): „v. p. magister sacrar. cognitionum“. Od vlády Alexandra Severa je pak používán tento titul pro sekretáře obecně²⁶⁾ a vžil se dokonce i pro některé jejich zástupce (C. Attius Alcimus Felicianus mag. rat. summae privatae — CIL VIII 23963 = ILS 1347).

²⁴⁾ K. Loewenstein (1973, s. 289) tvrdí v rozporu s prameny, že od Hadriana se titul procurator stal pro sekretáře běžným.

²⁵⁾ Mechanicky je tato pasáž bohužel přejímána i v odborné literatuře (např. A. dell'Oro, Bologna, 1960, ss. 215, 268).

²⁶⁾ Např. Priscus — magister a censibus (CIL VI 1628), Aurelius Quirinus — magister summae rei (Euseb. VII 13).

Administrativa byla oblastí, kde téměř každý císař provedl nějakou změnu. Netýká se to jen organizační struktury, ale také politiky při obsazování míst vedoucích sekretářů. Je sice možné určité zjednodušení v tom smyslu, že do Hadrianovy reformy byly kanceláře řízeny propuštěnci, kteří byli později nahrazeni jezdeckými procuratores, ale jako každé zevšeobecnění, i toto nemůže postihnout vývoj v celé šíři. Již v průběhu 1. století n. l. se totiž objevují na těchto místech jezdcí a se sekretáři propuštěneckého původu se naopak setkáváme ještě na počátku 3. století n. l. Poněkud jiná situace však existovala v systému duálních prokuratur, kde místo auxiliárního vedoucího bylo propuštěnci obsazováno po celé 2. století n. l. pravidelně.

V úloze císařských správních pomocníků od počátku vystupovali propuštěnci. Císařové tak jen pokračovali ve starší praxi a navíc tyto úřady měly zpočátku příliš služebný charakter na to, aby mohly být obsazovány muži pocházejícími z vyšších vrstev. Výše uvedený doklad z Tacita (Ann. XII 60), který se vztahuje k Caesarově době, ještě není důkazem toho, že by jezdcí již tehdy plnili úkoly sekretářů. Stejně tak domněnka G. M. Columba (nedat., s. 152), že funkci Augustových ministrů zastávali Maecenas a Sallustius Crispus, přičemž propuštěnci a otroci vykonávali jen podřadné práce, není opodstatněná. Nejednalo se totiž o ministry ve významu sekretářů, ale císařovy přátele a spolupracovníky, pověřené řízením některých záležitostí.

První jezdec je doložen až za vlády Tiberia, kdy T. Caesonius Priscus vykonával funkci „a voluptatibus“ (Suet. Tib. 42, 2). Nehledě k tomu, že tehdy ještě nebyly kanceláře jako takové zorganizovány, je třeba tuto zprávu přičíst Suetoniově zálibě ve skandálech, což jistě eques Romanus starající se úředně o císařovy kratochvíle představuje. Teprve daleko později se císaři začínají obklopovat jezdeckými úředníky — právníky, učenci a rétory. Vždy však císařové spolupracovali s významnými osobnostmi, a to samozřejmě platí také pro „propuštěnecké“ období.

Vznikem principátu se vytvořily nejen předpoklady pro zaplnění „prázdných míst“ v systému republikánské správy, ale zejména se objevila potřeba vytvořit dvorské úřady pro přímou službu císaři. Vedoucí těchto sekretariátů dosáhli vysokého stupně důležitosti v hierarchii byrokracie (výše než oni stáli pouze praefecti) i společenského uznání. Tím, že Claudius zorganizoval kanceláře jako samostatné úřady, udělal první důležitý krok k vytvoření univerzálního byrokratického palatinského aparátu. Již tehdy sice měli jejich vedoucí charakter státních úředníků, ale stejně jako po celé 1. století n. l., byli tak úzce osobně vázáni na císaře, jako svého patrona, že se ještě nevytvořily vhodné podmínky pro to, aby se dalo hovořit o byrokracii, a to i přes to, že vlastní aparát pracoval na byrokratických principech. Nehledě na mimořádný vliv jakého propuštěn-

ci za Claudia dosáhli, jsou v té době kanceláře stále ještě poměrně jednoduchými úřady.

K prvním změnám při obsazování míst vedoucích sekretariátů dochází v době zmatků a občanských válek po Neronově smrti. Začíná s nimi již Otho²⁷⁾ a pokračují i za Vitellia, který císařské úřady zastávané většinou propuštěnci, obsadil jezdci („Vitellius ministeria principatus per libertos agi solita in equites Romanos disponit“ — Tac. Hist. I 58). Z krátké doby vlády druhého zmíněného císaře je k dispozici také epigrafický doklad: „Sex. Caesius Propertianus a patrimonio et hereditatibus et a libellis“ (CIL XI 5028 = ILS 1447). Důvodem porušení osvědčené praxe i kumulace funkcí byla nepochybně časová tíseň, ve které tito efemérní císařové organizovali svůj vlastní správní aparát. Byla to snaha rychle zajistit klíčová místa oddanými stoupenci a nikoli vyjádření spolupráce mezi císařem a vyššími kruhy, jak se domnívá P. A. L. Greenhalgh (1975, ss. 119—120). Nicméně byl učiněn první krok a jezdci se pak objevují v čele kanceláří stále častěji.

Za Flaviovců se pak vytváří další předpoklady pro vzrůst byrokracie. Vespasianus se sice ještě vrátil ke starým pořádkům, ale Domitianus vedle propuštěnců jmenoval do palatinských úřadů běžně i jezdce: „quaedem ex maximis officiis inter libertinos equites R. communicavit“ (Suet. Dom. 7, 2). Znám je z té doby „procurator ab epistulis et a patrimonio“ Cn. Octavius Titinius Capito (CIL VI 798 = ILS 1448) a patří sem i vedoucí úřadu „ad legationes et ad responsa Graeca“ a také „a bibliothecis“ Dionysius Alexandrinus (Pfl. 46).²⁸⁾ Traianus pak pokračoval v nastoupené linii, a i když propuštěnci působili jako vedoucí kanceláří i nadále, kromě „a libellis“ drželi již všechna důležitá místa jezdci.²⁹⁾ Příslušníci jezdeckého stavu ale zastávali i další úřady, například C. Suetonius Tranquillus byl „a studiis“ a pak „a bibliothecis“ (AE 1953, 73). Právě historik Suetonius může posloužit jako příklad, kdo se začíná prosazovat při řízení dvorských a tím i státních záležitostí. Jsou to vzdělaní a schopní odborníci z jezdeckých kruhů.³⁰⁾

Základním rysem Hadrianovy politiky byla snaha o konsolidaci poměrů

²⁷⁾ Plutarchos (Otho 9, 3) uvádí, že Othonovým sekretářem byl řečník Iulius Secundus.

²⁸⁾ Domitianus kromě toho svěřil jezdci i důležitou finanční funkci, Ti. Claudius Pollio byl procurator XX hereditatum (CIL VI 30132 = ILS 1418).

²⁹⁾ „Ab epistulis“ Cn. Octavius Titinius Capito (CIL VI 798 = ILS 1448; AE 1934, 154), „a rationibus“ L. Vibius Lentulus (AE 1913, 143; 1924, 81) a Cn. Pompeius Homullus (CIL V 1626 = ILS 1385).

³⁰⁾ Snad jedním z důvodů, proč byla dána zelená jezdci právě v této době, byl podle A. M. Duffa (1958, s. 159) konec stoické opozice vůči principátu, ale pokud to bylo skutečně impulsem, pak jen okrajovým. Duffův závěr totiž není příliš opodstatněn, protože jezdci sloužili principátu od samotného počátku. Pravou příčinou byla úplná ztráta osobního charakteru kanceláří.

v římské říši. Projevilo se to nejen v zahraniční politice odstoupením neklidných provincií na východě, které připojil Traian, ale také v reorganizaci aparátu státní správy. Hadrianova zásadní reforma³¹⁾ se netýkala jen samotných kancelářů,³²⁾ ale celé císařské administrativy. Jeho novátorství přitom nespočívalo v zásazích do struktury státní služby jako takové, to dělali i jeho předchůdci, ale v tom, že poprvé od doby Claudiovy přistoupil k řešení této ožehavé problematiky systematicky. Na jedné straně sice byli jezdcí zbaveni tradiční sféry svého vlivu — vybírání daní, ale zároveň byli bohatě odškodněni otevřením širokých možností kariéry v císařských úřadech. Všechna důležitá místa byla svěřena jezdeckým úředníkům,³³⁾ pro něž Hadrian zároveň stanovil řád postupu z jednoho úřadu do druhého — *cursus honorum* — i pevná pravidla odměňování.³⁴⁾ Pro jezdecké *procuratores* byly vytvořeny tři platové stupně (*sexagenarius*, *centenarius*, *ducenarius*), přičemž vedoucí kancelářů byli zařazeni do nejvyššího. Zároveň podřídil Hadrian všechny úřady centrální kontrole a vytvořil tak administrativu v moderním smyslu slova. Jeho zásahy byl ukončen vývoj kancelářů od osobních úřadů ke státním a tento model zůstal v hrubých rysech nezměněn až do počátku 3. století n. l.

Spolu se zavedením čistě civilního („klasického“) *cursus honorum* a s vyhrazením míst vedoucích kancelářů jezdcům³⁵⁾ otvírá se také nové pole působnosti pro právníky. V této souvislosti to však není označení jen pro odborníky, protože seznámení se se základy práva bylo součástí vzdělání každého Římana z vyšších kruhů, ale pro určitou sociální skupinu. Od Hadrianovy reformy³⁶⁾ se klíčová místa ve státní administrativě dostávají trvale do rukou jezdců. Jde o schopné úředníky s právnickým vzděláním, kteří pocházeli nejen z Říma a Itálie, ale především z východních provincií, které měly dlouhou kulturní tradici — úředníků daleko

³¹⁾ A. von Premerstein (in RE XIII 1, 16) ji klade na podzim roku 117 n. l.

³²⁾ A. Guarino (1980, s. 96) vidí hlavní důvod, proč Hadrian přistoupil k reorganizaci palatinských úřadů, ve snaze monopolizovat vliv císaře na vývoj práva, což se pak zvláště projevilo při konečné redakci praetorského ediktu.

³³⁾ Jistě se nejednalo o skupinu nejinteligentnější, jak tvrdí M. Rostovtzeff (1963, s. 365), ale byli rozhodně nejvlivnější. V 1. století n. l. nebyli jezdcí ještě zdaleka zastoupeni při řízení státu na úrovni nejen odpovídající jejich důležitosti, ale především možnostem.

³⁴⁾ A. M. Duff (1958, s. 158) tvrdí, zřejmě ovlivněn známou pasáží v SHA (Hadr. 22, 8), že jezdcí byly obsazeny jen hlavní sekretariáty. I když to asi nebylo Hadrianovým záměrem, propuštěnci skutečně drželi některé, zejména technicky-pomocné palatinské úřady, velmi dlouho. „*A cognitionibus*“ přechází například do rukou jezdců až za Septimia Severa. Navíc celá řada „jezdeckých“ sekretářů je zcela jasně propuštěneckého původu, jak je alespoň možné soudit podle jejich jmen (Claudius, Flavius, Ulpus, Aelius, Aurelius — podrobně viz přílohy).

³⁵⁾ Zpráva v *Historia Augusta* (Hadr. 22, 8), že za Hadriana měl úřad „*a libellis*“ a „*ab epistulis*“ poprvé římský jezdec je míněna nepochybně jen jako příklad a nelze ji brát doslova.

³⁶⁾ J. Crook (1955, s. 137) popírá, že šlo o základní reformu správy a jako hlavní argument pro své tvrzení uvádí, že aparát tvořili nadále propuštěnci a otroci.

nezávislejších než byli propuštěnci. Je tak učiněn rozhodný krok k úplné byrokratizaci palatinských úřadů.

Ve druhé polovině 2. století n. l. za vlády Antoninů končí definitivně doba výbojů. Císařové této dynastie jsou nuceni soustředit se především na obranu hranice a intenzivně se věnovat vnitřnímu životu říše, zejména oblasti správy.³⁷⁾ Římský stát se za jejich panování mění v komplex stálých byrokratických úřadů a přestože jim byla věnována velká pozornost, zdá se tvrzení T. Franka, že „administrativa byla účinná a čestná“ (1959, s. 75), poněkud nadnesené. V této době se také dále prohlubuje specializace dvorských kanceláří a jsou zřizovány další sekce jako „a codicillis“ nebo „a pactionibus“.³⁸⁾

V průběhu 2. století n. l. se také začínají objevovat správní instituty obecně rozšířené až v pozdější době. Jedná se především o zdvojení kanceláří. Úřady analogické s císařovými totiž dostávají napříště i designovaní nástupci — Caesarové. Tito „druzí“ sekretáři nejsou samozřejmě rovni úředníkům císaře a pobírají také menší platy, například L. Domitius Rogatus „ab epistulis Lucii Aelii Caesaris“ (CIL VI 1607 = ILS 1450) byl jen sexagenariem (Pfl. 140). Vlastní sekretariáty má ve svém průvodu při východním tažení také Lucius Verus: „et Verum quidem Marcus Capuam usque prosecutus amicis comitantibus a senatu ornavit additis officiorum omnium principibus“ (SHA Marc. 8, 10). Nepřímou narážku na tuto událost pak nacházíme také v SHA Verus 7, 6.

V tomto století již byly kanceláře zcela zažitou institucí, bez jejichž pomoci se císař nemohl obejít. Dokladem toho je svědectví Dio Cassia (LXXI 29, 1; LXXII 7, 4) o Maniliově Pudentovi, který sloužil jako „ab epistulis Latinis“ usurpátoru Avidiu Cassiovi. Jednou z prvních věcí, které tento vzdorocísař podnikl, bylo tedy vytvoření pomocných správních úřadů.

Především se ale stává zcela běžným systémem duálních (auxiliárních) prokuratur, který kulminuje ve své klasické podobě právě za Antoninů. Převzat byl ze sféry správy císařských osobních majetků a podle P. R. C. Weavera (Fam. Caes., 1972, s. 281) se objevuje na statcích v Asii a Africe již na sklonku 1. století n. l. I dříve měl ovšem každý sekretář svého pomocníka vybíraného z řad personálu kanceláře,³⁹⁾ tedy propuštěnce. Hadrianova reforma tedy neznamenalala úplné vyloučení propuštěnců z řízení kanceláří, byl jim jen nadřazen jezdecký prokurátor. Těžko soudit

³⁷⁾ F. De Martino (1962, s. 349) dokonce označuje toto období termínem „monarchia illuminata“.

³⁸⁾ V práci E. M. Štajermanové a M. K. Trofimové (1975, s. 158) je mezi ně chybně řazena i „ex ratione voluptatibus“, která byla jen pokladnou již existujícího úřadu „a voluptatibus“.

³⁹⁾ Například „proximus a rationibus Hilarianus Aug. lib.“ (AE 1954, 65), nebo „proximus a libellis Antonius lib.“ (CIL VI 180 = ILS 3703).

jaké byly vzájemné vztahy těchto úředníků. Možná, že zpočátku představoval jezdec jen prvek centralizační a vykonával kontrolu nad svým „menším“ kolegou a propuštěnec, jako odborník i nadále fakticky řídil sekretariát (G. Boulvert, 1970, ss. 401—9). Bude asi pravda, že propuštěnci zůstávali ve funkci déle než jezdečtí procuratores, kteří místa v rámci cursus honorum poměrně často měnili, a zajišťovali tak kontinuitu práce kanceláře. Proti laickosti jezdců ale hovoří jasně to, jaké osoby místa vedoucích jednotlivých kanceláří zastávaly. V „ab epistulis“, „a studiis“, „a bibliothecis“ to byli literáti — Suetonius, Dionysius Alexandrinus; v „a libellis“ právníci — Papinianus, Ulpianus; v „a rationibus“ ti, kteří prošli celým cursus honorum a získali tak dostatek zkušeností a znalostí o struktuře a fungování státní administrativy (např. L. Iulius Vehilius Gratus Iulianus — CIL VI 31856 = ILS 1327).

Jistá náhodnost při obsazování míst vedoucích byla načas odstraněna za Septimia Severa. V té době totiž prestiž míst auxiliárních prokurátorů již tak vzrostla, že začala být obsazována jezdci. Téměř vzorový se zdá model kariéry v „a memoria“ a v „a libellis“ jak jej líčí A. M. Honoré (1962, ss. 178 a 188), kdy assessor (auxiliární prokurátor) po pěti letech střídá svého vedoucího (Papinianovým assessorem v „a libellis“ byl Ulpianus a v „a memoria“ Paulus). Praxe to byla jistě velice dobrá, ale neměla dlouhého trvání. Za občanských válek druhé poloviny 3. století n. l. totiž nebylo příliš času na systematickou péči o administrativní aparát.

Hlavní sekretář i jeho zástupce nesli většinou stejný titul. Pouze výjimečně jsou pro ně doložena označení jiná než procurator, případně jen pouhý název úřadu, ve kterém působili (viz tab. III). Výjimkou je již zmíněný „praepositus sacrarum cognitionum Aurelius Alexander Aug. lib. v. e.“ (Boll. ass. stud. med. IV 1933, no. 1—2) a také „praepositus a censibus“ P. Cominius Clemens (CIL V 8659 = ILS 1412). Jednou je pak doloženo označení vicarius — zástupce císaře pro určitou oblast, jedná se o titul „vicarius a consiliis sacris“ C. Caelia Saturnina (CIL VI 1704 = ILS 1214). V jednom případě je dokonce doložen pro kanceláře zcela netypický titul „praefectus summae rei“ Pencetius (Euseb. IX 11, 4). Protože se však jedná o literární doklad, není možno předpokládat, že tento titul byl skutečně používán. Dále se jedná o pomocníka „a consiliis“ M. Aurelia Papi-ria Dionysia (CIL X 6662 = ILS 1455), který je opisně nazýván jako „adsumptus in consilium“. Posledními případy pak jsou „adiutor ad censum“ Ti. Claudius Zeno Ulpianus (CIL XI 6337 = ILS 1422) a „studiorum adiutor“, opět C. Caelius Saturninus, kdy se jedná jen o archaismy z 1. století n. l.

Případy, kdy je auxiliární procurator od svého představeného odlišen titulem, jsou velmi řídké a pouze u pomocníka vedoucího fiscu, procuratorum summarum rationum, se jedná o označení institucionalizované (viz.

kap. „a rationibus“). Druhou takovou kanceláří je „a cognitionibus“ jejíž auxiliární vedoucí nesl titul procurator sacrarum cognitionum (AE 1935, 20; AE 1898, 142; CIL VI 37099 = ILS 9021). V posledním případě, u „a studiis“, byl rozdíl ještě nepatrnější, místo „a studiis“ se totiž někdy používal titul „ad studia“ (AE 1892, 33; CIL VIII 18909 = ILS 9017). Tito auxiliární procuratores jsou doloženi téměř pro všechny kanceláře. Zarážející však je, že chybí doklady právě u dvou hlavních — „a libellis“ a „ab epistulis“, kde by se to pro množství úkolů dalo zvláště očekávat. Ve druhém uvedeném případě je to snad vysvětlitelné existencí dvou sekcí: „ab epistulis Latinis“ a „Graecis“ a možnými vztahy podřízenosti mezi nimi. V „a libellis“ existoval pomocník snad až ve 3. století n. l. (A. M. Honoré, 1962, s. 178), epigraficky však doložen není.

Posledními císaři, kteří se za principátu ještě odpovědně věnovali správnímu aparátu byli severovští panovníci, především Septimius a Alexander Severus. Bylo to období nové monarchie, plně založené na vojenské moci císaře a militarizace vlády jako takové byla doprovázena i militarizací administrativy. Kanceláři se tato tendence dotkla ještě nejméně, protože zde nejvíce bylo totiž třeba profesionální zdatnosti a odborných znalostí. Tato etapa také přinesla další utužení byrokratických postupů při správě říše i posílení dvorské byrokracie. Odráží se to i v titulech, kterých napříště byli vysocí palatinští úředníci nositeli. Jejich titul zní magister⁴⁰⁾ a po Caracalovi jim přísluší i čestné označení vir perfectissimus (H. G. Pflaum, 1950, s. 103), jako ostatně všem trecenariům.

Z poseverovské doby jsou zprávy o kancelářích méně četné než z dřívějšího období. V době anarchie se každý císař totiž staral především o armádu, která měla zajistit jeho vládu. Na systému samotném se proto až do počátku 4. století n. l. nemění prakticky nic, ale právě nyní si byrokracie upevňuje své pozice. Císařové panují samozřejmě suverénně, avšak do značné míry jsou odkázáni na aparát zděděný po předchůdcích, který často ani nemají čas vyměnit. Přestože Diocletian zjednodušil a standardizoval povinnosti officií, zůstal ještě v zásadě u dřívějšího modelu. Teprve Constantin zrušil starý systém mnoha sekretariátů a soustředil řízení téměř všech dvorských záležitostí do rukou po všech stránkách výjimečného magistra officiorum.

Kanceláře byly částečně zrušeny úplně, částečně přetvořeny v úřady podřízené vysokým dvorským hodnostářům. Teprve nyní je možno hovořit o skutečné multiplikaci římské státní správy. V podobě scrinií přetrvaly jen „a memoria“, „ab epistulis“ a „a libellis“, v nichž byla soustředěna

⁴⁰⁾ Tento titul je zřejmě odvozen od „magis“ (více) a znamená nejvyšší moc. Podrobně k užívání tohoto titulu v římské administrativě viz A. E. R. Boak (1924, ss. 5—12) a zejména zvláštní studie téhož autora z roku 1915 „Roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire“.

veškerá zbývající agenda. Poslední zbytky této správní soustavy pak mizí teprve po dobytí Konstantinopole účastníky čtvrté křížové výpravy r. 1204.

III. VÝVOJ A ZAMĚŘENÍ JEDNOTLIVÝCH KANCELÁŘÍ

Kanceláře jsou v této kapitole řazeny z důvodů přehlednosti podle abecedy a nikoli chronologicky, podle doby jejich vzniku. Vedle těch, o jejichž charakteru jako sekretariátů není sporu, jsou zde zmíněny pro úplnost také některé úřady (např. „a voluptatibus“), o nichž mohou vzniknout pochybnosti.

ab actis

Byl jedním z drobných dvorských úřadů, který nikdy nenabyl na větším významu. Svědčí o tom také skutečnost, že do jeho čela byl jezdec postaven až za vlády císaře Commoda (H. G. Pflaum, 1950, s. 76) a to s platem pouhých 60 000 HS (Nepotianus e. v. proc. sexagenario ab actis — ILS 9020). Toto officium bylo zřízeno poměrně brzy a spolehlivě je doloženo již k době Flaviovců (T. Flavius Aug. lib. Vestalis adiutor ab actis — CIL VI 8695 = ILS 1688).

Adolf Berger (1953, s. 340) je vůbec mezi kanceláře nepočítá, „ab actis“ je u něj jen pouhé označení úředníka, zabývajícího se císařskými výnosy všeho druhu. Proti tomu však zcela jasně hovoří výše uvedená prokuratura i existence funkce adiutora. Přesná náplň práce tohoto odboru je bohužel nejasná. Jeho vedoucí jistě nepracoval s takovými actis principis (Caesaris), jako byla epistulae, subscriptiones, decreta, mandata, edicta apod. Veškeré práce spojené s technickou stránkou věci si totiž většinou zabezpečovaly jednotlivé kanceláře samy,⁴¹⁾ a jsou známy jiné pomocně technické odbory, jako „a commentariis“ pro archivování nebo „ab instrumento auxiliario“ pro expedici listin, kde není o jejich činnosti větších pochyb. Nejpravděpodobnější bude proto závěr J. Seiberta (LAW, s. 1), že to byla kancelář pro acta militaria. Je proto možné, že převzala část agendy od „ab epistulis“ a snad jí byl její vedoucí i podřízen, jak by tomu alespoň nasvědčovala výše jeho platu.

ab admissionibus

Úřad „ab admissionibus“ kancelářů v plném významu tohoto slova nebyl a většinou je také řazen mezi „domácí“ palatinské odbory. Jeho úlohou bylo organizovat oficiální audience u císaře a to jak úředníků a dele-

⁴¹⁾ Jednalo se zejména o „a libellis“, „ab epistulis“, „a cognitionibus“ a později také například „a codicillis“.

gací z celé římské říše, tak i vyslanců cizích vládců. Právě při návštěvách zahraničních poselstev musel vedoucí tohoto odboru úzce spolupracovat s „ab epistulis“, a protože plnil také funkce státního významu, je možno jej mezi vedoucí kanceláří zařadit.

Přesnou dobu jeho vzniku neznáme a první skutečně spolehlivě doložený člen této kanceláře pochází až z doby Traianovy nebo Hadrianovy (CIL VI 8701 = ILS 1693 — „M. Ulpus Aug. lib. Zopyrus prox. ab admissione“). Otroci a propuštěnci pověřovaní tímto úkolem se však jistě vyskytovali v císařském paláci od samotného počátku principátu. Dokládá to ostatně také svědectví Suetoniovo, který se zmiňuje o neuctivém chování člena této kanceláře k Vespasianovi, když mu byl zakázán vstup k Neronovu dvoru: „trepidum eum interdicta aula sub Nerone quaerentemque quidnam ageret aut quo abiret, quidam ex officio admissionis simul expellens abire morboviam iusserat“ (Suet. Vesp. 14).

Přes poměrně velké množství personálu, doložen je adiutor (CIL III 6107 = ILS 1692), proximus (CIL VI 8701 = ILS 1693) a zcela pochopitelně také nomenclator (CIL VI 8931), nedosáhl tento sekretariát nikdy větší důležitosti. Proto byl také asi řízen až do 3. století n. l. propuštěncem. Právě zmíněné funkce proxima a adiutora ukazují na to, že se skutečně o kancelář jednalo.

Za dominátu byli admissionales (uvaděči) sdružení v officiu admissionum (ND or. XI 17, occ. IX 14), v jehož čele byl od počátku magister (C. T. VI 2, 23; Amm. XV 5, 18). Tito poněkud lepší sluhové podléhali stejně jako osvětlovači — lampadarii nebo pomocní úředníci (cancelarii) magistri officiorum. Na úrovni zmíněných funkcionářů také v palácové hierarchii stáli. Nyní se již však jednalo o pouhý technický personál sloužící na císařském dvoře.

ab epistulis

Tato kancelář náležela spolu s „a rationibus“, „a libellis“ k nejdůležitějším a nejstarším palatinským officiím. Zejména na počátku své existence, kdy ještě nebyly vytvořeny další specializované odbory, byla v ní soustředěna valná část administrativy a její vedoucí byl císařovým sekretářem v plném významu tohoto slova.⁴²⁾ Rozsah jeho úkolů se poněkud zmenšoval od konce 1. století n. l. v souvislosti se zřizováním drobných kanceláří jako „a mandatis“ nebo „a codicillis“. Tyto nové odbory sice přebíraly část jeho agendy, na významu a postavení mu to ovšem neubrálo. I nadále patřilo „ab epistulis“ mezi nejdůležitější úřady a jistě je možné souhlasit s P. R. C. Weaverem (Fam. Caes., 1972, s. 225), který tvrdí,

⁴²⁾ A. M. Duff (1958, s. 152) užívá pro jeho vedoucího označení „the general secretary of state“ a E. T. Salmon (1950, s. 167) „secretary-general“.

že na sklonku 2. století n. l. bylo její postavení souměřitelné s „a rationibus“.

Jak vyplývá ze samotného názvu, který je odvozen z řeckého epistolografos, zabývala se tato kancelář císařskou korespondencí — epistulamí. Od epistulae je ovšem nutno odlišovat další část císařské korespondence — libelli, kterou měla na starosti kancelář „a libellis“. Tyto dva základní druhy císařových dopisů se lišily částečně obsahem, adresáty a především formou. Libelli se totiž týkaly právní problematiky a odpovědí na ně byla pouhá subscriptio. Epistula byla naproti tomu po formální stránce normálním dopisem se všemi náležitostmi počínaje úvodním pozdravem „salutatem“ („salutem dicit“) a konče „vale“ („valete“). Epistulae byly jak odpověďmi na právní dotazy (např. Plin. Ep. X 97—8), tak i obyčejnými dopisy (FIRA 1, 435). Formou epistuly však byly vyřizovány pouze právní dotazy soukromých osob vysokého postavení, jak to také vyžadovala společenská nutnost.

Je zajímavé, že s prvními právníky v čele této kanceláře se setkáváme až v polovině 2. století n. l. Na základě nepřítomnosti právníků v 1. stol. n. l. je možno tedy nepřímo odvodit, že v předchozím období vedoucí „ab epistulis“ konzultovali právní otázky přímo s „a libellis“ nebo se známými právníky své doby. Soukromá korespondence císaře se ale natolik prolínala s oficiální, že nelze stanovit přesně hranici mezi těmito dvěma typy dopisů. Za konstituce je proto nutno považovat všechny epistuly, jak ostatně vyplývá z následujících citací: „constitutio principis est quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit“ (Gaius I 5),⁴³⁾ „quodcumque igitur imperator per epistulam et subscriptionem statuit vel cognoscens decrevit vel de plano interlocutus est vel edicto praecepit, legem esse constat“ (Dig. I 4, 1).

Kromě soukromých dopisů císaře, které částečně vedoucí „ab epistulis“ také vyřizoval, nebo alespoň zajišťoval technickou stránku věci, zejména odeslání, tvořila převážnou část jeho práce korespondence oficiální. Jinými slovy řečeno vyhotovování a expedice všech císařských rozhodnutí ve formě epistul, jakož i příjem takových listin. Mimořádně důležitým pramenem k této stránce činnosti „ab epistulis“ jsou Statiovy Silvae (V 1), ve kterých popisuje práci propuštěnce Abascanta, stojícího v čele této kanceláře za Flaviovců.

Do vytvoření kanceláře „ab actis“ kontroloval „ab epistulis“ také veškerou vojenskou administrativu: „praeterea fidos dominus si dividat ensis, pandere quis centum valeat frenare (manipulos intermissus eques), quis

⁴³⁾ O rescriptech, jako čtvrtém základním druhu císařských konstitucí sice Gaius nehovoří, ale zřejmě je zahrnuje pod termín „epistulae“ (P. De Francisci, 1968—9, s. 13). V tomto případě je termín „epistula“ nutno chápat v širším smyslu, tedy jako dopis císaře obecně, protože rescripta byla vydávána formou libell.

praecepisse cohorti, quem deceat clari praestantior ordo tribuni, quisnam frenigerae signum dare dignior alae“ (Statius V 1, 94—8). „Ab epistulis“ ale zůstala značná část této agendy i posléze, protože „ab actis“ měl jen technický charakter. Vedoucí sekretariátu „ab epistulis“ tedy přijímal zprávy od vojenských velitelů, na jejichž základě sestavoval pro císaře „operační hlášení“. Dále jim odesílal instrukce a jmenovací dekrety a odpovídal také na jejich dotazy (Dio LII 33). Jmenovací dekrety byly v „ab epistulis“ vyhotovovány pro všechny vojenské velitele až do hodnosti praefecta equitum včetně (A. L. Smyšljajev, 1981, s. 97).⁴⁴⁾

Stejně funkce plnil „ab epistulis“ také vůči správcům provincií: „quae laurus ab arcto, quid vagus Euphrates, quid ripa binominis Histri, quid Rheni vexilla ferrant; quantum ultimus orbis cesserit et refuge circumsona gurgite Thule; omnia num laetas pila attollentia frondis, nullaue famosa signatur lancea penna“ (Statius V 1, 88—93) a ostatním úředníkům, jimž také posílal jmenovací listiny (Suet. Vesp. 8).

Jmenovací dekrety byly vyhotovovány ve formě epistul nebo kodicilů. Po vytvoření odboru „a codicillis“ přešla tedy část agendy „ab epistulis“ na tuto novou kancelář. Protože ale bylo vždy zvykem posílat vyšším úředníkům jmenovací dekrety ve formě osobních dopisů — epistul, byla kompetence v této oblasti rozdělena mezi tato dvě zmíněná officia palatina. „Ab epistulis“ měl také až do vytvoření „a mandatis“ na starosti vyhotovování instrukcí pro úředníky⁴⁵⁾ a vedl i další korespondenci s prokurátory, kteří sloužili ve všech částech římské říše: „mille etiam praenosse vices, an merserit agros Nilus, an imbrifero Libye sudaverit austro“ (Statius V 1 99—100).

Protože prostřednictvím „ab epistulis“ přicházely k císaři také nejrůznější zprávy a hlášení o úřednících, hrál tento sekretář poměrně důležitou úlohu i při jejich pověřování dalšími funkcemi. Mimo to připravoval „ab epistulis“ také audience delegací z provincií a ve výjimečných případech je sám přijímal.⁴⁶⁾ Via facti, protože se v jeho rukou sbíhaly všechny nitky vnitřní i zahraniční politiky, se stal vedoucí tohoto úřadu nepostradatelným poradcem císaře.

Těžko lze totiž soudit, že císař všechny zprávy od úředníků četl osobně, spíše mu z nich kancelář připravovala jen výtahy. Tato činnost také představovala hlavní náplň práce vedoucího „ab epistulis“. Ostatní záležitosti byly spíše věcí rutiny a vyřizovali je jednotliví podřízení úředníci samostatně. Jednalo se o udělování takových důležitých privilegií, jakým

⁴⁴⁾ E. Birley vyslovuje dokonce předpoklad, že zasílal jmenovací listiny centurionům (1953, ss. 142—3).

⁴⁵⁾ K. Loewenstein (1973, s. 358) označuje pokyny úředníkům jako rescripta!

⁴⁶⁾ Například Narcissus samostatně přijal poselstvo z Bithynie (Dio LX 33, 5).

bylo občanství (Gaius I 96), ale i práva čerpat vodu z veřejného vodovodu (Frontinus 103) a vydávání nejrůznějších osvědčení.

Je nutno ovšem rozlišovat mezi činností „ab epistulis Latinis“ a „Graecis“. „Latinská“ (západní) sekce byla zaměřena na oficiální korespondenci v latině s císařskými úředníky a západními provinciemi vůbec. Oddělení „řecké“ pak vyřizovalo dopisy odesílané do východních oblastí říše a vedlo korespondenci se dvory cizích států. Na západě ostatně neexistoval žádný státní útvar, kterého by se to mohlo týkat. Proto je také možno říci, že se vedoucí této sekce zabýval do značné míry i diplomatickou činností (Plin. Ep. X 63) a v důsledku toho musel úzce spolupracovat s „ab admissiōibus“. Konečně byly v „ab epistulis Graecis“ překládány do řečtiny subskripce sestavované „a libellis“, pokud byly odesílány do řecky mluvících oblastí.⁴⁷⁾ Kancelář také sama zajišťovala publikaci císařských rozhodnutí, které vyhotovila (V. Giuffrè, 1977, s. 81) a zpočátku i archivovala všechny kopie. Později se sice stává centrálním archivem „a commentariis“ a pak „a memoria“, ale běžnou korespondenci uschovávala kancelář „ab epistulis“, stejně jako ostatní úřady, i nadále sama.

Kancelář „ab epistulis“ vyřizovala nejen korespondenci úřední, která jí byla zasílána prostřednictvím cursus publicus, nebo ji přinášeli poslové, ale také žádosti měst a provinčních shromáždění⁴⁸⁾ i všech výše postavených osob (senátorů, jezdců, místních předáků). Ostatní se museli spokojit s pouhou subskripcí, které vyhotovovala kancelář „a libellis“. Někdy byli vedoucí úřadu „ab epistulis“ také pověřováni úkoly, které s vlastním obsahem práce této kanceláře neměly nic společného. Tarruntenius Paternus byl například za markomanských válek poslán ke Kotinům, aby je vedl proti Markomanům (Dio LXX 12, 3).

Zcela zákonitě se naskytá otázka, do jaké míry se „ab epistulis“ a jeho úředníci podíleli na vlastním vypracování epistul. Rozhodně nelze v tomto případě generalizovat, což pak svádí k extrémním stanoviskům. Zastáncem jednoho je G. F. Hertzberg (nedat., s. 51), který tvrdí, že sekretáři dělali vše sami. Druhého pak F. Millar, který naopak dokonce vypracoval koncepci „universálního císařova autorství“⁴⁹⁾ a domnívá se, že do konce 2. století n. l. připravoval císař svou korespondenci sám (1977, s. 219). Není možno také brát doslova zevšeobecnění antických autorů,⁵⁰⁾ kteří tak často pouze chtějí zdůraznit přístup císaře k plnění státnických povinností.

Především je nutno rozlišovat různé typy epistul. Na jedné straně to

⁴⁷⁾ W. Williams (1974, s. 94) vysvětluje tuto skutečnost tím, že řecky psaných peticií bylo poměrně málo.

⁴⁸⁾ Consilium provinciarum obvykle vypravovalo s takovou suplikou delegaci (Dio LXI 3, 2), nebo byla posílána přes správce provincie (Plin. Ep. X 43—4).

⁴⁹⁾ Na stranu této teorie se plně postavil ve své práci z roku 1976 W. Williams.

⁵⁰⁾ Z SHA (Comm. 13, 7) například vyplývá, že císař pouze podepisoval připravené dopisy.

jsou čistě osobní dopisy a dopisy mající mimořádný význam, jakým byl například nástupní dopis Traiana senátu (Dio LXVIII 3, 4). Takovéto dopisy psal jistě císař sám (Suet. Aug. 45; Suet. Vesp. 21; Suet. Dom. 13; Dio LXXI 36, 2; C. Nepos 10, 4), nebo diktoval svému otroku „a manu“.⁵¹⁾ Na druhé straně pak stála úřední korespondence vyhotovovaná také ve formě epistul. I jejich značnou část zřejmě diktoval císař osobně,⁵²⁾ a to často po poradě se sekretáři, od nichž podle potřeby vyžadoval odborné konzultace (SHA Alex. 31, 1). Nutno je však souhlasit s H. Peterem (1903, s. 123), A. Hennemanem (1935, ss. 28—33) a U. Ragnonem (1950), kteří po rozboru Traianových dopisů docházejí ke shodnému názoru, že se císař osobně zabýval jen nejdůležitějšími problémy a běžnou agendu vyřizovali úředníci sami.⁵³⁾ Správné bude jistě vztáhnout toto tvrzení také na ostatní císaře, i když míra jejich ingerence byla jistě různá. Je dokonce možné, že v některých dobách „ab epistulis“ sám třídil došlé dopisy na ty, které jsou hodny zřetele císaře, a které může vyřídit samostatně.⁵⁴⁾ V takových případech, kdy dopisy vyhotovovala kancelář „ab epistulis“ bez císařovy účasti, byly jím epistulae pouze signovány prstenem (Plin. NH XXXVI 4; XXXVII 10; Dio LI 3, 4). Toto právo ale mohl císař přenechat některému ze svých důvěrníků, jak lze vyvodit z Iustinovy zmínky o otci historika Pompeia Troga: „patrem quoque sub Caio Caesare militasse epistolarumque et legationum, simul et anuli curam habuisse“ (XLII 5, 12).

Pro značný podíl „ab epistulis“ na tvorbě císařské korespondence hovoří také to, že císaře tento úředník často doprovázel na cestách a to jistě ne sám, ale spolu s příslušným doprovodem pomocníků. Tak například Narcissus následoval Claudia do Britanie (Dio LX 19, 2), a Tarruntenius Paternus M. Aurelia na Dunaj (Dio LXXI 12, 3) a totéž je třeba předpokládat také o tajemnicích Hadrianových.

Rozdělení úkolů mezi „ab epistulis Latinis“ a „Graecis“ odpovídala také předchozí průprava osob, které jednotlivé sekce řídily. V latinském („úředním“) odboru nenacházíme téměř žádných výjimek z cursus honorum, všichni vedoucí prošli normální kariérou a kromě administrativních zku-

⁵¹⁾ Zmíněný „a manu“ byl, spolu s „a veste“, „a cubiculo“, „a sumptuaris“ a dalšími, čistě domácí služebník.

⁵²⁾ Zmínky v pramenech jsou velmi četné, například Plut. Caes. 17, 7; Suet. Titus 6, 1; Suet. Dom. 13, 2; SHA Max. 12, 5; Lactantius 46, 5; Amm. XV 1, 3. Je ovšem nutno vzít v úvahu také vlastnosti jednotlivých císařů, i když toto je samozřejmě kritérium téměř neověřitelné, které ovlivňovalo jejich podíl na tvorbě epistul. A. N. Sherwin-White (1966, s. 541n.) například tvrdí, že velkou část dopisů Pliniovi psal císař Traianus sám.

⁵³⁾ Ke stejným závěrům dochází také K. Hopkins (1978, s. 184).

⁵⁴⁾ W. Williams (1976, s. 68) vyslovuje na základě nařízení císaře Antonina Pia o tom, že města mají vysílat delegace jen se závažnými záležitostmi a ostatní věci se mají zasílat úřední cestou přes správce provincií, předpoklad, že mezi lety 140 až 160 n. l. řešil většinu korespondence „ab epistulis“ sám.

šeností neměli jinou kvalifikaci, byli tedy pouhými úředníky.⁵⁵⁾ V „ab epistulis Graecis“ je situace zcela odlišná. Odborná průprava čistě humanitního zaměření byla u těchto vedoucích samozřejmostí, a protože se často jednalo o osoby proslavené již ve své době, jsou lehce vysvětlitelné také běžné výjimky z *cursus honorum*. Druhým důvodem nedodržování stanoveného postupu v úřadech byly také osobní vztahy ke členům panující dynastie. Jako zvlášť ilustrativní mohou posloužit případy Commodova učitele rétoriky Ateia Sancta (SHA Comm. 1, 5—6) a vychovatele Caracally a Gety Aelia Antipatra. Úřad „ab epistulis“ byl totiž pro ně vůbec prvním, který zastávali. Spíše než o úředníky jednalo se o stylisty.⁵⁶⁾ Pokud se takové osoby objevují v čele úřadu, který je označen pouze jako „ab epistulis“ bez přídomek *Latinis* nebo *Graecis*, signalizuje to, že v té době byly obě sekce sjednoceny a nikoli pouhé zjednodušení na nápisu. Právě obecný nedostatek administrativních zkušeností byl důvodem, proč jen několik tak blízkých důvěrníků císaře, jako byli „ab epistulis“, dosáhlo praefectury.⁵⁷⁾

Svěřování sekretariátu „ab epistulis Graecis“ osobám, které nebyly profesionálními úředníky, mělo dlouhou tradici. Již za Claudia stál v čele úřadu „ad legationem et ad responsa Graeca“ lékař C. Stertinius Xenophon z Kou (Pfl. 16). Daleko častěji to ale byli literáti jako C. Suetonius Tranquillus, který pravděpodobně řídil obě oddělení (AE 1953, 73), a především řečníci. První z nich, Iulius Secundus, se objevuje již v polovině 1. století n. l.: „Atque ita narrabat Secundus rhetor, qui et fuit ab epistulis“ (Plut. Otho 9 a také Tac. Dial. de orat. 2). Dalšími byli například L. Iul/n/ius Vestinus (IG XIV 1085), C. Avidius Heliodorus (Dio LXIX 3, 5), Dionysius Alexandrinus (Pfl. 46), Alexander Peloplaton ze Seleukeie (Philost. II 5) nebo Aelius Antipater z Hierapole (Forsh. Eph. II 1912, 125, 26).⁵⁸⁾ Je proto logické, že vedoucí této kanceláře pocházeli téměř výlučně ze dvou tehdejších center rétoriky, Gallie a Východu.

„Ab epistulis“ bezesporu patřil mezi prokurátory. Poprvé je tak označen

⁵⁵⁾ Jako příklad takového „úřednického“ „ab epistulis“ je možno uvést T. Varia Clementa (Pfl. 156), který před tím, než začal řídit sekretariát císařské korespondence, zastával prokuratury v Mauretanii Caesariensis, Raetii, finanční prokuraturu Belgie a dvou Germánií.

⁵⁶⁾ A. N. Sherwin-White (1966, s. 152) je označuje jako „literary secretary“.

⁵⁷⁾ M. Valerius Titianus (Graecis) — praef. vigilum (AE 1966, 474; CIL XIV 4393 = ILS 465); Cn. Octavius Titinius Capito — praef. vigilum (Pfl. 60); Valerius Eudaemon — praef. annonae, Aegypti (Pfl. 110); C. Avidius Heliodorus — praef. Aegypti (Pfl. 106); C. Calvisius Statianus — praef. Aegypti (Pfl. 166); Tarruntenius Paternus — praef. praetorio (Pfl. 172).

⁵⁸⁾ A. L. Smyšljajev (1981, s. 98) se domnívá, že teprve za M. Aurelia se stal úřad „ab epistulis“ součástí normálního *cursus honorum* a proto se literáti pak v jeho čele neobjevují. Kromě obecné výhrady, že součástí jezdeckého *cursus honorum* byl tento úřad od Hadriana, výjimky, se kterými se zde setkáváme vznikaly z vůle císaře a ne proto, že by tato kancelář stála mimo *cursus honorum*. Navíc ještě na počátku 3. století n. l. nacházíme v čele „ab epistulis Graecis“ již zmíněného Aelia Antipatra.

sice již v polovině 1. století n. l. Cn. Octavius Titinius Capito (CIL VI 798 = ILS 1448: „proc. ab epistulis et a patrimonio“), ale prokuratura se v tomto případě spíše vztahuje ke druhému uvedenému úřadu, správci císařovy osobní pokladny. Z další doby jsou ale doloženi již jen tři „ab epistulis“, kteří měli tento titul (IG XIV 1085; AE 1949, 184; AE 1950, 183), ostatní byli nositeli jen pouhého označení kanceláře, kterou řídili.

Prapočátek kanceláře „ab epistulis“ je nutno hledat v běžné praxi užívané již za republiky ve všech rodinách římských nobilů. Stejně jako oni i císař diktoval své soukromé i úřední dopisy zpočátku přímo svým otrokům a propuštěncům: „Thallo a manu, quod pro epistolae prodita denarios quingentos accepisset, crura fregit“ (Suet. Aug. 67 — Tajemníku Thallovi dal zlámat nohy, protože za 500 denárů prozradil jeden z jeho dopisů) nebo důvěrníkům (Iustinus XLII 5, 12). Suetonius se sice zmiňuje o tom, že Augustus nabídl básníku Q. Horatiovi Flaccovi officium epistularum (vita Horatii 45), ale tato zmínka je jen odrazem pozdějšího uspořádání a nelze ji brát jako důkaz o existenci kanceláře „ab epistulis“ již v této době.

Poněkud větší pochybnosti ohledně doby vzniku této kanceláře by mohly vzbuzovat epigrafické prameny. Za Augusta je doložen „Ianuarius Caesaris Aug. ab epistulis“ (CIL VI 8596)⁵⁹⁾ a z doby Tiberiovy máme k dispozici nápis: „Graptus Pisti Aug. l. ab epistulis ser.“ (CIL VI 8605 a také Tac. Ann. XIII 47). Oba nápisy však pouze upřesňují zařazení takových otroků v palácové službě a neoznačují jejich příslušnost ke kanceláři. Nicméně již nyní se díky specializaci vytvářejí předpoklady pro Claudiovu reformu, v jejímž rámci byl vytvořen pevně organizovaný sekretariát „ab epistulis“, mající všechny znaky státního úřadu.⁶⁰⁾

Jednou z často v literatuře různě řešených otázek je doba vytvoření zvláštních sekcí pro latinskou a řeckou korespondenci. Bude nutno popravit téměř obecně přijímanou tezi, která rozdělení „ab epistulis“ připisuje Hadrianovi.⁶¹⁾ Již vůbec je diskutabilní závěr, že vznik „ab epistulis Latinis“ je spojen s dobou vlády dynastie Antoninů, kdy jsou v jeho čele poprvé doloženi jezdcí (P. R. C. Weaver, *Fam. Caes.* 1972, s. 265). V tomto případě je totiž zcela opominuta možnost, že tato sekce byla řízena pro-

⁵⁹⁾ V DE (s. 2233) je datován tento nápis dokonce k Caesarovi.

⁶⁰⁾ Těžko souhlasit s P. De Franciscim (1938, s. 384), že charakter veřejného úřadu nabývá „ab epistulis“ až za Flaviovců spolu s nástupem jezdců do jeho vedení. Rozhodující pro určení charakteru kanceláře je vždy náplň práce, tedy okruh problémů, který je řešen. Navíc je k dispozici doklad o tom, že funkce proxima existovala již za Nerona (Bassus Aug. lib. prox. ab epistulis Graecis — CIL VI 8608 = ILS 1485).

⁶¹⁾ Např. H. G. Pflaum (1950, ss. 66, 81), A. Garzetti (1960, s. 621), P. De Francisci (1938, s. 384), G. F. Hertzberg (nedat., s. 51), A. Guarino (1980, s. 16) a A. L. Smyšljaev (1981, s. 99), který klade definitivní oddělení této sekce do doby M. Aurelia.

puštěnci a také není brán zřetel na vysoce pravděpodobné mezery v epi-
grafických dokladech. I kdyby tato teorie P. R. C. Weavera byla přijata,
je nutné posunout tuto událost alespoň do 20. let 2. století n. l.⁶²⁾

Interpretace pramenů, které jsou k dispozici, sice nedává zcela jasnou
odpověď, přesto ale lze genezi obou sekcí alespoň přibližně zrekonstruovat.
Počátek specializace se datuje od Claudia, i když ještě ne v takové podobě
jaká je známa ze 2. století n. l. Vedle sebe tehdy existovala „obecná“ kan-
celář „ab epistulis“, mající v péči latinskou korespondenci a odbor „ad le-
gationes et ad responsa Graeca“, který byl dokonce od počátku řízen
jezdcem (Pfl. 15 a 16). Narcissova „ab epistulis“ byla jistě v té době důle-
žitější a teprve později nabývá vrchu „východní“ odbor. Přesto ale Nar-
cissovi zcela jistě nebyla tato sekce podřízena, jak se domnívá L. Pareti
(1955, s. 801). Těžko si lze představit, že by propuštěnec, byť tak vlivný
jako Narcissus, byl nadřizen římskému jezdcí.⁶³⁾

Zvláštní „řecké“ oddělení je bezpečně doloženo za Nerona: „Bassus
Aug. lib. prox. ab epistulis Graecis“ (CIL VI 8608 = ILS 1485),⁶⁴⁾ Burrus
(Jos. Ant. Iud. XX 183).⁶⁵⁾ Oba byli jednoduše označeni jako „ab epistulis
Graecis“, a proto je možné, že pokud stál v čele tohoto úřadu propuštěnec,
byl název řecké sekce zkrácen a méně honosný. Odbor „ad legationes et
ad responsa Graeca“ řídil na přelomu 1. a 2. století n. l. opět jezdec Diony-
sius Alexandrinus a teprve Hadrian zavedl označení „ab epistulis Graecis“
jako platné i pro jezdce.

Prvním nositelem tohoto nového titulu byl Valerius Eudaemon (CIL III
431 = ILS 1449). Od Flaviovců bylo pak dřívější prosté „ab epistulis“
označováno jako „ab epistulis Latinis“ — „Iulius Graptus Flavius Alexan-
der Aug. lib. ab epistulis Latinis“ (CIL VI 8610) a „T. Flav. Aug. l. Thallus
ab epistulis Latinis“ (CIL VI 8611). Pokud se někdy také v poflaviovské
době vyskytuje na nápisech označení „ab epistulis“, jedná se jen o zjed-
nodušení, neboť tři různé sekce této kanceláře nikdy zároveň nepůsobily
a jejich existence by ani nebyla opodstatněná.

Latinská sekce, jako samostatný odbor, existovala tedy již ve 2. polovině
1. století n. l. Přesto je možné, že čas od času byla formálně podřízena
jezdci, pokud ovšem řídil sekci druhou, a tento stav trval zřejmě až do
Hadriana. I když je první jezdec doložen až k 60. letům 2. století n. l.
(C. Calvisius Statianus — CIL V 3336 = ILS 1453), je vysoce pravděpo-

⁶²⁾ G. B. Townend (1961, s. 376) klade vytvoření „ab epistulis Latinis“ do doby po
roce 120/1 n. l., kdy končil v úřadu Suetonius.

⁶³⁾ E. Cizek (1984, s. 186) spojuje rozdělení „ab epistulis“ teprve se smrtí Narcisse,
tedy s rokem 54 n. l. K roku 45 n. l., respektive 48 n. l., jsou ale doloženi vedoucí
úřadu „ad legationes et responsa Graeca“ (Pfl. 15 a 16).

⁶⁴⁾ K datování PIR, B, 88.

⁶⁵⁾ L. H. Feldman ve svém vydání Jewish Antiquities (London-Harvard, 1965)
čte jeho jméno jako Beryllus.

dobné, že se Hadrianova reforma nevyhnula ani této oblasti a jezdcí byli postaveni také do čela „ab epistulis“. Až do Antoninů se však nadále objevují v čele tohoto sekretariátu úředníci s titulem „ab epistulis“. Protože jde o poměrně časté případy, není možné přičíst tento jev pouze mezerám a zjednodušením na nápisech. Občas ale zřejmě docházelo ke spojení obou částí. Je tedy možno shrnout, že od samotného počátku principátu existovaly specializované sekce, i když řecká pod jiným názvem a latinská dokonce „anonymně“.

Pokud se týká dalších osudů „ab epistulis“, je nutno zmínit se ještě o době Domitianovy vlády, kdy došlo k dočasnému spojení s „a patrimonio“. Jedná se o událost zcela výjimečnou, neboť jinak byla „ab epistulis“ vždy samostatná. V této době se zároveň poprvé objevuje v čele jezdec (CIL VI 798 = ILS 1448) — pomineme-li ovšem případ „ad legationes et ad responsa Graeca“. Z roku 163 n. l. pak pochází ještě jeden zajímavý doklad (CIL III 5215 = ILS 1362), na kterém je T. Varius Clemens označen jako „ab epistulis Augustorum“. Pracoval tedy jako sekretář společný oběma spoluvládcům, L. Verovi a M. Aureliovi. Zcela mimořádně pak nacházíme v čele „ab epistulis Graecis“ senátora Pompeia Bassa (CIL VI 3836 = 31747). V DE (s. 2135) je nesprávně uvedeno, že se o stejný případ jedná také u /Quinct/ilia (CIL VI 1564 = ILS 1452). Na citovaném nápisu je sice u něho doloženo „adlectio in amplissimum ordinem inter praetorios iudicio“ (zařazení do nejskvělejšího stavu mezi soudce praetorské třídy), tedy povýšení na senátora prostřednictvím udělení praetury, ale úřad „ab epistulis“ zastával ještě jako jezdec.

ab instrumento auxiliario

Tato drobná sekce, doložená ostatně jen dvěma nápisy, byla řízena zřejmě vždy propuštěnci. Její úkoly měly jen čistě technický charakter, a to expedici listin ostatních kanceláří (G. Boulvert, 1970, s. 94). Před vládou Antoninů není tento sekretariát doložen. Prvními a zároveň jedinými doklady o jeho existenci jsou CIL VI 8854: „T. Aelius Aug. lib. Hermes“ a CIL III 1995: „Phrygius Augg. nn.“, přičemž druhý citovaný nápis nepochybně spadá do doby divi fratres. Proto snad lze, spolu s E. M. Štajermanovou a M. K. Trofimovou (1975, s. 158), položit vznik tohoto odboru do této doby.

a bibliothecis

Stejně jako názvy ostatních kanceláří je i tento popisný. Přesto však není zaměření „a bibliothecis“ tak jasné, jak by se na první pohled mohlo zdát. Jistě se jednalo o císařova „knihovníka“, majícího na starost dohled nad veřejnými knihovnami v Římě (včetně císařovy soukromé knihovny),

který také zároveň plnil funkci jeho literárního poradce. Některé z titulů, které se dochovaly na nápisech, ukazují na to, že se jednalo o „vrchního knihovníka“: „Valerius Eudaemon proc. bibliothecar. Graec. et Latin.“ (CIL III 431 = ILS 1449); „L. Iulius Vestinus proc. bibliothecarum Romanarum et Graecarum Romae“ (IG XIV 1085). V tom případě by pak však nebylo důvodu k jeho zařazení mezi ducenární palatinské úředníky, ani svěřením auxiliární sexagenární prokuratury jezdcům (např. Annius Postumus — CIL XIV 5352, VIII 20684).

V poradenské oblasti se jeho činnost značně překrývala s „a studiis“. Z toho důvodu byly také tyto kanceláře poměrně často, zejména na počátku 2. století n. l., spojovány (IG XIV 1085, CIL XIV 5347—8). Nepochybně se ale jednalo o dva samostatné úřady, neboť jsou zároveň doloženi zvláštní vedoucí, pro „a studiis“ P. Messius Saturninus (AE 1932, 34) a pro „a bibliothecis“ L. Baebius Aurelius Iuncinus (CIL X 7580 = ILS 1358). Oba zmínění úředníci byli koncem 2. století n. l. auxiliárními prokurátory. Zvlášť průkazná pak je kariéra C. Suetonia Tranquilla (AE 1953, 73), který stál postupně v čele obou úřadů.

Prvními doklady o existenci „a bibliothecis“ jsou dva nápisy z počátku principátu (AE 1960, 26: „Ti. Iulius Zoili f. Fabia tribu Pappus omnes Augustorum supra bybliothechas“; CIL X 1739 = ILS 1587: „Ti. Claudi . . . Aug. lib. Scirtus proc. bybl.“). Vznik této kanceláře je tedy možno položit do Claudiovy doby. Suetoniovo svědectví o tom, že Caesar pověřil Cn. Pompeia Macera pořádáním knihoven („cui ordinandas bibliothecas“ — Suet. Caes. 56, 7) je nutno totiž přičíst na vrub přisuzování pozdější organizace dřívějším dobám. Až do doby vlády císaře Traiana, tedy po celý zbytek 1. stol. n. l., je sice v pramenech mezera, ale není důvodu, proč by i v této době neměla kancelář „a bibliothecis“ existovat.

Na sklonku 1. stol. n. l. je doložen v čele tohoto sekretariátu jezdec Dionysius Alexandrinus (Pfl. 46). Již koncem 1. poloviny 2. století n. l. veškeré doklady o vedoucích tohoto odboru mizí (posledním je L. Volusius Maecianus okolo roku 145 n. l. — CIL XIV 5347—8). Auxiliární prokurátoři jsou však epigraficky doloženi ještě ve 3. století n. l., jako např. Q. Veturius Callistratus (CIL VI 2132). Není proto vyloučeno, že v té době byla kancelář „a bibliothecis“ podřízena úřadu „a studiis“. Jednalo se však o poměrně krátký časový úsek, protože se vzrůstem kompetence „a memoria“ ve 3. stol. n. l. bylo spojeno i jisté zjednodušení císařské administrativy a tedy i převod zbytku „a bibliothecis“ pod vedoucího jmenované kanceláře.

a censibus

Zřízení této kanceláře je spojeno s péčí a dohledem císaře nad jezdcí a senátory, tedy římskou šlechtou, z níž byli výhradně vybíráni úředníci

a důstojníci římské říše.⁶⁶⁾ Zpočátku ovšem císařové používali senátního úřadu „a censibus populi Romani“, který řídili servi publici.⁶⁷⁾ Výběr nových jezdců a senátorů, stejně jako *recognitio* a *lectio senatus*, prováděl císař zprvu sám. Využíval přitom podkladů získaných při normálním *censu*, který také na základě své censorské moci vyhlášoval a doplňovaných s pomocí svých otroků a propuštěnců. Teprve po obecném úpadku *censu* ve flaviovské době vzniká zvláštní císařská kancelář „a censibus“, jako pomocný orgán císaře pro činnost v této oblasti.

Z doby Domitianovy vlády je doložen první příslušník kanceláře „a censibus“: „Epaphroditus Aug. lib. nomenclator a censibus“ (CIL VI 33782—3). Přestože se jedná jen o prostého člena personálu, je vysoce pravděpodobné, že se „a censibus“ jako samostatný palatinský odbor řízený propuštěncem konstituuje již nyní.⁶⁸⁾ Přímé doklady pro vedoucí této kanceláře však chybí pro celé 1. století n. l. Svědectví CIL XIV 2407: „/N/atalus Aug. lib. ensibus“ není totiž možno pro velkou mezerovitost považovat za dostatečně průkazné.

Činnost tohoto sekretariátu byla od počátku zaměřena především na zkoumání finanční situace osob, které aspirovaly na přijetí do jezdeckého nebo senátorského stavu.⁶⁹⁾ Zároveň byla tato kancelář pověřena i dohledem nad senátory a jezdci (Herod. V 7, 7). Nikdy však neexistovaly zvláštní sekce jezdecká a senátorská, i když by k tomuto závěru sváděly nápisy AE 1945, 80 a CIL X 6657 = ILS 1387, na nichž je M. Aquilius Felix označen jako „a censibus (respektive „a census“) equitum Romanorum“.

Hadrian postavil do čela „a censibus“ jezdce a zároveň ji zřejmě spojil s „a libellis“ (H. G. Pflaum, 1950, ss. 66, 74, 81; 1974, s. 20). Přestože první doklad o takovém spojení pochází až z doby Antonina Pia: „C. Iulius Celsus a libellis et censibus“ (CIL XIII 1808 = ILS 1454),⁷⁰⁾ je možno tento Pflaumův závěr přijmout jako opodstatněný.⁷¹⁾ Za Marca Aurelia byly po-

⁶⁶⁾ Poprvé je tato činnost doložena již za Augusta k roku 29/8 př. n. l. (*Res Gestae* 8, 2).

⁶⁷⁾ Např. CIL VI 2334 — „publicus ab censu“; CIL VI 2335 — „Victorem publicum Fabianum a censibus populi Romani“.

⁶⁸⁾ Proti T. P. Wisseman (1970, s. 82) a O. Hirschfeld (1877, ss. 65—6), kteří spojují vznik „a censibus“ až s vládou císaře Hadriana.

⁶⁹⁾ Stejný názor na poslání „a censibus“ zastává například A. Berger (1953, s. 338) a A. Abbot (1963, ss. 362nn.). Naproti tomu například O. Hirschfeld (1905, s. 67) spolu s G. Boulvertem (1970, s. 381) spojují na počátku 3. století n. l. činnost kanceláře „a censibus“ s vlnou velkých konfiskací a proto podle nich měl tento palatinský odbor za úkol provést nový *census* v Itálii a provinciích.

⁷⁰⁾ Dalším známým vedoucím těchto spojených odborů je L. Volusius Maecianus (CIL XIV 5347—8; AE 1955, 179) a snad je sem možno zařadit také CIL III 259.

⁷¹⁾ W. Kubitschek (in RE III, 2, 1901) a také J. Král (1921, s. 62) považují „a censibus“ za pouhé oddělení kanceláře „a libellis“. Protože náplň práce obou sekcí byla značně odlišná a později došlo k opětovnému rozdělení, není možno tuto teorii přijmout. Vždy se jednalo o dva zcela samostatné úřady, i když dočasně řízené jedním vedoucím.

dle F. De Martina (1962, s. 590) a také H. G. Pflauma (1950, ss. 74, 81) obě sekce rozděleny,⁷²⁾ a protože již ze začátku Commodovy vlády je u P. Cominia Clementa (CIL V 8659 = ILS 1412) doložen titul „praepositus a censibus“, bude tento závěr plně pravděpodobný. K dočasnému znovusjednocení těchto kanceláří pak došlo ještě jednou za Caracally: „Imperator Antoninus Augustus Cereali a censibus et a libellis rescripsit“ (Frag. Vat. 204).

Z tohoto poměrně častého slučování vyplývá, že prestiž úřadu „a censibus“ nebyla nijak vysoká. Nepřímo to je doloženo i tím, že jsou známi jen dva vedoucí této kanceláře, kteří dosáhli praefectury. Je to Ulpianus, který se stal za Caracally praefectem proaetorio, ovšem zejména díky pomoci, kterou poskytl císaři při boji o moc (Dio LXXVIII 4, 3) a druhým je pak praefectus Aegypti Alfenus Apollinaris.

Kromě výjimečného užití titulu praepositus (CIL V 8659) a na kanceláře až nezvykle hojně se vyskytujícího procurator (AE 1937, 157; 1945, 80; 1950, 183) nenesli až do 3. století n. l. vedoucí „a censibus“ zvláštní označení. Četnost výskytu prokurátorských titulů v této kanceláři je snad vysvětlitelná skutečností, že se tento odbor zabýval také finančními otázkami. Na počátku 3. století n. l. se pak vedoucí „a censibus“ stali „magistris a censibus“ (Priscus — CIL VI 1628 = ILS 1456; Rufinus — AE 1922, 10) a později magistris censum (C. Caelius Saturninus CIL VI 1704 = ILS 1214).⁷³⁾

a codicillis

Jedná se o další z malých kanceláří, o níž se také dochovalo poměrně málo dokladů. Jejím úkolem bylo vydávat kodicily (jmenovací dekrety císařským úředníkům), nebo přesněji řečeno zajišťovat technické provedení jejich vydání. Po svém vytvoření tak „a codicillis“ převzala část agendy „ab epistulis“. Je jisté, že tato kancelář byla řízena vždy propuštěncem. Otevřenou však zůstává otázka doby jejího vzniku.

Zcela určitě se mýlí E. M. Štajermanová a M. K. Trofimová (1975, s. 158), které kladou její počátek až do vlády Antoninů. Zavádějící také může být zpráva Suetoniova, týkající se doby Claudiovy (Claud. 29 — „suppositus aut etiam palam immutatos datorum officiorum codicillos“). Termín „codicillos“ v tomto případě totiž obecně označuje veřejné listiny a nikoli akta vydaná zvláštní císařskou kanceláří. V té době totiž tuto agendu zajišťoval úřad „ab epistulis“ a část jmenovacích listin, alespoň pokud byly adresovány osobám blízkým císaři, byla psána jím osobně (Suet.

⁷²⁾ A. L. Smyšljajev (1981, s. 92) posunuje rozdělení úřadu „a libellis et censibus“ do doby Commodovy vlády.

⁷³⁾ F. Millar (1977, s. 104) považuje nesprávně Saturnina za první doklad o titulu magister v této sekci.

Tib. 42). Dva nápisy z počátku 2. století n. l.: „M. Ulpus Augusti libertus Strato adiutor a codicillis“ (CIL VI 8442 = ILS 1531), „M. Ulpus Aug. lib. Laetus a codicillis“ (CIL VI 6190) pak umožňují, alespoň přibližně, datovat její vznik nejpozději vládou Traianovou a snad tato kancelář existovala již za posledního Flaviovice Domitiana.

a cognitionibus

Vedoucí úřadu „a cognitionibus“ stál na pomyslném žebříčku důležitosti sekretářů někde uprostřed. Spolu s „a libellis“ byl císařovým právním poradcem a zároveň vedoucím sekretariátu císařského soudu. Tato druhá funkce v jeho činnosti jasně převažovala, protože právní rady poskytoval císaři jen v souvislosti s jejím výkonem. Je to tedy právní tajemník („legal secretary“ — A. M. Duff, 1958, s. 152) v pravém smyslu slova.⁷⁴⁾

Jako představený císařského soudního dvora se „a cognitionibus“ podílel na tvorbě jednoho ze základních pramenů římského práva za principátu. Jednalo se o dekreta, rozsudky císařského soudu vydávané v rámci *cognitio extra ordinem*,⁷⁵⁾ tedy procesu probíhajícího zde v první instanci, nebo v podobě odvolacího řízení. Kromě toho měl vedoucí tohoto sekretariátu v péči také veškerou technickou agendu spojenou s řádným chodem císařského soudního aparátu, zejména „a cognitionibus“ připravoval podklady pro jednání, sestavoval soudní kalendář, předvolával sporové strany, zajišťoval stenografování a také uschovával soudní protokoly i originály rozsudků.

Zpočátku plnil zřejmě „a cognitionibus“ především technické povinnosti spojené s řádným chodem císařského soudu (o jeho práci například Dio LXXV 15, 5). Z tohoto důvodu bylo únosné, aby tato kancelář byla poměrně často spojována s „a libellis“ a vysvětluje to zejména pozdní příchod jezdců na místo vedoucího. Odrazem toho je také to, že jen jeden z dochovaných vedoucích úřadu „a cognitionibus“ byl známým právníkem (Q. Axilius Urbicus — CIL V 8972 = ILS 1459), a že tito sekretáři procházeli plnou úřednickou kariérou (Pfl. 232, 298). Z těchto skutečností vyzvojuje A. L. Smyšljajev (1981, s. 103), že úřad „a cognitionibus“ byl později pouhou odměnou za dlouholetou službu. Toto tvrzení pak dokládá tím, že v 2. polovině 3. století n. l. byl v císařské radě již dostatek právníků.

Z úkolů, které byly vypočítány je zřejmé, že bylo nutné, aby „a cognitionibus“ doprovázel císaře na jeho cestách, jako například Cledonius císaře Valeriana při východním tažení (Petr Patr. 264, 159). Na rozdíl od ostatních sekretářů vyjížděl tento dokonce samostatně do „terénu“, aby

⁷⁴⁾ K. Loewenstein (1973, s. 289) považuje „a cognitionibus“ zcela nesprávně za archivní úřad.

⁷⁵⁾ Z posledních prací na toto téma je možno uvést studii I. Butiho (1982).

na místě osobně řešil některé záležitosti. Tak například L. Cominius Vipsanius řídil v Hispanii konfiskační procesy po vítězství Septimia Severa.

T. Mommsen (1887—1888, II, 2, s. 965), který vychází ze Senecova Divi Claudii Apocolocynthis (15, 2) spojuje existenci „a cognitionibus“ se samotným počátkem principátu. „Adindicatur C. Caesari. Caesar illum Aeaco donat: Is Menandro liberto suo tradidit, ut a cognitionibus esset“ (A je /Claudius/ přiřčen Calligulovi, ten ho daruje Aiakovi, ten ho odevzdal svému propuštěnci Menandrovi, aby mu sloužil jako „a cognitionibus“). Správnější ale bude posunout jeho vznik až do doby Claudiovy (Suet. Claud. 14, 2),⁷⁶⁾ a to i přes to, že první epigrafické doklady pocházejí teprve z doby vlády Flaviovců (CIL VI 8628 = ILS 1679; CIL VI 8629; CIL VI 8630).

Propuštěnci stáli v čele tohoto úřadu také po celé 2. stol. n. l. a jezdcům byl sekretariát „a cognitionibus“ svěřen až Septimiem Severem,⁷⁷⁾ kdy se také jeho vedoucí stávají členy císařské rady. Jedinou výjimku z uvedeného pravidla by mohl představovat M. Aurelius Papirius Dionysius (CIL X 6662 = ILS 1455), který řídil tento úsek v Commodově době, ale i on byl propuštěneckého původu. Stejně tak málo pravděpodobná je domněnka L. Paretiho (1955, s. 801), že Hadrianova reforma se dotkla i této oblasti a do čela „a cognitionibus“ byl postaven jezdec. Z doby vlády Antonina Pia je totiž znám propuštěnecký vedoucí „T. Aelius . . . Aug. lib.“ (CIL Suppl. italica I 179).

Protože obsah činnosti „a cognitionibus“ a „a libellis“ byl do značné míry příbuzný a shodovaly se také nároky kladené na odbornou přípravu vedoucích těchto kancelářů, byly oba tyto palatinské odbory poměrně často spojovány: „M. Aurelius Papirius Dionysius a libellis et a cognitionibus“ (CIL X 6662 = ILS 1455). Stejný případ je doložen také z počátku 4. století n. l.: „Sextilius Agesilaus Aedesius magister libellor. et cognition. sacrarum“ (CIL VI 510 = ILS 4152).⁷⁸⁾

Magistry se tedy vedoucí sekretariátu císařského soudu stávají zhruba ve stejné době jako ostatní sekretáři, ve druhé polovině 3. století n. l. a zároveň se i pozměňuje jejich titul na honosnější „sacrarum cognitionum“. Titulem z něhož se toto označení vyvinulo je „a sacris cognitionibus“, který je doložen poprvé k roku 215 n. l. (Forsch. Eph. III 1923, 138, 51). Prvním jistým vedoucím po této změně je pak „Q. Axilius Urbicus v. p.

⁷⁶⁾ F. De Martino (1962, s. 591), V. M. Scramuza (1940, s. 259), A. M. Duff (1958, s. 152) a další.

⁷⁷⁾ A. L. Smyšljajev (1981, s. 92) se na základě CIL X 6662 domnívá, že jezdcům byl úřad „a cognitionibus“ odevzdán již Commodem.

⁷⁸⁾ H. G. Pflaum (1950, ss. 90, 103) a A. L. Smyšljajev (1981, s. 92) se domnívají, že „a cognitionibus“ byl s „a libellis“ spojen nepřetržitě od M. Aurelia do S. Severa.

magistro sacrarum cognitionum“ (CIL V 8927 = ILS 1459). Již předtím tento titul ale příslušel pomocným sekretářům (AE 1935, 20 z doby spoluvlády M. Aurelia a Lucia Vera). V průběhu 4. století n. l. splynul úřad magistra sacrarum cognitionum částečně s úřadem magistra libellorum (E. R. Boak, 1924, s. 15) a zejména jeho úkoly převzal quaestor sacri palatii.

a commentariis

Commentarium, stejně jako sanctuarium nebo u finančních úřadů tabularium, bylo jedním z označení pro archiv. Již na samotném počátku principátu nalézáme na nápisech císařské otroky a propuštěnce s označením „a commentariis“, kteří vedli záznamy o dění v domě Augusta. Tyto tzv. commentarii (hypomnemata) diurni (Suet. Aug. 64), acta diurna, nebo také acta populi, byla spolu se zněním zákonů čas od času dokonce publikována (Dio LVII 12, LX 33).

V prvních desetiletích císařství se ovšem nejednalo o kancelář, přestože označení tabularium se objevuje již na nápise z Neronovy doby: „Hospiti divi Claudi liberto tabulario Leonidiano, Polybius lib. et sibi fecit et suit posterisque eorum“ (CIL VI 9060 = ILS 1641), a proto také zřejmě E. Cizek (1984, s. 182) spojuje zřízení této kanceláře s jeho vládou. Palatinský úřad „a commentariis“ byl zřejmě zřízen až ve flaviovské době, z níž také pochází první spolehlivý epigrafický doklad: „T. Flavius Aug. lib. Primion a commentar. Aug.“ (CIL VI 8623).⁷⁹⁾

V té době je již hlavní náplní práce úředníků, kteří působí v „a commentariis“, vedení císařova osobního archivu, který je označován jako „tabularium Caesaris“ (G. I. Luzzatto, 1971, s. 1020). Je tedy možno nalézt jistou souvislost mezi „a commentariis“ a úřadem „ab actis senatus“ republikánské doby, který plnil podobné funkce. Ani za císařství se ovšem nejednalo o ústřední, nebo dokonce výlučný státní archiv, který ostatně nikdy, a to ani po vytvoření kanceláře „a memoria“, neexistoval. Jen tato skutečnost je snad příčinou, proč se E. Posner (1972) ve své práci věnované dějinám archivů ve starověku o „a commentariis“ vůbec nezmiňuje.

Vlastní archiv totiž měla každá kancelář⁸⁰⁾ a totéž platí i pro další dvorské úřady (např. a commentariis ornamentorum — CIL VI 8951, commentariensis villae Tiburtis — CIL XIV 3636). Obdobné archivy měli také všichni vyšší úředníci (praefectus praetorio — CIL VI 1564, praefectus

⁷⁹⁾ A. M. Duff (1958, s. 153) posunuje v rozporu s epigrafickými doklady její vznik až do doby vlády císaře Traiana, navíc se domnívá, že tato kancelář byla jen sekci „a libellis“.

⁸⁰⁾ Proto je také možno přiklonit se k tvrzení A. Palma (1980, s. 237), že Suetonius využil znalost dokumentů z archivu „ab epistulis“, v jehož čele za Hadriana stál, při své literární činnosti.

vigilum — CIL VI 1057, praefectus urbi — CIL VI 8402, praefectus vehiculorum — CIL VI 8542), správci provincií (např. commentariensis prov. Baeticae — EE 3, 48 = ILS 1560), finanční úředníci (a commentariis fisci Asiatici — CIL VI 8572) a dokonce i jednotlivé legie (commentariensis legionis — CIL II 4122). Toto velké množství jednotlivých specializovaných archivů bylo jen pokračováním republikánské praxe, kdy vedle „velkého“ archivu uloženého v aerariu Saturni existovaly i další, jako například v chrámu Cerery nebo atriu Libertatis. Vytvoření kanceláře „a commentariis“ bylo přece jen krokem vpřed, který umožňoval císaři alespoň základní orientaci v množství dokumentů vydaných jeho předchůdci i jím samým. Protože tento úřad usnadňoval císaři každodenní rozhodování, je pravděpodobné, že byl umístěn přímo v císařském paláci (E. De Ruggiero, 1925, s. 270).

Tato kancelář byla vždy řízena propuštěnci, kteří byli označováni jako „a commentariis“ (např. AE 1976, 387: „L. Vale. Aug. l. a com.“), „commentariensis“ (CIL V 475: „Anthimius Aug. n. com/me/ntar.“) a ve 3. století n. l. nesli titul „procurator ab ephemeride“ (CIL III 536: „Theoprepen Aug. lib. proc. ab ephemeride“). Jejich úkolem bylo vést záznamy o nejdůležitějších vládních nařízeních, konstitucích, trestních procesech (Tac. Hist. IV 40) a také dalších skutečnostech,^{80a} které císař potřeboval jako podklady pro svá rozhodnutí. V úřadu „a commentariis“ byly ukládány ovšem jen kopie některých epistul, dekret, subskripcí nebo ediktů (Plin. Ep. X 65—6), protože originály se uschovávaly v kancelářích, které je vyhotovily.

Zvláštní sekcí bylo „a commentariis beneficiorum“ (G. Boulvert, 1970, s. 256), které uschovávalo doklady o beneficiích udělovaných císařem. Nebyla to jistě sekce malá, protože z ní známe titul adiutor (CIL VI 33770 = ILS 9030: „P. Aelius Aug. lib. Eutychnus adiut. a comm. b.“) a custos (CIL VI 8627: „M. Ulpus Aug. lib. Abascantus qui fuit custos a commentaris beneficiorum“). Doložena je již z Traianovy doby třemi nápisy (CIL VI 8626, 8627, 1884 = ILS 1972) a tak těžko lze souhlasit s E. M. Štajermanovou a M. K. Trofimovou (1975, s. 158), které připisují její zřízení teprve Antoninům.

Přestože nebyl sekretariát „a commentariis“ nikdy řízen jezdcem, byl to úřad poměrně rozsáhlý, známi jsou totiž adiutores (např. AE 1910, 28; 1888, 62; CIL VIII 12894) i proximi (CIL VI 8544, XIII 1800). Tato kance-

^{80a}) „illa tantum fides videatur quae aeris tabullis manifestata est; quod si quis contra dicat, sanctuarium Caesaris respici solet. Omnium enim agrorum et divisorum et assignatorum formae, sed et commentarios, et principatus in sanctuario habet“ (Sicullus Flaccus, řř. 154—5); „libros aeris et typum perticae totius lineis descriptum secundum suas determinationes adscriptis tabulario Caesaris inferemus . . . et quidquid aliud ad instrumentum mensurum pertinebit, non solum colonia sed et tabularium Caesaris manu conditoris subscriptum habere debet“ (Hyginus, řř. 202—3).

lár sice neexistovala po celý principát, ale již na počátku 2. století n. l. se jednalo o instituci zcela zažitou, která měla pevné místo v systému palatinských officií, jak to ostatně dokládá Plinius (Ep. X 95): „dedisse me ius liberorum Suetonio Tranquillo ae condicione qua adsuevi referri in commentarios meos iussi“. V dalším dopise císaři Traianovi (Plin. Ep. X 65) Plinius říká, že v císařských archivech se nacházejí příkazy jeho předchůdců v původním a přesném znění. Ještě v první polovině 3. století n. l. se o této kanceláři zmiňuje Modestinus: „ad aerarium delati aut in commentarium principis delati sunt“ (Dig. IV 6, 32), ale její funkce již tehdy začíná stále více a více přebírat „universální“ sekretariát „a memoria“.

a consiliis

Úloha ani vývoj této kanceláře nejsou příliš jasné. Jedinými prameny, které alespoň částečně osvětlují její historii, jsou poněkud kusé epigrafické doklady. Proto také nepanuje mezi autory shoda, zda se vůbec za principátu o kancelář jednalo. J. Crook (1955, s. 98) vidí ve vedoucím tohoto úřadu jen předsedajícího císařské rady. Pak by se ovšem těžko vysvětloval jeho malý roční příjem 100 000 HS. A. Berger (1953, s. 338) pak tento úřad považuje za podobný „a studiis“ nechávaje se patrně svést doslovným překladem: „consilium“ — rada.

Nejspíše šlo o sekretariát připravující podklady pro jednání císařské rady, zajišťující stenografování jejího průběhu a zvaní členů, starající se tedy celkově o její řádný chod. Byl to vlastně „technický“ odbor, což také vysvětluje výši sekretářova platu. Úřad „a consiliis“ byl od počátku své existence řízen jezdcí, a to proto, že se z titulu své funkce zúčastňoval jednání consilii principis.

Protože není znám žádný propuštěnecký vedoucí, bude správné spojit její vznik s Hadrianovými reformami. Takový úředník je ale poprvé doložen až z doby vlády císaře M. Aurelia (Q. Cervidius Scaevola — Dig. XXXVI 1, 22—23, pr.),⁸¹⁾ kdy i consilium samotné dostalo pevný základ. Přestože byl „a consiliis“ řízen jezdcem, nejednalo se o úřad velký. Kromě úplné absence epigrafických dokladů pro personál o tom svědčí také nízký plat vedoucích po celé 2. století n. l., byli totiž pouhými centenarii (např. CIL X 6662 = ILS 1455: „M. Aurelius Papirius Dionysius consiliarius centenarius Aug.“). Ducenarii se vedoucí „a consiliis“ stávali teprve koncem 2. století n. l. (H. G. Pflaum, 1974, s. 63), a trecenarii byli od Septimia Severa (H. G. Pflaum, 1950, ss. 94—5). Posledním dokladem, který se váže k této kanceláři, je pak nápis C. Caelia Saturnina (CIL VI 1704 = ILS 1214) z počátku 4. století n. l.

⁸¹⁾ Těžko soudit, že tato kancelář existovala již za Nerona, jak se domnívá E. Cizek (1984, s. 182) a již vůbec nelze souhlasit s G. Cicognou (1902, s. 184), který klade její vznik až do Diocletianovy doby.

a copiis militaribus

Jedná se o další z malých pomocných sekretariátů, který je navíc doložen pouze dvěma nápisy. Řízen byl propuštěncem a ustaven pravděpodobně Flaviovcí: „T. Flavius Aug. l. Epistetus a copis mil.“ (CIL XIV 2840 = ILS 1571), dřívějších zpráv o něm alespoň není. Povinností úředníků, kteří zde pracovali, bylo zřejmě jen uschovávat opisy jmenovacích dekretů vojenských velitelů a také dalších dokumentů, které se týkaly vojenských záležitostí. Proto možná byla také tato kancelář po celou dobu své existence podřízena „ab epistulis“, která tuto agendu zajišťovala původně.

a declamationibus Latinis

Tato kancelář představuje případ zcela ojedinělý. Vytvořil ji Septimius Severus (H. G. Pflaum, 1950, ss. 90—91) jako jezdecký třecenární sekretariát. Z doby jeho vlády také pochází jediný doklad vážící se k tomuto úřadu: „P. Messius Saturninus p. v. trecenario a declamationib. Latinis“ (AE 1932, 34). Je nanejvýš pravděpodobné, že její existence nepřesáhla vládu svého zřizovatele. Odbor „a studiis“, který předtím plnil mimo jiné také její úkoly, totiž nikdy nebyl zrušen a jednalo se jen o dočasnou decentralizaci úkolů tohoto sekretariátu, byť formou zřízení samostatného palatinského úřadu. Z konce 2. století n. l. je doložen vedoucí „a studiis“ M. Aemilius Laetus (CIL XIII 1779 = ILS 1460; XIII 1809; AE 1893, 51), k roku 208 n. l. auxiliární prokurátor téže kanceláře M. Herenius Victor (CIL VIII 18909 = ILS 9017) a mezi lety 218 až 233 T. Messius Extricatus (CIL VI 3839 = 31776 = ILS 1329; CIL VI 3861 = 31875).

Úkolem tohoto extraordinárního úřadu byla příprava veřejných vystoupení císaře, a to pouze v latině. Z tohoto důvodu také H. G. Pflaum (1950, ss. 90—91) předpokládá existenci analogické sesterské sekce „a declamationibus Graecis“, která ovšem doložena vůbec není. Její vytvoření se ostatně nezdá příliš pravděpodobné, protože císaři zcela pochopitelně dávali při takových příležitostech latině přednost. Pokud se objevila potřeba přednést projev v řeckém jazyce, plnil zřejmě tyto úkoly po dobu krátkého trvání „a declamationibus Latinis“ i nadále sekretariát „a studiis“, který existoval paralelně vedle ní.

a diplomatibus

Šlo o jednu z malých pomocných kanceláří, která byla, stejně jako některé další, zřízena z důvodů částečné decentralizace úkolů „ab epistulis“. Vznikla patrně na počátku 2. století n. l., alespoň z té doby je poprvé doložen její propuštěnecký vedoucí: „T. Aelius Aug. lib. Saturninus a diplomatibus“ (CIL VI 8622 = ILS 1677). Propuštěnci ji ostatně řídili vždy. Jejím úkolem bylo vydávat povolení (diplomae) pro použití císařské pošty — *cursus publicus* (A. Berger, 1953, s. 438; G. Boulvert, 1970, s. 383)

a samozřejmě také uchovávat v diplomariu (archívu) jejich originály (G. I. Luzzatto, 1960, s. 650). Logický je závěr P. R. C. Weavera (Fam. Caes., 1972, s. 264), že později, v průběhu 3. století n. l., byl její vedoucí podřízen „a memoria“, kanceláři mající v té době podobné postavení jako „ab epistulis“ ve století prvním.

a libellis

„A libellis“ byla spolu s „a rationibus“ a „ab epistulis“ jednou ze „základajících“ kanceláří a s nimi byla také nejvíce ceněna (Tac. Ann. XV 35; XVI 8). Jak vyplývá ze samotného názvu, povinností tohoto odboru bylo zabývat se libellis, označovanými také jako preces či supplicationes. Byly to dopisy níže postavených osob a vesnických komunit, které v převážné většině přicházely z provincií a byly adresovány císaři. Kromě žádostí o udělení úřadů, práva tří dětí (ius trium liberorum), občanství, kněžských míst atp., obsahovaly většinou libelli dotaz týkající se interpretace práva. Poměrně častými pak byly prosby o navrácení práva, tedy odvolání od soudů všech druhů, samozřejmě kromě soudního dvora praefecta praetorio soudícího v zastoupení císaře — vice sacra. To také vysvětluje spojování úřadu „a libellis“ s „a cognitionibus“ a vůbec úzkou spoluprací s přednostou císařova soudního dvora. Tato odvolání však byla pro stěžovatele poměrně nebezpečná. Pokud nebyl dost majetný na to, aby se mohl vypravit ke dvoru osobně, nebo aby poslal svého zástupce, byl nucen použít úřední cesty. Libellum tudíž posílal prostřednictvím provinčního správce, který soudil v první instanci.

Odpovědí na libellum byla subscriptio (hypographe),⁸²⁾ přípis napsaný na dopis pod text žádosti. Byla to vlastně rescripta (M. Talamanca, 1979, s. 460; V. Giuffrè, 1977, s. 80; A. M. Honoré, 1962, s. 178) v pravém smyslu slova: „Rescriptum est ab imperatore libellos agente Papiniano creditorem a debitore pignus emere posse, quia in dominio manet debitoris“ (Dig. XX 5, 12, pr.). Není pochyb o tom, že subscriptiones byly jedním ze základních pramenů práva a o constitutiones se jedná i tehdy, pokud byly vydávány přímo „a libellis“, protože ten jednal v zastoupení a jménem císaře.

Libelli představovaly základní a vlastně jedinou formu přímé komunikace císaře se svými poddanými.⁸³⁾ Nejběžnějším způsobem jakým se dostávaly k císařskému dvoru, bylo osobní předání dopisu během salutationis, a to ať v Římě nebo během pobytu císaře v provinciích: „Promiscuis salutationibus admittebat et plebem, tanta comitate adeumtium desideria

⁸²⁾ Z tohoto důvodu také vedoucího této kanceláře nazývá F. Millar nesprávně, ale výstižně (1977, s. 248) „a subscriptionibus“.

⁸³⁾ Z pozdější doby je dochována celá řada subscripcí, např. Dig. XXIII 2, 57a; XXXIV 1, 3; C. T. XII 17, 1; C. I. V 5, 2; IX 51, 2; Frag. Vat. 168, 273.

excipiens, ut quendam ioco corripuerit, quod sic sibi libellum porrigere dubitaret „quasi elephanto stipem“ (Suet. Aug. 53, 2). Druhou možnost pak představovalo již zmíněné zaslání prostřednictvím cursus publicus. Mnoho žádostí bylo ovšem přednášeno ústně a stejnou formou na ně bylo většinou císařem i odpovídáno (Tac. Ann. IV 31; I 13). V tomto případě ovšem „a libellis“, až na výjimky, kdy císař potřeboval odbornou konzultaci, a proto odpověď odložil, nepřicházel se žádostmi do styku.

Počátek ani vlastní průběh procedury libellus-subscriptio není zcela jasný. V literárních pramenech popis tohoto procesu totiž nenacházíme a navíc téměř všechny kusé zmínky o něm pocházejí nejdříve ze 2. století n. l. (např. Plin. Ep. X 107; Gaius I 94). Nejpravděpodobnější rekonstrukci postupu při vypracovávání odpovědí na libellum předkládá P. De Francisci (1938, s. 155). Podle něho bylo povinností úřadu „a libellis“ vyhotovit po obdržení žádosti její kopii, dále připravit podklady pro rozhodnutí císaře (nebo sám vypracovat odpověď) a předložit mu takto připravený materiál. Poté následovalo připsání⁸⁴⁾ císařova rozhodnutí pod původní text a také na kopii žádosti, která se archivovala v tabulariu. Pokud ovšem byla subscriptio psána vlastní rukou císaře, je možno ji označit za epistulu v širším smyslu tohoto slova. V poslední fázi byl původní libellus odeslán úřední cestou přes správce provincie zpět žadateli.⁸⁵⁾ Protože opisy byly vyhotovovány podřízenými úředníky a vedoucí samozřejmě za jejich správnost odpovídal, připisoval na takový dokument „recognovi“ na znamení jeho správnosti, císař pak signoval „rescripti“.

Těžko zodpověditelnou otázkou zůstává zda vůbec, případně jakým způsobem, byla tato rescripta zveřejňována. Je možné, že byly veřejně vyhlášovány v Římě (W. Rozwadowski in: PR s. 134), ale spíše jen vyvěšovány na hojně navštěvovaných místech, například u vchodu do Traianových lázní, nebo v Alexandrii u vchodu do gymnasia, jak se domnívá W. Williams (1974, s. 98). Tentýž autor ale v pozdější práci vyslovuje předpoklad, že publikace subskripcí nebyla zajišťována vyvěšením, ale jejich zpřístupněním ve veřejných čítárnách (1980, s. 292).⁸⁶⁾

Na žádosti přicházející z východních oblastí římské říše bylo ovšem nutno odpovědět v řečtině. Závěr F. Millara (1977, ss. 247—8), že v tako-

⁸⁴⁾ Podle A. N. Sherwin-White (1973, s. 89) byla odpověď na libellus přilepena.

⁸⁵⁾ H. F. Jolowicz a N. Bary (1972, s. 338) spolu s W. Williamsem (1974, s. 103) se domnívají, že kancelář pouze scripsi (subscripti) na libellus (originál), který ukládala do archivu, a žadatel si musel ověřenou kopii nechat vyhotovit zvlášť. Kdyby byla přijata tato teorie jako správná, ztrácely by ovšem automaticky smysl všechny libelli zasílané císaři úřední cestou. Protože se v takových případech jednalo většinou o nemajetné žadatele, ani by se tito lidé nikdy nedozvěděli o císařově rozhodnutí, neměli totiž pochopitelně možnost cestovat ke dvoru.

⁸⁶⁾ Podle W. Williamse (1980, s. 294) se takové čítárny nacházely v Římě v Apollonově chrámu na Palatinu, v Traianových lázních, ale byly také například v Alexandrii nebo palestinské Caesarei.

vém případě spadalo vypracování odpovědi do kompetence „ab epistulis Graecis“, ale není příliš pravděpodobný. Personál této kanceláře nebyl pro takové úkoly školen a o existenci zvláštní sekce tohoto úřadu, která by se libellis zabývala, není ani nejmenší stopy. Pravděpodobnější je, že kancelář „ab epistulis Graecis“ pouze zajišťovala překlad.⁸⁷⁾ Další obecnou povinností „a libellis“ bylo poskytovat císaři právní porady všeho druhu. H. H. Scullard (1976, s. 303) se dokonce domnívá, že za Claudia měl tento úředník na starosti i soudní věci, zapomíná však, že kancelář „a cognitio-nibus“ zřejmě již tehdy existovala.

Klíčovou otázkou je, do jaké míry se sekretariát „a libellis“ podílel na vlastním vypracovávání odpovědí. Při jejím řešení není možno, stejně jako při zkoumání autorství epistul, zaujmout ani jedno z krajních stanovisek. Například F. F. Abbot (1963, s. 362) a F. Schulz (1953, s. 152) se domnívají, že císař se omezil na pouhé podepisování subskripcí vypracovaných sekretariátem. Stejného názoru je také A. L. Smyšljajev (1981, s. 101), který však úplnou samostatnost sekretáře „a libellis“ datuje až od konce 2. století n. l. Naproti tomu z SHA (Marc. 15, 1) by vyplývalo, že císař na libellos odpovídal sám.

Všechny kategorické závěry ohledně podílu císařů a jejich sekretářů na vlastní tvorbě subskripcí budou vždy spekulativní. Především záleželo na vůli císaře, které a kolik záležitostí chtěl řešit sám. Obecně je snad možno říci, že věci zásadní důležitosti si císař vyhrazoval k osobnímu rozhodnutí, přičemž si jistě u žádostí speciální povahy vyžadoval konzultace jednotlivých sekretářů, dalších úředníků a případně se radil také se svými amicis. Běžné záležitosti pak vyřizoval vedoucí kanceláře „a libellis“ nebo jeho úředníci samostatně.

Přestože není možné celou činnost „a libellis“ zjednodušit do takové míry jak to činí A. Schiller (1949, s. 41), který klade rovnítko mezi něj a praetora, je jisté, že vedoucí tohoto sekretariátu měl bez pochyb velký vliv na reskriptový proces a rozvoj práva za principátu vůbec. Většina konstitucí procházela totiž právě touto kanceláří.⁸⁸⁾

Při koncentraci moci v rukou jedince se zcela zákonitě množí jemu adresované žádosti. Tento zvyk byl proto běžný již v Caesarově době (Suet. Caes. 81, 4) i za vlády Augustovy (Suet. Aug. 45, 1). Zpočátku, stejně jako ostatní záležitosti, je císař ještě schopen je řešit sám, nebo s pomocí svých osobních služebníků. Navíc jsou tyto žádosti zatím chápány jako součást soukromé korespondence a není jich tolik jako později. Te-

⁸⁷⁾ W. Williams (1974, s. 102) vyslovuje předpoklad, že překlady se dělaly až na místě určení, nejčastěji v místodržitelově officiu.

⁸⁸⁾ S. I. Kovaljov (1955, s. 57) označuje proto „a libellis“ za ministra spravedlnosti a P. De Francisci (1938, s. 154) vidí podobnost mezi jeho povinnostmi a soudobého italského „Ministero di grazia e giustizia“.

prve v Claudiově době vyvolala jejich četnost (Seneca, Ad. Polyb. 6, 5) potřebu zřídit zvláštní úřad pro jejich vyřizování. První doklad o propuštění, který se specializoval na tuto činnost, pochází již z doby vlády druhého císaře Tiberia: „Ti. Iulius Donatus acceptor a subscribendarius (iptionibus)“ (CIL VI 5181 = ILS 1676). Tento Donatus byl nepochybně přímým předchůdcem mocných sekretářů doby Claudiovy, Polybia a zejména Callista: „Callistus supplicum libellorum magister“ (Dio LX 3).⁸⁹⁾

Kancelář „a libellis“ byla řízena propuštěnci od svého zřízení prakticky nepřetržitě až do Hadrianovy reformy. Za Vitelliovy vlády se nakrátko objevil v jejím čele jezdec Sex. Caesius Propertianus („proc. imp. a patrimonio et hereditatum et a libellis“ — CIL XI 5028 = ILS 1447; AE 1892, 3; Tac. Hist. I 58, 1). Suetonius (Dom. 7, 4) pak tvrdí, že jezdcí řídili tento úřad i za Domitiana, ale tato zpráva není nijak epigraficky doložena. Naopak z doby Flaviovců známe propuštěnce Hermera („Aug. lib. a libellis“ — CIL VI 8614 = ILS 1674) a také jednoho z Domitianových vrahů Entella („proc. Aug. lib. a libellis“ — CIL XV 7282; Mart. VIII 68; Dio LXVII 15, 1). Teprve od Hadriana řídili tuto důležitou oblast pravidelně jezdcí (SHA Hadr. 22, 8).⁹⁰⁾ Nápisy jsou jezdcí potvrzení sice opět až k vládě Antonina Pia (C. Iulius Celsus — CIL XIII 1808 = ILS 1454; IX 4453), ale tentokrát není důvodů literárnímu pramenu nevěřit.

Další vývoj, zejména pokud se týká platového zařazení, se nijak nevymykal obecným pravidlům. Titul magister je poprvé doložen k polovině 3. století n. l. („Priscus magister a libellis“ — CIL VI 1628 = ILS 1456). Na počátku 4. století n. l. se pak mění jako předzvěst constantinovských změn v označení magister libellorum (C. Caelius Saturninus — CIL VI 1704 = ILS 1214).

Soudě podle epigrafických dokladů jednalo se na počátku 2. století n. l. o velký úřad. Ostatně již z 1. století n. l. je doložen custos (CIL VI 8616) a z 2. století n. l. adiutor (CIL VI 33741; CIL VI 8615). První zpráva o proximovi se vztahuje ale až k vládě Septimia Severa: „Antonius lib. proximus a libellis“ (CIL VI 180 = ILS 3703). Zarážející ovšem je, že v této kanceláři není doložen ani jeden auxiliární prokurátor.

Na to, že šlo o jeden z nejdůležitějších odborů, byl sekretariát „a libellis“ až nezvykle často spojován s jinými. Jedná se o již zmíněný případ dočasného sloučení s „a patrimonio“ a především vysoce pravděpodobné spojení trvalejšího rázu s „a censibus“ v období od Hadriana do M. Aure-

⁸⁹⁾ O jeho moci také Seneca (Ep. 47, 9). G. F. Hertzberg (nedat., s. 257), držíce se zprávy Suetoniovy (Claud. 28), charakterizuje Polybia jako knihovníka, „poradce ve studiích“. Nutno ale souhlasit s P. R. C. Weaverem (Fam. Caes., 1972, s. 261), který vychází k inkriminované době z mnohem bližšího svědectví Senecova (Ad. Polyb. 6, 5) a řadí jej k „a libellis“.

⁹⁰⁾ P. A. Brunt (1983, s. 49) ohraničuje působení propuštěnců v sekretariátu „a libellis“ rokem 96 n. l.

lia (F. De Martino, 1962, s. 590). Pro tuto dobu jsou totiž doloženi tři společní vedoucí, a to L. Volusius Maecianus (CIL XIV 5347—8), C. Iulius Celsus (CIL XIII 1808 = ILS 1454) a stejný případ je zachycen zřejmě také na CIL III 259, přičemž doklady o vedoucích samostatných odborů scházejí. Na počátku 3. století n. l. pak došlo k tomuto spojení ještě jednou (Cerialis — Frag. Vat. 204) a doloženo je také sloučení s „a cognitionibus“ (viz výše).

Je jen pochopitelné, že od nástupu jezdců se sekretariát „a libellis“ stal téměř výlučnou doménou právníků, kteří jsou již od Hadriana samozřejmě stálými členy císařské rady. Z nejznámějších je možno uvést alespoň L. Volusia Maeciana,⁹¹⁾ Papiria Dionysia, Arcadia Carisia, Papiniana a Ulpiana.

Klasickým příkladem kariéry vedoucího „a libellis“ je M. Aurelius Dionysius, který začal jako sexagenární auxiliární prokurátor v „a consiliis“, pak byl vedoucím tohoto úřadu, za Commoda následovalo místo „a libellis“, kariéru završil jako praefectus annonae (doklady viz PIR, A, 1567) a v pramenech je označován jako „iuris peritus“. Zajímavé je, že byl východního původu, pocházel z Antia. Tito znalci práva byli velmi úzce vázáni na osobu císaře, protože platnost každého jejich rozhodnutí vlastně závisela na jeho podpisu. I přesto, že císaře stále doprovázeli, těšili se poměrně velké samostatnosti, která byla teprve v průběhu 4. století n. l. omezena „byrokratickou kontrolou“ (D. Liebs, 1983, s. 485). Činnost sekretářů „a libellis“ měla velký význam pro vývoj soukromého práva, jehož jednotná interpretace také do jisté míry ovlivňovala integraci obyvatelstva římské říše.

a mandatis

I tento sekretariát náležel mezi „pomocné“ palatinské odbory. Pod vedením propuštěnců měl na starosti vyhotovování a odesílání mandátů — instrukcí adresovaných buď jednotlivým úředníkům, nebo i obecné povahy. Tuto praxi zavedl již Augustus a mandata byla posílána od počátku principátu všem úředníkům, kteří byli na císaři přímo závislí, tedy především prokurátorům a kurátorům. Od rozdělení provincií na senátní a císařské byly pokyny odesílány na základě faktického stavu legátům Augusti, a poté kdy r. 23 př. n. l. obdržel Augustus imperium proconsulare maius et infinitum, bylo toto právo potvrzeno i zákonně. Instrukce správcům senátních provincií sice začaly být zasílány později, pravidelně zřejmě až od Hadriana (F. Millar, 1967, s. 55 a také 1966, s. 164),⁹²⁾ nicméně sehrály

⁹¹⁾ K jeho činnosti i kariéře podrobně A. Ruggiero (1983).

⁹²⁾ Podle Dio Cassia (LIII 15, 4) byla mandata posílána prokonsulům a propraetorům již od roku 27 př. n. l.

důležitou úlohu při stírání rozdílů mezi oběma skupinami provincií. Kancelář „a mandatis“ se tak stala jedním z nástrojů císaře při odstraňování zbytků republikánské správy, úřadem který sloužil k prosazování centralizace.

Mandata, která nesla nejrůznější označení,⁹³⁾ byla jedním ze základních pramenů práva za principátu a patřila mezi císařské konstituce.⁹⁴⁾ Pokud se týče určení doby vzniku této kanceláře jsme odkázáni jen na nepřímé důkazy. Protože custos tohoto úřadu je doložen již k Flaviovcům („T. Fl. Iason Aug. lib.“ — CIL VI 8814), bude pravděpodobné, že úřad „a mandatis“ byl zřízen někdy ve druhé polovině 1. století n. l.

a memoria

Sekretariát „a memoria“ vznikl poměrně pozdě, až na počátku 2. století n. l. Během své existence prodělal ze všech kanceláří nejvíce převratných změn a zejména u něj zaznamenáváme nebyvalý nárůst moci. Svým postavením v systému palatinských úřadů se do značné míry vymyká normálnímu modelu kanceláře. Svým charakterem spíše patří již do dominátu, jehož je také v oblasti administrativy první a velmi výraznou předzvěstí.

Zaměření činnosti „a memoria“ se časem značně měnilo, a proto je velmi obtížné tuto kancelář stručně charakterizovat. Pravdu nejspíše bude mít F. De Martino (1962, s. 592), který říká, že „jeho úkolem bylo pomáhat paměti císaře.“ Toto tvrzení ovšem platí pouze pro první období existence této kanceláře, kdy „a memoria“ působil jako osobní císařův sekretář v moderním smyslu tohoto slova. Postupem doby však tento úřad přebíral stále více a více úkolů ostatních kanceláří, které buď přímo pohlcoval, nebo mu byly alespoň podřízeny. Přesnou dobu těchto změn i rozsah úkolů dnes již není možno určit. Proces přeměny „a memoria“ v kancelář universální, par excellence, která vlastně přebrala postavení „ab epistulis“ z počátku principátu, ovšem s daleko větším záběrem, byl ale ukončen zhruba v polovině 3. století n. l.

S nárůstem úkolů „a memoria“ úzce souvisela kumulace pravomocí, která zde dosáhla skutečně vysokého stupně. Tuto kancelář je proto možno označit za typický produkt byrokratizace palatinských officí, která právě zde nabyla nejvýraznější podoby. Postupem času se vedoucí úřadu „a memoria“ stal pro císaře v podstatě nepostradatelným, a proto jej také stále doprovázel: „ita ub ab epistulis, a libellis et a memoria semper adsiste-

⁹³⁾ Jejich výčet A. dell'Oro (Bologna, 1960, ss. 11nn.).

⁹⁴⁾ A. dell'Oro (Bologna, 1960) který vychází z Dig. XLVII 11, 6 pr., se domnívá, že mandata není možno řadit mezi constitutiones (s. 72) a dokonce je nepovažuje ani za pramen práva (s. 69). Toto je ovšem závěr, který nemůže obstát, protože dell'Oro zcela pomíjí povahu mandát jako nařízení císaře. Proti němu například V. Arango-Ruiz (1957, ss. 244nn.).

runt“ (SHA Alex. 31, 1 a také Carus 8, 4). Snad i to byl jeden z důvodů, proč byla tato kancelář někdy spojována s čistě osobním úřadem komorníka „a cubiculo“ (CIL VI 8618 = ILS 1672). K trojici velkých sekretářů prvních dvou století principátu: „a libellis“, „ab epistulis“, „a rationibus“, tedy přibývá ve 3. století n. l. čtvrtý „a memoria“, který vyrůstá z moci prvních dvou a do značné míry je i odsouvá na druhou kolej.

Původním posláním sekretáře „a memoria“ bylo pomáhat připravovat císaři denní program. Snad již v průběhu 2. století n. l. přebral tento úředník po „a copiis militaribus“ vojenskou administrativu (P. Frezza, 1968, s. 322). Všechny ostatní funkce, které budou dále vypočítány, se pak vztahují až ke 3. století n. l., nebo spíše jeho druhé polovině. V té době převzal „a memoria“ od „a studiis“ přípravu tezí a redakci císařových veřejných vystoupení (A. Berger, 1953, s. 338; F. De Martino, 1962, s. 592; H. F. Jolowicz — N. Bary, 1972, s. 338) a dokonce je možné, že se tak stalo již po zániku „a declamationibus Latinis“. Kromě toho, podle F. F. Abbota (1963; s. 362), shromažďoval „a memoria“ materiály pro císařova rozhodnutí, od „a commentariis“ tedy převzal archivní funkce (F. De Martino, 1962, s. 592; W. Kunkel, 1973, s. 79). Ani nyní se však nejednalo o archiv universální, ale stejně jako předtím jen o císařův osobní a zároveň těch věcí, které nespádaly do kompetence ostatních kancelářů (P. De Francisci, 1938, s. 383). Je možné, že vedoucí tohoto sekretariátu působil také jako vedoucí registračního střediska (A. Guarino, 1980, s. 16), aby tak byla alespoň částečně nahrazena absence ústředního archivu.

Vedle toho samozřejmě řídil také císařskou dobročinnost, což převzal od „a commentariis beneficiorum“ (W. Ensslin, 1956, s. 382). Dále „a memoria“ vydával kodicily (F. De Martino, 1962, s. 592; M. Kaser, 1977, s. 116) a povolení k užití císařské pošty (F. De Martino, 1962, s. 592; H. F. Jolowicz — N. Bary, 1972, s. 339). Tyto úkoly převzal od „a codicillis“, respektive „a diplomatibus“. Konečně, po zániku „ab instrumento auxiliario“, mu připadla také expedice listin vyhotovených ostatními kancelářemi (E. Posner, 1972, s. 195).

Všechny tyto úkoly sice většinou měly technický charakter, ale jejich kumulace v ruce jednoho úředníka umožňovala do značné míry kontrolovat činnost ostatních sekretářů.⁹⁵⁾ Proto jistě nebude daleko od pravdy A. Guarino (1963, s. 322), když říká, že „a memoria“ nejen zajišťoval publikaci a registraci epistul a subskripcí, ale přímo i koordinoval činnost officí, která je vydávala, tedy kancelářů „a libellis“ a „ab epistulis“. Vedoucí tohoto sekretariátu se v jistém smyslu stal jejich nadřízeným, což

⁹⁵⁾ Právě určitá univerzálnost, kterou je možno při bližším pohledu na činnost „a memoria“ nalézt, svádí patrně K. Loewensteina (1973, s. 289) k tomu, že této kanceláři připisuje i úkoly zcela moderní. Domnívá se totiž, že „a memoria“ byla jakýmsi kádrovým oddělením.

je u kanceláři věc, zcela mimořádná. Nakonec „a memoria“ přímo přebral i část agendy „ab epistulis“. Tento závěr se týká především oblasti diplomatické aktivity, kterou původně zajišťoval „ab epistulis Graecis“, jak vyplývá z toho, že „magister a memoria“ Sicorius Probus domlouval po Gale-riově vítězství roku 297 n. l. mírovou smlouvu s Persií (Petr Patr. 14).

První zmínku o této kanceláři nacházíme v Suetoniovi: „Iulius Marathus libertus et a memoria eius“ (Aug. 79, 2). Správnější ale bude spojit její vznik až s reformami Hadrianovými, jak se na tom ostatně shoduje většina autorů.⁹⁶⁾ Epigraficky je „a memoria“ doložen také k této době: „Aelius Cladeus a memoria et cubiculo Aug.“ (CIL VI 8618 = ILS 1672). Existence této kanceláře, a to i v původní jednoduché podobě, předpokládala totiž pevně vybudovaný byrokratický aparát, jaký v 1. století n. l. ještě neexistoval.

Pouze několik autorů klade vznik „a memoria“ do pozdější doby. Do 3. století n. l. umísťuje její zřízení A. Guarino (1963, s. 322) a P. De Francisci (1938, s. 383) dost nejasně tvrdí, že pevně byla zřízena až za Caracally, kdy byla svěřena jezdcům. Prvními „čistými“ jezdci bez propuštěnecké minulosti, doloženými v čele tohoto sekretariátu, byli ale již na počátku 3. století n. l. Papinianus a Paulus (A. M. Honoré, 1962, ss. 207, 225). Na konci druhého století se objevuje ještě jiný eques, i když propuštěneckého původu, M. Aurelius Iulianus (CIL XIV 2436 = VI 1596; XV 7403), takže i v tomto ohledu je De Francisciho tvrzení dost problematické. Podle literárních pramenů (SHA Pesc. Nig. 7, 4) se vedoucí tohoto úřadu stal magistrem již na samém počátku 3. století n. l. Správnější ale bude posunout tuto událost spíše až do poloviny tohoto století, protože Marcius Festus (CIL XIV 3638), který je jako vedoucí „a memoria“ doložen k roku 215 n. l. tento titul ještě nemá.

Také v této kanceláři se objevují na vedoucích místech právníci (Papinianus, Paulus),⁹⁷⁾ i když až na počátku 3. století n. l., tedy později než v jiných palatinských oficiích. Protože se však jedná o osoby, které měly na císařském dvoře značný vliv, je nutno posunout vzrůst významu „a memoria“ již do této doby. Vysvětlitelné to je jedině tím, že ty drobné kanceláře, jejichž funkce „a memoria“ v průběhu 3. století n. l. postupně přebírala, byly jejímu vedoucímu již tehdy přímo podřízeny.

a pactionibus

Jak dlouho existovala tato malá „propuštěnecká“ kancelář, ani jaké úkoly přesně plnila, dnes již není možno určit. Snad se zabývala, soudě

⁹⁶⁾ Např. F. De Martino (1962, s. 592), J. Crook (1955, s. 141), E. Posner (1972, s. 195), A. Burdese (1966, s. 195), A. d'Ors (1965, s. 149), L. Pareti (1960, s. 241).

⁹⁷⁾ Proti Paulově přítomnosti v tomto odboru viz H. T. Klani (1984, ss. 1834–5).

alespoň podle názvu, smlouvami (*pacti*). Ovšem jaká byla povaha těchto listin, není jasné. Vznikla za Antoninů (E. M. Štajermanová—M. K. Trofimová, 1975, s. 158), nebo snad již za Hadriana, jak by ukazoval CIL VI 33875/6: „T. Aelius Aug. lib. Salvius a pact.“ Později nesli její propuštěneční vedoucí dokonce titul *procurator* (AE 1933, 273). Je pravděpodobné, že ji potkal osud mnoha dalších pomocných odborů a někdy okolo poloviny 3. století n. l. byla pohlcena „a memoria“.

a patrimonio (ratio privata)

Prostřednictvím tohoto sekretariátu byl spravován soukromý císařský majetek, tedy prostředky se kterými principové více či méně volně nakládali. H. G. Pflaum (1960—61) sice „a patrimonio“ mezi *officia palatina* neřadí, ale nepochybně bude správné jej sem zahrnout. Také vedoucí tohoto sekretariátu totiž pečoval o určitou oblast císařských osobních záležitostí a od počátku druhé poloviny 1. století n. l. o prostředky, které za čistě soukromé již ani není dost dobře možné označit.

Patrimonium principis (Caesaris) se poprvé objevuje již v *Res Gestae divi Augusti* (15, 1; 17, 2; 18) a má po celou dobu panování julsko-klaudiovské dynastie povahu soukromého, čistě osobního majetku císaře. Jedná se tedy o majetek, se kterým císařové disponují jako soukromé osoby a ne jako panovníci, proto také přechází na nástupce na základě normálních pravidel dědické posloupnosti. Po „roku čtyř císařů“ se však *patrimonium* stává majetkem korunním, přebíraným nástupcem bez ohledu na příbuzenské vztahy a váže se na každého císaře jako na hlavu státu. Císařové s ním proto nedisponují jako dědicové (např. *Vespasianus*, *Nerva*), ale je spojen přímo s titulem a nastupuje se do něj automaticky na základě *designace* (Plin. Pan. 50, 7). F. De Martino (1965, s. 818) proto také jeho podstatu výstižně označuje jako „ústavní důchod spojený s císařskou mocí“. Tento charakter si pak *patrimonium* udrželo až do Antoninů.

Základ *patrimoniálních* statků tvořily rodové majetky *Iuliů* a *Octavia*, které byly rozmnožovány jak *konfiskacemi*,⁹⁸⁾ tak i přijímáním *legátů* a *celých dědictví*.⁹⁹⁾ Dalším zdrojem růstu *patrimonia* bylo připojování statků poražených panovníků, pokud se císař, jako například *Augustus* po připojení *Egypta*, prohlásil za jejich dědice. Dále šlo o výtěžek prodeje té části válečné kořisti, která připadala *vojevůdcům (manubiae)* a samozřejmě také rodové statky každého císaře (SHA Ant. Pius 4, 8).

Povaze *patrimonia* zpočátku odpovídal také způsob, jakým byla organizována jeho správa. Za prvních principů byl spravován jako majetky

⁹⁸⁾ K *patrimoniu* byly takto připojeny majetky *Rubellia Plauta* nebo *P. Galla*.

⁹⁹⁾ Tento zdroj byl nepochybně velmi významný, protože existoval zvláštní úřad *procurator hereditatibus*, od *Hadriana* jezdecký, který o takové statky pečoval.

ostatních nobilů — císařskými otroky a propuštěnci. Je dokonce možné, že osoby, které se staraly o státní fiskální majetek, byly v tomto období identické s těmi, které pečovaly o patrimoniální statky. Nyní, stejně jako celý principát, bylo „a patrimonio“ finančním ústředím, které plnilo funkci centrální osobní pokladny císaře a zároveň jednotně řídilo činnost císařských prokurátorů, kteří spravovali jednotlivé domény, nebo finanční úseky. Teprve Claudius vytvořil úřad „a patrimonio“, který všechny tyto úkoly zabezpečoval.

Někteří autoři se oprávněně domnívají, že zpočátku to ještě nebyla plně nezávislá kancelář, ale pouhá sekce ústředního finančního úřadu — „a rationibus“ (např. S. I. Kovaljov, 1955, s. 57; proti M. P. Charlesworth, 1952, s. 687). Dnes je ovšem již obtížné určit, nakolik bylo podřízené postavení představeného „a patrimonio“ dáno silným postavením vedoucího úřadu „a rationibus“ Pallanta a nakolik snahou Claudia o co největší centralizaci finanční správy říše. Během 1. století n. l. se pak „a patrimonio“ stal zcela samostatným úřadem, který byl přímo podřízen císaři a fiscu podléhal jen jako bilančnímu centru.

První jezdec v čele „a patrimonio“ se objevil za krátké vlády Vitellia a jde o Sex. Caesia Propertiana (CIL XI 5028 = ILS 1447). Kromě další výjimky za Domitiana, kdy se opět setkáváme s jezdcem (Cn. Titinius Octavius Capito — CIL VI 798 = ILS 1448), byla to ovšem až do Hadriana funkce propuštěnecká. Po zařazení tohoto úřadu do jezdeckého cursus honorum¹⁰⁰) dostal jeho vedoucí nový titul „procurator a patrimonio“, někdy byl také výjimečně označován jako „procurator ad patrimonii“ (CIL VI 31863 = ILS 9011; CIL VI 8499). Zároveň se stal „a patrimonio“ duceárním úředníkem, kterým zůstal až do svého zrušení (H. G. Pflaum, 1974, s. 63). V průběhu 1. století n. l. došlo také ke kumulování tohoto úřadu s jinými sekretariáty. Jde ovšem o výjimky, které jsou vždy spojeny s přítomností jezdce na místě vedoucího a již tato skutečnost dostatečně podtrhuje zvláštnost těchto případů („a patrimonio et hereditatibus“ — CIL XI 5028; „a patrimonio et ab epistulis“ — CIL VI 798).

Po dualizaci úřadu „a patrimonio“, ke které došlo během 2. století n. l., kdy byl propuštěneckému správci patrimonium nadřazen jezdecký prokurátor, byl jezdec označován jako „procurator a patrimonio“ a propuštěnecký zástupce „procurator patrimonii“. Tak je to alespoň možno odvodit z CIL VI 31863: „T. Statilius Optatus proc. Aug. ad patrimonium“ a nápisů pocházejících zhruba ze stejné doby, které dokládají propuštěnce jako auxilární prokurátory (CIL VI 8499; CIL X 1740).

Ve druhé polovině 2. století n. l. došlo ve správě císařova osobního ma-

¹⁰⁰) Propuštěnci se ale objevují na místě vedoucího úřadu „a patrimonio“ výjimečně i později (např. AE 1945, 116 a 134).

jetku k zásadním změnám. V té době se totiž korunní patrimoniální majetek začal svou povahou přibližovat fiscu a císařové s ním proto již nemohli téměř vůbec volně nakládat. Důvodem tohoto posunu snad byla celková finanční politika Antoninů, kteří nedělali rozdílů mezi fiscem a ostatními majetky. Vést přesnou hranici mezi státním a osobním majetkem císařů za principátu bylo ostatně vždy velmi obtížné, ne-li přímo nemožné, a stejný závěr platí také pro oblast státní nebo osobní služby. Z tohoto důvodu bylo tedy třeba vytvořit fondy, které by opět, stejně jako na počátku 1. stol. n. l., nepodléhaly žádné kontrole. Tento posun v nazírání na patrimoniální statky se odrazil v postupném vytváření nové oblasti císařské finanční správy označované jako „ratio privata“, která také někdy nese označení „res privata“. První uvedený termín je ale doložen dříve: „T. Aius Sanctus proc. ration. privatae“ (AE 1961, 280).¹⁰¹⁾ Výraz „patrimonii privati“, který se objevuje i po vytvoření „ratio privata“ je jen jeho synonymem a se starým patrimoniem nemá již nic společného.

Vznik ratio privata jako samostatného odvětví administrativy připisuje většina autorů Septimiovi Severovi,¹⁰²⁾ ve svých závěrech se přitom opírají o pasáž z SHA (Sev. 12, 4): „tuncque primum privatarum rerum procuratio constituta est“. Někteří však vidí počátek jeho existence dokonce již za Hadriana (např. H. Nesselhauf, 1964, s. 91; A. Passerini, 1972, s. 367). V Historia Augusta je možno nalézt i další zmínky týkající se tentokrát doby Antonina Pia: „privatarum patrimonium filiae reliquit“ (SHA Ant. Pius 12, 8). Z doby vlády tohoto císaře je také doložen na nápisu z Mauretaniae Sitifensis procurator rationis privatae (CIL VIII 8810) a další epigrafický doklad pak pochází z doby M. Aurelia (AE 1961, 280).

Z těchto důvodů nutno souhlasit s předpokladem vysloveným A. Masim (1971, s. 17), že vytváření ratio privata je třeba položit do doby Antonina Pia, který vyčlenil část afrických statků jako donaci pro Faustinu. Přestože jsou zmíněné nápisy jedinými doklady, které jsou pro toto období k dispozici, a až do Septimia Severa nenacházíme žádné zprávy, je zřejmé, že základy tohoto odvětví byly položeny již za Antoninů.¹⁰³⁾

Bezprostředním podnětem k pevnému zorganizování správy „rationis privata“ Septimiem Severem bylo zřejmě značné rozšíření těchto statků v důsledku velkých konfiskací v letech 193—7 n. l. po bojích o trůn. Ten-

¹⁰¹⁾ F. Millar (1977, s. 628) datuje tento nápis koncem vlády M. Aurelia.

¹⁰²⁾ A. Birley (1971, s. 16), M. Cary—H. H. Scullard (1981, vol. 3, s. 195), F. De Martino (1965, s. 818), T. Frank (1959, s. 81), M. Hammond (1959, s. 457), A. H. M. Jones (1950, ss. 113—114 a také 1964, s. 411), M. A. Levi—P. Meloni (1965, s. 391), H. Mattingly (1967, ss. 126, 184), F. Millar (1977, s. 630), S. N. Miller (1956, s. 27), B. Niese (1921, s. 440), H. G. Pflaum (1950, s. 90), M. Platnauer (1965, s. 183), M. Rostovtzeff (1963, vol. I, s. 411 a vol. II., s. 614, pozn. 32).

¹⁰³⁾ A. Masi (1971, ss. 13, 14, 17), P. R. C. Weaver (Labeo, 1972, s. 224), P. Frezza (1968, s. 331).

týž panovník také přeměnil majetek císaře v *procuratio hereditatum patrimonii privati* — správu dědičných soukromých majetků. Na CIL X 6657 = ILS 1387 nese totiž M. Aquilius Felix titul „*procurator hereditatum patrimonii privati*“, kdežto později je již označován jako „*procurator rationis privati Augusti*“ (AE 1945, 80).¹⁰⁴⁾

Se vznikem *ratio privata* nezmizelo ale *patrimonium* okamžitě, po určité době existovalo vedle něj i nadále, i když jako méně významný finanční úsek. *Patrimonium* si uchovávalo stále povahu majetku titulárního¹⁰⁵⁾ zatímco nové *ratio privata* představovalo soukromý majetek císaře. První tři desetiletí 3. století n. l. tedy byly obdobím koexistence obou úřadů, během něhož *ratio privata* přebíralo stále více a více z *patrimonia*, které bylo nejpozději za Maximina Thraka pohlceno *ratio privata* úplně. Navíc je možné, že úřad „*a patrimonio*“ byl v té době pouhým propuštěneckým sekretariátem, jak by tomu nasvědčoval CIL VI 8498 a snad byl jeho vedoucí podřízen třecenárnímu prokurátoru *rationis privatae* (A. H. M. Jones, 1950, ss. 112, 114). V každém případě tu existovalo skutečně velmi těsné spojení: „*Furius C. Aquilla Timesitheus procurator provinciarum Bithyniae Ponti Paphlagoniae tam patrimonii quam rationum privatarum*“ (CIL VIII 1807 = ILS 1330). Tento C. Furius Timesitheus totiž spravoval současně *patrimoniální* statky i majetky spadající pod *ratio privata*, byl tedy úředníkem, který zároveň podléhal dvěma úřadům.

Vedoucí *ratio privata* nesl zpočátku titul *procurator rationis* (případně *rei*) *privatae* (CIL X 6569 = ILS 478). Během jediného století své existence ale tento úředník ještě několikrát změnil své označení. Ještě v první polovině 3. století n. l. se nazýval *procurator summae rationis privatae* (CIL VI 1630), pak i on dostal titul *magistra*, zprvu *rei privatae* (CIL III 12044) a později *rationis* (*rei*) *summae privatae* (CIL VIII 23963 = ILS 1347).

Představený tohoto odboru stál v čele úřadu, který byl větší než bývalé „*a patrimonio*“. Doložen je *proximus commentarior summae privatae* (CIL VI 29682), *dispensator rationis privatae* (CIL V 7752), *adiutor tabulariorum rationis privatae* (CIL VI 8510). Toto rozšíření úřadu souvisí však spíše s obecnou militarizací celé císařské administrativy, než s nějakými pronikavými změnami ve srovnání s obdobím existence „*a patrimonio*“. Vedoucí odboru *ratio privata* je samozřejmě od počátku třecenariem („*Sex. Varius Marcellus proc. rationis privatae CCC*“ — CIL X 6569) a jeho zástupcem je stejnojmenný jezdecký centenární *procurator* (H. G. Pflaum, 1950, s. 85).

¹⁰⁴⁾ A. L. Smyšljajev (1981, s. 105) ovšem považuje prvně zmíněný nápis za doklad o pomocném jezdeckém prokurátoru.

¹⁰⁵⁾ Pro stejné období je doložen *procurator patrimonii* (CIL VI 8501^a) i *procurator summae rationis privatae* (CIL VI 1630).

a rationibus

Jednou z nejdůležitějších kanceláří, která se svou povahou ovšem poněkud vymyká z obecného modelu palatinských officií, byl centrální finanční úřad římského císařství. Jeho synonymem bylo označení centrální státní císařské pokladny — *fiscus*. Pouhé kladení rovnítka mezi tyto dva pojmy ale není příliš přesné. Termín *fiscus* totiž obecně označuje jak pokladnu, její veškeré finanční i ostatní prostředky, tak i samotný úřad, který ji spravoval. „*A rationibus*“ je naproti tomu označením pouze tohoto úřadu.

Původní význam slova „*fiscus*“ je vlastně koš na peníze, tedy místo kde se peníze uschovávají — pokladna. Proto také neoznačuje pouze ústřední pokladnu, ale také provinční (např. *fiscus rationis patrimonii provinciae Baeticae* — CIL XV 560), nebo specializované (např. *fiscus Asiaticus*, *Iudaicus*, *castrensis*). Tyto zvláštní pokladny ale také někdy byly označovány jako *aerarium* (a. *militare*) nebo *ratio* (r. *ornamentarium*). Nejenže tedy byl termín *fiscus* různě používán, ale dokonce je různý význam přisouván i samotné centrální pokladně a jejímu úřadu „*a rationibus*“. A. H. M. Jones (1950, s. 107) stanovil dokonce hned čtyři možné významy termínu *fiscus*: 1. za republiky jakýkoli soukromý majetek, 2. soukromý majetek císaře, 3. celá finanční správa kontrolovaná císařem, 4. jakákoli pokladna, která obsahuje veřejné peníze. P. A. Brunt (1966, s. 76) pak zužuje *fiscus* na pouhé prostředky veřejné pokladny. F. De Martino (1965, s. 803) omezuje činnost tohoto úřadu pouze na funkce kontrolní, i když s celoříšskou působností a T. Frank (1933, s. 144) jej chápe jako pouhé rozpočtové ústředí. Je pravda, že vlastně všechny tyto definice jsou správné, ale teprve jejich souhrn může alespoň do určité míry vystihnout celý komplex úkolů, které „*a rationibus*“ zabezpečoval. *Fiscus* byl tedy centrální státní císařskou pokladnou, jejíž vedoucí „*a rationibus*“ měl i další úkoly a oprávnění vůči ostatním finančním úsekům, které, i když nepřímo, řídil. Tyto další císařské pokladny byly na *fiscu* závislé, a to nejen proto, že často byly z něho dotovány, ale především z toho důvodu, že „*a rationibus*“ působil právě z titulu správce státní pokladny jako skutečný ministr financí a připravoval proto také státní rozpočet.

„*A rationibus*“ měl jako vedoucí centrální pokladny především na starosti zabezpečovat její běžný chod, pečoval tedy o příjmovou i výdajovou stránku. Příjmy představovaly samozřejmě především daně (přímé i nepřímé), nejrůznější pokuty a další zdroje jako například majetek, který dědicové nemohli nabýt pro zákonnou překážku (*caducum*), odúmrti (*bona vacantia*), majetek odsouzených (*bona damnatorum*), důchody z dolů atd.

O výdajích *fiscu* podává svědectví Statius (III 3, 99—102), když popisuje ve svých *Silvae* činnost otce Claudia Etrusca, který zastával úřad „*a ratio-*

nibus“ za Flaviovců: „quantum Romana sub omni pila die quantumque tribus, quid templa, quid alti undarum cursus, quid propugnacula poscant aequoris aut longe series porrecta viarum“. Především to ale byly samozřejmě výdaje spojené s vydržováním vojska, platy úředníků, a také další položky, jako například platy lanistům, dotace na frumentace, alimentace a výdaje spojené s ražbou peněz, o nichž opět podává svědectví Statius (III 3, 103—105): „quod domini celsis niteat laquearibus aurum, quae divum in vultus igni formanda liquescat massa, quid Ausoniae scriptum crepet igne Monetae“.

Kromě těchto úkolů, které příslušely vedoucímu finančního centra říše beze všech pochybností, měl „a rationibus“ v péči a osobně rozhodoval také o některých zcela podřadných záležitostech. Například na nápise z roku 168 n. l. (CIL VI 455) je doložen jeho příkaz na vydání materiálu určeného ke stavbě chrámu collegia, nebo se jedná o stavbu domu prokurátora sloupu M. Aurelia (CIL VI 1585^b z roku 193 n. l.).

Postavení „a rationibus“ bylo skutečně mimořádné, ve skutečnosti totiž byl, vyjma samozřejmě odpovědnosti císaři, téměř neomezeným pánem nad všemi financemi římské říše. Kromě již vypočtených oblastí kontroloval vedoucí fiscu z moci koordinačního střediska a bilančního centra nejen pokladny, které na něm byly takto přímo či nepřímo závislé,¹⁰⁶⁾ ale také soukromou pokladnu císaře — patrimonium. Kromě toho přijímal „a rationibus“ hlášení finančních úředníků všech stupňů, prováděl prověrky, sestavoval státní rozpočet i sumární hlášení o finančním postavení římské říše. Vedoucí fiscu dokonce vykonával také funkci jakéhosi vrchního rozhodčího ve všech finančních sporech (CIL VIII 10570).

Svou mimořádnou moc si „a rationibus“ udržel opravdu dlouho a ještě na počátku 3. století n. l. je jeho postavení velmi silné. V té době totiž pohltit nejen aerarium populi Romani, které ostatně fakticky kontroloval od samotného počátku své existence, ale i ostatní císařské pokladny. Pak ale jeho význam již rychle upadal. Za Severovců byl v soudních záležitostech podřízen praefectu praetorio a v důsledku přechodu na systém naturálních daní a stále silnější inflace se zmenšoval i okruh jeho vlastní působnosti. „A rationibus“ totiž pečoval pouze o daně peněžní a měl na starosti správu dolů a mincoven. Ostatní oblasti, zejména naturální daně, přešly plně pod kontrolu praefecta praetorio. Okolo roku 260 n. l. ho tedy vzrůstající inflace degradovala na pouhého koordinátora, přičemž o značnou část svých pravomocí se musel dělit právě s praefectem praetorio.

¹⁰⁶⁾ aerarium militare, fiscus frumentarius a jemu podřízený fiscus frumentarius Ostinensis, všechny provinční pokladny, fiscus Alexandrinus, fiscus Asiaticus, fiscus Iudaicus, fiscus castrensis, fiscus libertatis et peculiarum, ratio beneficiorum a další (podrobně viz W. Liebenam in RE I A, 1, 261—2).

Jednu z prvních zmínek o fiscu jako císařské státní pokladně odlišné od starého republikánského aeraria nacházíme v Suetoniově životopisu Augusta (Suet. Aug. 101): „... breviarium totius imperii, quantum militum sub signis utique esset, quantum pecuniae in aerario et fiscis et vectigaliarum residuis“. Přestože se zatím hovoří o císařských pokladnách a nikoli o fiscu v jednotném čísle, jedná se o důležitou zprávu, která dokládá, že již na samotném počátku principátu byly zformovány základy zvláštní císařské státní finanční oblasti.

Stejně jako u ostatních, tzv. „velkých“, kanceláří zřízených Claudiem, ani v tomto případě není tedy možné položit rovnítko mezi zřízením úřadu jako takového a vznik oblasti, kterou řídil. Protože prameny nedávají zcela jednoznačnou odpověď na to, kdy fiscus vzniká jako samostatná pokladna, rozcházejí se také značně názory jednotlivých autorů, kteří spojují jeho konstituování s různými císaři julsko-klaudiovské dynastie.¹⁰⁷⁾ V případě fiscu, jako určitého zastřešovacího finančního orgánu, se ale jednalo o poměrně krátký proces zdvojování veřejné státní pokladny, kdy se vedle aeraria vytvářel poloveřejný majetek — fiscus Caesaris (V. Giuffrè, 1977, s. 78), který vyvrcholil Claudiovou reformou.

O kontrolu financí se samozřejmě pokoušel již Caesar: „Praeterea monetae publicisque vectigalibus peculiare servos praeposuit“ (Suet. Caes. 76), ale teprve po rozdělení provincií na senátní a císařské roku 27 př. n. l. se vytvořily vhodné podmínky, o něž se mohl Augustus při přeměně organizační finanční struktury římské říše opřít. To samozřejmě neznamena, že je možno klást rovnítko mezi tento rok a vznik fiscu jako takového. V této době, stejně jako za vlády dalších císařů julsko-klaudiovské dynastie, ještě nebyl fiscus pevně konsolidován,¹⁰⁸⁾ nejednalo se také o úřad v plném významu tohoto slova a neměl ani oficiální označení. Stejně jako v jiných případech, byly i v tomto státní záležitosti zpočátku spravovány císařovými propuštěnci a otroky.¹⁰⁹⁾ První takový specializovaný služebník, který pečoval o císařovy finanční záležitosti, je znám teprve z doby Tiberiovy vlády: „Anthemus Ti. Caes. Aug. l. a rationib.“ (CIL VI 8409^c). Další doklad pak pochází z doby panování císaře Gaia: „Rationes imperii ab Augusto proponi solitas sed a Tiberio intermissas publicavit“

¹⁰⁷⁾ Augustus: S. Bolla (1938, ss. 19—20), P. A. Brunt (1966, s. 89), M. Hammond (1959, s. 456), A. H. M. Jones (1950, s. 106), H. H. Scullard (1976, s. 303) a G. H. Stevenson (1952, s. 194); Tiberius: S. J. De Laet (1949, ss. 364—5), F. De Martino (1965, s. 1592), F. Millar (1977, s. 68) a M. Rostovtzeff (1895n., 3 díl, s. 136); Claudius: A. Garzetti (1953, s. 298), M. P. Charlesworth (1952, s. 687), H. Last (1944, ss. 51 a 59), H. B. Mattingly (1967, ss. 125 a 184) a A. Passerini (1972, ss. 100 a 359).

¹⁰⁸⁾ F. De Martino (1965, s. 806) se domnívá, že za Augusta fiscus neexistoval v žádné podobě.

¹⁰⁹⁾ P. A. Brunt (1983, s. 53) dokonce předpokládá, že Augustus užíval členů své domácnosti také k dohlížení na účty aeraria Saturni.

(Suet. Calig. 16). Zde dokonce můžeme vyvodit, že císařští služebníci, byť zůstávající zatím v anonymitě, již plnili stejné úkoly jako po zřízení úřadu „a rationibus“.¹¹⁰⁾

Claudius tedy vytvořil úřad „a rationibus“, jak se nyní nazývala správa fiscu. V čele samozřejmě od počátku stáli propuštěnci. Prvním byl známý propuštěnec Claudiovy matky Pallas (M. Antonius Antoniae Augustae l. Pallas: Suet. Claud. 28; CIL VI 11, 143, 965, 8170; XIV 2833), kterého je možno označit za skutečného ministra.¹¹¹⁾ Zajímavé je, že ve složení personálu tohoto úřadu můžeme pozorovat některé odchylky od praxe běžné v ostatních palatinských officiích. Například zástupcem vedoucího fiscu byl adiutor, úřad zastávaný otroky (např. Astylus: CIL VI 8419) i propuštěnci (např. Crispinus: CIL VI 8417), který měl zřejmě na starosti příjmy fiscu (M. Rostovtzeff, 1895n., s. 137). V jiných odvětvích římské státní správy je ale jako adiutor označován mladší úředník. Tato modifikace zařazení adiutorů u fiscu byla zřejmě dána specifickým postavením ústřední římské pokladny.

Vlastní úřad „a rationibus“ se skládal z velkých sekcí řízených úředníky, kteří se nazývali proximi (např. CIL III 348) nebo melloproximi (CIL VI 8425). Součástí správy fiscu byl i centrální finanční archiv, kterému podléhaly archivy všech ostatních finančních úřadů. Tento archiv byl řízen tabulariem,¹¹²⁾ který stál v čele rozsáhlého úřadu, doložen je adiutor tabularii (CIL VI 8429), custos tabularii (CIL VI 8431) i optio tabullariorum officii rationum (CIL VI 8424^a). O mimořádném postavení úřadu „a rationibus“ v administrativním systému římské říše svědčí i další zvláštnost, se kterou se zde setkáváme. Prokurátory se totiž stávali nejen proximi,¹¹³⁾ což bylo celkem běžné také v ostatních kancelářích, ale dokonce i tabularii,¹¹⁴⁾ kteří jinde dosahovali maximálně právě hodnosti proxima.

Významným obdobím v dějinách fiscu byla vláda Flaviovců. V té době sice nedošlo ke změnám v organizaci úřednického aparátu a nadále také stáli v čele propuštěnci, ale již Vespasianus udělal rozhodný krok k vybudování centrálního fiscu (T. Frank, 1959, s. 45). Tito propuštěnečtí vedoucí

¹¹⁰⁾ H. B. Mattingly (1967, ss. 125 a 184) ale tvrdí, že sestavování bilancí bylo až do Claudia záležitostí pouze císaře samotného. Těžko lze s tímto závěrem souhlasit, protože tato činnost byla časově i odborně značně náročná a proto princeps jistě využíval svých otroků a propuštěnců.

¹¹¹⁾ Ch. E. Smith (1942, s. 224, pozn. 106) o něm hovoří jako o „the Chancellor of the Exchequer“.

¹¹²⁾ Poprvé je takový úředník doložen již z Claudiovy doby: „Ti. Claudius Aug. lib. Homerus tabular. a rationib.“ (CIL VI 8426).

¹¹³⁾ Např. Tertiolus se stal prokurátorem Belgie (CIL X 6092), Marcion zastával úřad „procurator patrimoni Phrygiae“ (CIL III 348).

¹¹⁴⁾ Například T. Flavius Aug. lib. Delphicus zastával úřad procuratora rationis thesaurorum hereditatum fisci Alexandrini (AE 1888, 130 = ILS 1518) a podobná závratná kariéra je doložena i u Martiala (CIL VI 8515) a Ti. Aelia Augg. lib. Saturnina (CIL VI 8450).

„a rationibus“ se ale někdy stávali jezdcí jako například otec Claudia Etrusca a snad nesli titul prokurátora (O. Hirschfeld, 1905, s. 329).¹¹⁵⁾ Během vlády Vespasianových synů byla dokončena výstavba fiscu jako orgánu i odvětví finanční správy, který nyní představoval jednotný komplex císařských státních financí, reprezentujících moc císaře a zároveň byl vyjádřením i jeho svrchovanosti. Zcela výstižně charakterizuje úkoly „a rationibus“ v té době Statius (III 3, 87—88): „sanctarum digestus opum parataeque per omnis divitiae populos magnique impendia mundi“.

Přestože se s prvními jezdcí v čele úřadu „a rationibus“ setkáváme již za Traiana (C. Pompeius Homullus — CIL VI 1628 = ILS 1385, L. Vibius Lentulus — AE 1913, 143^{a, b)}, byl tento úřad zařazen do řádného jezdeckého cursus honorum teprve Hadrianem a jeho vedoucí dostal v té době zároveň titul „procurator Augusti a rationibus“ (CIL VIII 164).¹¹⁶⁾ I později se ale vyskytli v čele „a rationibus“ propuštěnci, jako například T. Aurelius Aug. lib. Aphrodisius (CIL XIV 2104) nebo jezdcí propuštěneckého původu (např. M. Bassaeus Rufus — CIL VI 1599 = ILS 1326). Všichni vedoucí fiscu ale prošli plnou vojenskou kariérou a není zde výjimek, které naopak nacházíme u „a libellis“ nebo „ab epistulis“ (doklady viz A. L. Smyšljajev, 1981, s. 96).

V průběhu 2. století n. l. došlo k dualizaci řízení tohoto úřadu stejně jako u ostatních kanceláří. Jezdecký prokurátor dostal stejnojmenného propuštěneckého pomocníka (např. Cosmus Aug. lib. — CIL VI 455, IX 2438, XV 7443). V poseverovské době pak byla i auxiliární prokuratura vyhrazena jezdcům. Od Antoninů byl tento pomocný prokurátor označován, pro lepší odlišení od svého představeného, jako „procurator summarum rationum“ (CIL VI 1598; AE 1928, 97; CIL VI 1585^{b)}; atd.). Současně s těmito kosmetickými úpravami přešel „a rationibus“ mezi trecenarie s titulem vir perfectissimus a procurator summarum rationum se stal ducenariem (H. G. Pflaum, 1960—1, s. 74). Výraz „summae rationis“ označoval ale pouze jednu ze sfér činnosti „a rationibus“, přenesenou nyní na jeho zástupce, který byl snad odpovědný, jak se alespoň domnívá A. H. M. Jones (1950, s. 114), za oblast daňových otázek. To by také vysvětlovalo, proč se jednalo o úředníky, kteří procházeli čistě civilní kariérou, která vychovávala především právní a finanční specialisty. Procurator summae rationum měl také samozřejmě vlastní úřad a, soudě podle epigrafických dokladů, nikoli malý (např. adiutor — CIL VI 37743, tabularius — CIL VI 1115).

I když lze na základě nápisů poměrně spolehlivě datovat vznik tohoto

¹¹⁵⁾ P. De Francisci (1948, s. 267) spojuje ale zavedení titulu procurator pro vedoucí fiscu až s Hadrianovými reformami.

¹¹⁶⁾ Ducenárním úřadem se ale „a rationibus“ zřejmě stal již za Traiana (H. G. Pflaum, 1950, s. 223).

úřadu, názory jednotlivých autorů se značně liší.¹¹⁷⁾ Prvním doloženým prokurátorem „a rationibus“ po tomto částečném rozdělení funkce byl okolo roku 175 n. l. M. Bassaeus Rufus (CIL VI 1599 = ILS 1326) a prokurátorem summarum rationum okolo roku 170 n. l. L. Aurelius Nicomedes (CIL VI 1598 = ILS 1740).

V průběhu 3. století n. l. se pro úředníka „a rationibus“ ujal název „rationalis“ (např. CIL V 858; VIII 7043). Tento titul je sice doložen poprvé již k vládě Antonina Pia (Cl. Secundinus rat. — CIL XV 7740), ale protože stejná osoba je na jiném nápise označena jako „a rationibus Aug.“ (CIL V 867 = ILS 1339), půjde pravděpodobně jen o nesprávné zkrácení titulu. Ostatně titul rationalis nalézáme dokonce i na nápise z doby Flaviovců (CIL X 6092), ale v tomto případě se jedná o člena aparátu úřadu fiscu. Ve 3. století n. l. užíval vedoucí fiscu také tituly „rationalis summae rei“ (CIL VI 1132, 1145) a „magister summae rei“ (Euseb. VII 10, 5) a auxiliární procurator summarum rationum nesl označení „rationalis summarum“ a později i „magister summarum rationum“ (CIL VIII 23963 = ILS 1347; CIL VI 1618). Jednalo se ale jen o změny v titulatuře, i když možná souvisely do jisté míry s vytvářením ratio privata a tedy i s přechodem části důchodů z patrimonium pod správu fiscu.

Úřad vedoucího fiscu zůstal zachován i za dominátu, přestože zejména Constantinovy reformy představovaly hluboký zásah do jeho organizační struktury. V letech 340—345 n. l. (C. T. XI 7, 5) sice dostal vedoucí ústřední císařské pokladny honosný titul „comes sacrarum largitionum“,¹¹⁸⁾ ale co do faktické moci se zdaleka nemohl dřívějšímu „a rationibus“ rovnat.

a studiis

Sekretariátu „a studiis“, který patřil k původním „claudiovským“ kancelářím, jsou připisovány nejrůznější funkce. Správné bude při jejich určení vycházet z Gelliovy pasáže v Noctes Atticae (III 16, 12): „in eo decreto Hadrianus id statuere se dicit requisitis veterum philosophorum et medicorum sententiis“. Těžko lze předpokládat, že podklady si vyhledával císař osobně a tak mu zákonitě musela pomáhat některá z kanceláří. Stručně je tedy možno vedoucího odboru „a studiis“ charakterizovat jako císařova osobního kulturního poradce. Jeho prvořadou úlohou bylo poskytovat císaři konzultace z historie, literatury, filosofie. Přestože existovaly specializované „právní“ sekretariáty „a libellis“, „a cognitionibus“, radil tento

¹¹⁷⁾ Antoninus Pius: F. Millar (1977, s. 77); M. Aurelius: M. Rostovtzeff (1895n., 3. díl, s. 84), L. Pareti (1960, s. 241), H. G. Pflaum (1950, s. 74); Pertinax: G. F. Hertzberg (nedat., s. 676); S. Severus: A. Burdese (1966, s. 194).

¹¹⁸⁾ Magister summarum rationum byl již za Diocletiana přejmenován na vicarius summae rei rationum (CIL VI 1704 = ILS 1214).

sekretář císaři také v právních otázkách. Jinak totiž nelze vysvětlit poměrně velký počet známých právníků, kteří se v čele této kanceláře objevili. Vzpomenout lze například L. Volusia Maeciana (CIL XIV 5347—8) nebo Q. Aquilia Urbica (CIL V 8972). Znalci práva zastávali dokonce i funkce pomocných prokurátorů v této kanceláři (P. Messius Saturninus — AE 1932, 34).

„A studiis“ dále vyhledával vhodné materiály pro přípravu císařových veřejných vystoupení, a to jak písemných, tak i ústních, sestavoval je a vůbec shromažďoval veškerou dokumentaci pro potřeby císaře. Proto také zřejmě plnila tato kancelář zpočátku, do vytvoření „a commentariis“, funkci archivu (M. A. Levi—P. Meloni, 1965, s. 317) a pak snad byla tomuto odboru nadřizena. Sporné již bude, jestli byl „a studiis“ kompetentní také v otázkách veřejného vzdělávání (DE I, 82) a úředních odpovědí — relationes (A. Masi—M. Mazza, 1979, s. 532). Zcela se pak mylí H. H. Scullard (1976, s. 303) a E. T. Salmon (1950, s. 167),¹¹⁹⁾ kteří v něm vidí knihovníka. Odbor „a bibliothecis“ totiž existoval již v Claudiově době (viz „a bibliothecis“). Také závěry A. Bergera (1953, s. 338), že „a studiis“ měl vztah k císařově soudní aktivitě a dokonce byl zároveň podobný „a consiliis“, jsou daleko od pravdy. Není ale možné zapomínat, že kromě „a studiis“, poradce oficiálního, se císař obracel také přímo na známé osobnosti své doby, jako byl například Seneca nebo Licinius Sura.

Kancelář „a studiis“ byla zřízena v první vlně zakládání palatinských officií za Claudia („Ti. Claudius Lemnius divi Claudii Augusti lib. a studiis“ — CIL VI 8636 = ILS 1682). Tak také datují tuto událost téměř všichni autoři (např. E. Posner, 1972, s. 195; A. M. Duff, 1958, s. 152), pouze A. Burdese (1966, s. 195) klade její vznik již do Augustovy doby. „A studiis“ byla zpočátku řízena samozřejmě propuštěnci a jezdcům bylo její vedení svěřeno na počátku 2. století n. l. Prvním jezdcem, který stál v čele tohoto odboru, byl ale C. Suetonius Tranquillus (AE 1953, 73) ještě před Hadrianovou reformou. Po předchozím výčtu povinností „a studiis“ ostatně nepřekvapí, že se zde setkáváme s tak významným literátem, jakým byl právě Suetonius, ani s tím, že v polovině 2. století n. l. byl tento úřad spojen s „a bibliothecis“ (CIL XIV 5347—8; AE 1955, 179).

Ve 3. století n. l. došlo u „a studiis“ k podstatným změnám. Magistry se sice stali sekretáři tohoto odboru již v první polovině tohoto století (L. Vibius Fortunatus — CIL X 4721 = ILS 1458; Pontius Eglectus Iulianus — CIL VI 1608 = ILS 1457 = VI 37096), ale pak jim byla nejdříve dočasně odebrána část úkolů ve prospěch „a declamationibus Latinis“ a nakonec

¹¹⁹⁾ E. T. Salmon (1950, s. 167) jej dokonce považuje za strážce pečeti, což je možno pouze označit za nevhodné a násilné implantování daleko pozdějších institutů.

jsou dokonce podřízeni „a memoria“. Proto také zůstali její vedoucí na platu 200 000 HS (H. G. Pflaum, 1974, s. 30) i v období, kdy se ostatní sekretáři stali *trecenarii*. Posledním dokladem o existenci této kanceláře je pak nápis C. Caelia Saturnina (CIL VI 1704 = ILS 1214) z počátku 4. století n. l.

a voluptatibus

Tato poslední kancelář měla úkoly poněkud specifické. Její vedoucí se totiž staral o zábavy císaře. Podstatu tohoto officia plně vystihl G. Vitali v paralelním překladu Suetoniova životopisu Tiberia (42, 2), když termín „a voluptatibus“ překládá jako „magistratura dei piaceri“. Z tohoto důvodu by se úřad „a voluptatibus“ měl spíše řadit k čistě palácovým úřadům. Protože se ale i zde objevují na vedoucím místě jezdci, řadím ji spolu s H. G. Pflaumem (1950, 1960—1) a A. L. Smyšljajevem (1981) k palatinským officii. Navíc je tento sekretariát zvlášť charakteristický pro empirický způsob zřizování palatinských officii.

Poprvé je sekretariát „a voluptatibus“ zmíněn v již výše uvedené pasáži ze Suetonia: „Novum denique officium instituit a voluptatibus, praeposito equite R. T. Caesonio Prisco“. Pak ale následuje v pramenech dlouhá přestávka. Teprve za Nervy je doložen propuštěnecký vedoucí: „Ti. Claudius Aug. lib. Classicus proc. a voluptatibus“ (AE 1972, 574) a za Hadriana se opět setkáváme s jezdcem A. Ofeliem Maiorem Macedem (CIG II no. 1813^b = ILS 8849). Jestli se ale jednalo o sekretariát řízený propuštěnci a A. Ofelius Macedo je jen výjimkou, nebo byl řízen jezdcem, nelze na základě dochovaných nápisů spolehlivě stanovit. V prvním uvedeném případě z počátku principátu se ještě o kancelář nejednalo a připsat její vznik právě Nervovi se nezdá příliš vhodné. Správnější proto bude posunout tuto událost o něco zpět k vládě Domitianově.¹²⁰⁾

Zmíněný nápis A. Ofelia Maceda je sice také posledním dokladem vztahujícím se k této kanceláři, ale její existenci můžeme předpokládat i v dalším období.¹²¹⁾ Přes zvláštní povahu se nejednalo o malý úřad, i když se samozřejmě nemohl měřit s takovými, jakým byl například „ab epistulis“. Doložen je totiž jeho zvláštní finanční odbor (např. „Euphemus Caes. n. ver. ex ratione volu.“ — CIL VI 8564 = 33734) napojený zřejmě na „a patrimonio“ a jím také dotovaný.

¹²⁰⁾ E. M. Štajermanová a M. K. Trofimová (1975, s. 158) kladou opět její vznik k Antoninům, zaměňujíce ji za její finanční odbor.

¹²¹⁾ H. G. Pflaum ji na konci 2. století n. l. řadí mezi ducenární sekretariáty (1974, s. 63).

IV. VZNIK A VÝVOJ BYROKRACIE V CÍSAŘSKÝCH KANCELÁŘÍCH

Vytváření byrokratického správního aparátu v římské říši bylo dlouhodobým procesem, který v jistých náznacích můžeme sledovat již za republiky. Skutečná byrokracie však v té době ještě vzniknout nemohla, protože úřady byly pouze politickou a časově omezenou záležitostí. Jedinou specializovanou složku tvořili apparitores, kteří sice díky detailní znalosti problematiky a nezkušenosti svých představených si uzurpovali na sklonku republiky faktický výkon úředních pravomocí (Plut. Cato 16), ale v drtivé většině případů neměli ke skutečnému rozhodování přístup. Navíc jim byla uzavřena cesta k vyšším hodnostem.¹²²⁾

Teprve tehdy, když se vytvořily vhodné podmínky, jako zejména možnost časově neomezeného zastávání funkcí, systematické odměňování a odpovědnost jediné osobě — císaři, vznikly předpoklady pro postupný vznik skutečné byrokratické organizace se stabilní hierarchií. Ta pak mohla v postavení státního orgánu skutečně působit jako „nestranný“ rozhodce ve sporech mezi různými skupinami, komunitami a třídami a plnit tak základní poslání římského státu, totiž zachovávat a upevňovat moc otrokářské aristokracie. Ve státním aparátu principátu pracovaly ruku v ruce obě nejvýše postavené složky tehdejší společnosti — senátoři a jezdcí, i když každá v poněkud jiné oblasti.

Je nesporné, že základy pro byrokratizaci administrativního života v římské říši byly položeny již za Augusta. V oblasti císařských kanceláří lze však pozorovat poněkud specifickou situaci, protože zde, v samém srdci správy římské říše, dochází k jejímu formování a stabilizaci daleko později než na ostatních úsecích. Příčinou tohoto jevu byla počáteční nedůvěra císařů k příslušníkům římské nobility a později pak přejímání již osvědčené praxe. Teprve když si složitost vnitřního života římského státu vynutila, aby vedoucí palatinských officí měli větší samostatnost rozhodování, byli propuštěnci nahrazeni jezdcí. Proto se teprve od nástupu jezdců na vedoucí místa v kancelářích na počátku 2. století n. l. vytváří určité samostatné uskupení úředníků. Jsou sice na císaři závislí a jemu přímo podřízeni, ale na druhé straně jej do jisté míry také zpětně ovlivňují a jsou nositeli byrokracie. Příznačné je, že o to čistější podoby nabývá byrokracie právě v císařských kancelářích ve 3. století n. l. a zejména pak v období pozdní římské říše.

Nutnost svěřit přímé vyřizování státních záležitostí profesionálním úředníkům byla podmíněna samotným vývojem tehdejší společnosti. Kro-

¹²²⁾ Jedinou výjimkou je případ písaře (scriba) aedilů Gnaea Flavia, který byl roku 304 př. n. l. zvolen kurulským aedilem (Liv. IX 46).

mě toho byl již reprezentativní systém otrokářské společnosti na tomto stupni vývoje překážkou jejího dalšího rozvoje i vlastního uchování. Právě profesionalizace a s ní spojená byrokratizace státního aparátu byla jedním možným řešením při ovládnutí tak velkého územního celku, jakým římská říše byla. Když Augustus pokládal základy nové organizační struktury státní správy, vycházel do značné míry ze zkušeností helénistických vládců a neváhal dokonce ani některé instituty přímo kopírovat. Jako typický příklad je možno uvést ptolemaiovského úředníka „idios logos“.

Charakteristické je, a to nejen pro počáteční období principátu, že veškeré úřady byly vytvářeny na základě pouhé empirie, bez jakéhokoli plánu. To také vysvětluje časté změny v jejich organizaci a tato skutečnost je zvláště typická právě pro officia palatina.

Proces formování byrokracie tedy začíná za Augusta, na tom se ostatně shodují všichni autoři.¹²³⁾ Byl to on, kdo učinil první kroky k základní přestavbě správní struktury římského státu, která se progresivně rozvíjela po celý principát. Tento počátek je možno klást již do doby faktického rozdělení římské říše mezi Octavianu a Antonia. Octavianova vláda na Západě je mimo jiné sjednocována rodící se profesionální byrokracií jako efektivním nástrojem jeho výkonné moci. Právě racionalizace civilní služby byla v té době jednou z podmínek uchování celistvosti římské říše i pozitivním prvkem, který Augustův principát přinesl. Jedním z důsledků vzniku profesionálního úřednického aparátu bylo vyloučení senátorů a tedy i senátu jako takového z klíčových míst řízení římského státu a samozřejmě také koncentrace veškeré moci v rukou císaře, jemuž byli všichni nově ustanovení úředníci přímo odpovědní.

Za prvopočátek byrokratizace je možno považovat rozhodnutí Augusta svěřit nové úřady osobám, které na něm byly osobně závislé, buď proto, že pobíraly plat — *salarium*, nebo jako jeho otroci a propuštěnci. Na počátku principátu se tedy vytvářejí dvě linie administrativy založené na byrokratizaci služby (M. Mazza, 1979, s. 526): jezdecká, která reprezentovala veřejné úřady a otrocko-propuštěnecká v domácích císařských službách, zejména pak v kancelářích. Obě zmíněné skupiny slouží k neutralizaci staré republikánské nobility, která byla za prvních císařů julsko-klaudijské dynastie ještě velmi silná. To ale samozřejmě nebránilo Augustovi, ani jeho nástupcům, využívat na důležitých místech vedle jezdců také senátory a vytvářet tak *concordiam ordinis* na bázi administrativy, která plně sloužila potřebám římského státu, principátu a především císaře samotného.

Je jen logické, že za Augustových nástupců se organizace státní správy

¹²³⁾ Pouze E. Ciaceri (1944, s. 204) označuje Tiberia za toho, kdo položil základy formování císařského byrokratického aparátu.

upevňuje a pokračuje její postupný rozvoj. Tím, že Claudius zorganizoval palácové úředníky, byly vytvořeny všechny podmínky pro pozdější plný rozvoj „propuštěnecké“ byrokracie prvního století n. l., která dosáhla svého vrcholu za Flaviovců.¹²⁴⁾ Za Vespasiana se jednotliví úředníci ještě více specializují a práce v úřadech se mechanizuje. O byrokracií v pravém smyslu tohoto slova ale v 1. století n. l. ještě v kancelářích nemůžeme hovořit. Přestože jsou v těchto úřadech byrokratické metody práce již poměrně zažité, není dosud stanoven pevný řád postupu a také závislost na císaři je zatím bezprostřední. Propuštěnci stojící v čele jednotlivých palatinských úřadů tedy pouze připravovali půdu pro jezdce, kteří se ve 2. století n. l. stali představiteli oné klasické doby „jezdecké“ byrokracie antického Říma.

K důležitému obratu ve vývoji státní správy římské říše dochází na přelomu 1. a 2. století n. l. Nelze sice říci, že kanceláře pracují byrokratičtěji, nebo že tyto tendence zesilují, ale tím, že do čela palatinských officí začínají být od Traiana pravidelně stavěni jezdci, dostává se byrokratizace císařských úřadů na vyšší úroveň. Vedoucí úřadů totiž nejsou již tak přímo osobně závislí na císaři, jako tomu bylo u propuštěnců. Přesto ani v tomto případě nejde o byrokracií v dnešním slova smyslu.¹²⁵⁾

Počátek rozvinutí „jezdecké“ nebo také „klasické“, plně profesionální, byrokracie principátu, která je pro něj natolik typická, že je často ztotožňována s římským správním modelem za principátu vůbec, je neoddělitelně spojen s reformami císaře Hadriana.¹²⁶⁾ Pro vytvoření určitého typu jezdeckého úředníka pracujícího byrokratickými metodami a přímo závislým na císaři, tedy úředníka, který je tak charakteristický pro dobu Antoninů, bylo třeba splnit dva předpoklady. První podmínkou bylo rozlišení vojenské a civilní kariéry a druhou stanovení přesných zásad platících pro *cursus honorum*, především pro jednotlivé stupně úřadů, které jezdeckí úředníci zastávali.

Někteří autoři, zejména A. Schiller (1949, s. 29), se domnívají, že jedním z předpokladů vytvoření silného byrokratického správního aparátu Hadrianem bylo přísné oddělení státních záležitostí od správy císařského domu, a také to, že správa říše ztratila soukromý charakter. Tímto způsobem vysvětlují úplné nahrazení propuštěnců jezdci, nebo jinak řečeno, integrování veřejných i soukromých úředníků v úředníky státní. Toto tvrzení je ale správné jen do jisté míry. Soukromý charakter správy říše totiž

¹²⁴⁾ A. Passerini (1972, s. 99) se domnívá, že již Claudius vytvořil silně centralizovanou byrokracií.

¹²⁵⁾ Stejný názor zastává například F. Pringsheim (1934, s. 145) a F. R. Cowell (1962, s. 200).

¹²⁶⁾ M. Hammond (159, s. 453) dokonce označuje nepřesně císaře Hadriana za konečného tvůrce správní byrokracie.

zmizel daleko dříve, a to tehdy, když se nové správní a politické instituty vžily a postavení císaře upevnilo, tedy nejpozději za Flaviovců. To, že propuštěnci stáli i tehdy v čele důležitých úřadů a zejména pak císařských kanceláří, nemůže v žádném případě svádět k takovým tvrzením. Konec konců již tehdy se začínali jezdcí objevovat na vedoucích místech a je logické, že takový zásah do oblasti centrální říšské správy, jakým bylo nahrazení osvědčených a zároveň i spolehlivých propuštěnců jezdcí, potřeboval určitý čas a vyžadoval období zkoušek.

Jezdci se za Hadriana nezačínají pravidelně objevovat jen v kancelářích, ale také v consilii principis, což je jen logický důsledek předchozích změn, kdy osoby, které mají nejlepší přehled o státních záležitostech, také zasedají v císařské radě. Sjednocení a tím i zjednodušení správního aparátu Hadrianem (W. Weber, 1956, s. 310) přineslo samozřejmě klady i zápory. Na jedné straně se celá administrativní soustava stala přehlednější a přestože císař neměl nad jezdcí pochopitelně takovou bezprostřední moc jako nad svými propuštěnci, byla jeho kontrola přece jen poněkud snadnější. Kromě jezdců italského původu se v úřadech od počátku 2. století n. l. objevují ve stále větší míře provinciálové, kteří samozřejmě museli v drtivé většině případů projít celou kariérou. Z tohoto důvodu měli tito úředníci přehled o nejrůznějších oblastech veřejného života římské říše a byli také podrobně seznámeni s jejími problémy. Císař tedy měl k dispozici skutečný sbor expertů, který mu účinně pomáhal při správě říše. Na druhé straně však byla značně zatížena státní pokladna velkým nárůstem platů státních úředníků a zřizováním nových jezdeckých úřadů.¹²⁷⁾

Za Hadrianových nástupců je byrokratická struktura státní správy dále prohlubována a svého vrcholu dosahuje za Marca Aurelia. Z tohoto důvodu M. Rostovtzeff (1963, s. 123) neváhá o byrokracii té doby říci, že nikdy nebyla tak humánní a účinná jako za Antoninů. Dále dokonce tvrdí, že vedle silné armády, právě „skvěle centralizovaný systém byrokracie“ (s. 133) byl podmínkou udržení míru. Zcela jasně ovšem přeceňuje úlohu administrativního aparátu, který takovou roli přece jen nesehrál.¹²⁸⁾ Vnější vyjádřením tohoto vývoje je i ustálení zvláštních titulů pro jezdecké úředníky, jako protipól titulu vir clarissimus senátorů. Například vedoucí kanceláří jsou nositeli titulu vir perfectissimus. Teprve nyní lze říci, že existuje úplná hierarchie jezdeckých prokurátorů.

Struktura jezdecké kariéry je nyní definitivní a vliv jezdců, kteří stojí

¹²⁷⁾ Jen během Hadrianovy vlády bylo zřízeno 8 nových ducenárních prokurátorských míst a 10 centenárních (H. G. Pflaum, 1950, s. 66). Obdobná tendence pokračovala i nadále, například Septimius Severus ustavil 9 trecenárních, 7 ducenárních, 13 centenárních a 21 sexagenárních prokurátorství (H. G. Pflaum, 1950, ss. 94—5).

¹²⁸⁾ L. Pareti (1960, s. 343) pak označuje byrokracii doby Antoninů za kompletní a S. Mazzarino (1973, s. 367) dokonce hovoří o její krystalizaci.

v čele centrálních úřadů, na císaře je bezprostřední. Neexistuje totiž žádný mezičlánek mezi ním a vykonavateli jeho příkazů, ani ministerská rada, nebo jiný orgán. Přestože je úřednický aparát ve své podstatě velmi silný, je samozřejmě i nadále plně závislý na vůli císaře jako absolutního vládce. Postavení císařské rady je ve své podstatě stejné jako úředníků. Její členové, mající od M. Aurelia titul *consiliarius*, jsou totiž pouhými poradci, kteří samozřejmě své místo v tomto orgánu nemají nijak jisté, a jsou zde jen neformálně sdruženi. I když *consilium* nebylo státním orgánem v pravém smyslu tohoto slova, bylo jeho vytvoření jedním z důležitých vnějších projevů byrokratizace státního aparátu. K institucionalizaci *consilia*, pod názvem *sacrum consistorium*, dochází až za dominátu a samozřejmě existovala jistá kontinuita s dřívějším *consilium principis*: „*Officia sane publica et palatina nec non militiae in eam formam statuit quae paucis per Constantinum immutatos hodie perseverat*“ (Ep. de Caes. 14, 11). Ani nyní se nejedná o orgán kontrolující, nebo v nějakém směru omezující císařskou moc.

Jezdci jsou představiteli a zároveň i přímo ztělesněním všech těchto změn ve správním aparátu, neboť za byrokratické je možno označit pouze jezdecké kariéry. Vlastními nositeli byrokratického stylu práce v kancelářích, ostatně stejně jako i v jiných úřadech, jsou však císařští otroci a propuštěnci, kteří představují stabilní prvek. Ve 2. století n. l. je ještě možné hovořit o byrokracii „zdravé“, která i přes značnou komplikovanost struktury úřadů pomáhá efektivně řídit římský stát a podílí se na jeho přeměně ve skutečnou světovou říši. Přesto však ještě nelze v této době označit římskou říši za stát hierarchicko-byrokratický, ale stále se ještě jedná o stát privilegovaných (S. Mazzarino, 1973, II, s. 368). Navíc je 2. století n. l. obdobím postupného nahrazování administrativního systému městského státu císařským byrokratickým aparátem, a přestože klíčové úseky jsou plně kontrolovány princepsem, je to doba soužití obou těchto systémů.

Na tomto místě je třeba se zmínit o úloze jakou sehráli v dějinách římské administrativy právníci. Od počátku 2. století n. l. se právě oni stávají rozhodující složkou v této oblasti veřejného života římské říše a od konce 2. století n. l. je dokonce možno hovořit o jejich „monopolu“ na císařské úřady (K. Loewenstein, 1973, s. 363). Jejich nástup je samozřejmě spojen s počátkem přístupu jezdců do vedoucích míst v kancelářích. Otázkou ovšem je, koho vlastně lze za právníka v těchto souvislostech považovat. Jistě bude správné nezahrnovat pod tento pojem jen autory děl s právníckou tematikou. Součástí základního vzdělání každého mladého Římana pocházejícího z vyšších kruhů, tedy i jezdců, bylo kromě řečnictví, seznámení se se základy filosofie a literatury, také školení v oblasti práva. Za právníka je proto možné v této době označit každého, kdo takovéto vzdělání získal, tedy všechny jezdce a položit mezi tyto dva pojmy téměř rov-

nítko.¹²⁹⁾ Senátoři samozřejmě získávali stejný typ vzdělání, ale protože v této oblasti státní správy nepůsobili, je možné toto zjednodušení.

Přestože se jezdci-právníci objevují v kancelářích již v průběhu 1. století n. l., teprve od Hadriana můžeme hovořit o vytvoření nového typu byrokratického úředníka, pro něhož je právnické vzdělání podmínkou pro to, aby mohl absolvovat civilní kariéru. Je samozřejmé, že v císařských kancelářích, tedy na místech, která sehrála rozhodující úlohu při tvorbě práva, se objevují také věhlasní znalci práva jako například L. Volusius Maecianus („a libellis“, procurator bibliothecarum, „a libellis et censibus“), Tarruntenius Paternus (cura epistularum Latinarum) a později zejména Aemilius Papinianus (magister libellorum), Domitius Ulpianus (magister libellorum) nebo Iulius Paulus (magister memoriae). Vedle nich ovšem pracovala celá řada dalších právníků na nižších místech jako advocati, nižší procuratores, patroni atd. V důsledku zvýšení úlohy císařských konstitucí v pohadriánské době a také vydání edicti perpetui, které lépe vyhovovalo byrokratickému systému správy, bylo třeba, aby každý úředník buď sám právní vzdělání měl, nebo mu taková osoba alespoň pomáhala.¹³⁰⁾ Důsledkem těchto převratných změn bylo, že se v císařské radě setkáváme s celou řadou známých právníků té doby, jako byl například Iavolenus Priscus, Iuventius Celsus, Pactumius Clemens, Salvius Iulianus, Vindius Verus, L. Volusius Maecianus nebo Tarruntenius Paternus, s nimiž císař konzultoval nejrůznější právní otázky, a kteří se podíleli také na vypracování osnov nových konstitucí.

Ve 3. století n. l., kdy představuje byrokratická monarchie jedinou možnou formu vlády (S. I. Kovaljov, 1955, s. 58), se císařská byrokracie dále upevňuje a mohutní. Úředníci jsou samozřejmě i nadále jmenováni přímo císařem a jemu odpovědni, ale protože za občanských válek dochází k rychlému střídání císařů, nemají tito ani možnost vybudovat vlastní aparát. Vedoucí jednotlivých úřadů, dosazení předchůdci na trůnu, jsou pouze potvrzováni, což vede k jistému osamostatnění byrokracie a období chaosu tak poskytuje nebývalý prostor pro upevnění této byrokratické soustavy. Protože právě vedoucí kanceláří byli zvláště úzce spojeni s císařem, a k těm, kteří sloužili protivníkům, nebyla pochopitelně taková důvěra, jsou z nedostatku času tato vysoce odpovědná místa často obsazována blízkými spolubojovníky, zejména důstojníky. Z těchto důvodů se ve spojitosti s rozvojem administrativního byrokratického aparátu ve 3. století n. l. hovoří o jeho militarizaci. Správnější by ovšem bylo označit ji za militarizaci a technokratizaci zároveň, protože systém práce v kancelářích

¹²⁹⁾ V současné odborné literatuře je ovšem běžné, že za právníky jsou považováni pouze autoři právnických děl (např. A. Schiller, 1949, s. 38; W. Kunkel, 1952, ss. 304nn.; F. Schulz, 1953, ss. 100nn.).

¹³⁰⁾ A. Schiller (1949, s. 38) označuje obecně takového poradce jako assessora.

se v té době již natolik zautomatizoval, že to k tomuto závěru plně opravňuje. Militarizace se výrazně projevovala v úřadech správců provincií již ve 2. století n. l.,¹³¹⁾ ale v kancelářích se nikdy neprosadila tak silně jako jinde. Proto také označování byrokracie ve 3. století n. l. jako „vojenské“ není možno vztáhnout na kanceláře, zde totiž přece jen bylo třeba ke zvládnutí úkolů vysoké profesionality. Navíc je v té době opravdu typičtější případ vedoucího kanceláře, který stráví celý život v jednotlivých úřadech, než muže, jehož jedinou kvalifikací je věrnost.¹³²⁾ Je ovšem třeba nesměšovat militarizaci období principátu se stejně označovanými tendencemi ve státní správě za dominátu. Ve 3. stol. n. l. se projevovala pouze v tom, že do úřadů jsou přivelováni vojáci, kteří plní funkce civilních úředníků, proto by bylo možno označit toto období v dějinách administrativního aparátu římské říše za dobu personální militarizace. Za dominátu se pak jedná o militarizaci, která se projevuje pouze ve vnějších znacích, tedy přenášení vojenské terminologie a organizace do sféry civilní služby.

Další výraznou tendencí této doby je i provincializace státní správy, stále více úředníků totiž není italského, ale provinčního původu. Posíleno je i postavení jezdců, a to zejména Septimiem Severem, který nahradil senátorské úředníky v Římě jezdeckými *curatores* a dokonce i císař Gallienus, který sám pocházel ze senátorské rodiny, dával jezdcům bezvýhradně přednost.

Ve třetím století existence císařství se tedy setkáváme s byrokracií opět rozvinutější a silnější. Tuto skutečnost dokumentuje také množství literatury věnované této problematice, která v předchozím období nemá obdoby a významní právníci se začínají zabývat problémy administrativního práva. Jako příklad je možno uvést Ulpianovo dílo „*De omnibus tribunalibus*“ nebo „*De officio proconsulis*“, Paulovo „*De iure libellorum*“ a „*Imperialium sententiarum in cognitionibus proletarum*“. Přesto všechno není možno tvrdit, jak uvádí G. F. Hertzberg (nedat., s. 711), že se jedná o byrokracii takovou, jakou známe z novověku. Tato byrokracie totiž ještě stále vychází ze stejných základních podmínek jako ve 2. století n. l. Objevují se tu však některé nové okolnosti umožňující její další rozvoj a nakonec i konstituování centralizovaného úřednického aparátu. Tento administrativní systém období pozdní římské říše je navíc možno označit za kastovnícký, protože byly vytvořeny přesně odlišené úřednické stupně a přístup k nim byl omezen na určité třídy obyvatelstva.

S nástupem dominátu vznikly předpoklady pro zformování moderní byrokracie, která se v mnohém podobala byrokracií známé z pozdější doby.

¹³¹⁾ Podrobně k organizaci provinčních officií viz A. L. Smyšljajev (1979, ss. 66 až 69).

¹³²⁾ Za technokraty označuje jezdce ve 3. století n. l. L. de Blois (1984, s. 359).

I když jsou tyto změny spojovány s císařem Diocletianem, nelze ještě v této době hovořit o úplném vítězství byrokracie, jak to dělá F. Schulz (1953, s. 101), nebo příliš přeceňovat její autonomnost (M. Grant, 1968, s. 75). Obojí je zatím předčasné, protože až vytvoření systému scrinií Constantinem znamenalo nástup kvalitativně jiné a sevřenější byrokracie ve srovnání s principátem. Teprve Constantinovi se podařilo vybudovat dobře organizovaný byrokratický aparát, který byl schopen pod centrálním vedením řídit všechny oblasti. V porovnání s principátní administrativou se značně zlepšila organizační forma, protože byla vytvořena přesná struktura úřadů s přesně rozdělenými kompetencemi. Vlastní fungování celého správního systému se nijak pronikavě nezlepšilo a v následujícím období bylo spíše horší než za principátu.

Důvodem bylo nejen to, že se nyní jednalo o komplikovanější systém, byť v oblasti vztahů mezi jednotlivými správními orgány přehlednější, ale zejména proto, že byl více neosobní¹³³⁾ než správní aparát principátu. Za dominátu, ostatně jako v každém absolutistickém režimu, se snažil stát řídit všechny oblasti detailně. Za principátu pak byla přece jen ponechána úředníkům a dokonce i řízeným subjektům v mezích rámcové úpravy určitá volnost, která umožňovala pružně reagovat na vzniklé situace. Období počátku 4. století n. l. je dobou postupného odstraňování posledních zbytků republikánských institutů, kdy administrativa také získává quasi vojenský charakter a militarizace, započatá v předchozím století, se dostává na jinou úroveň. Militarizace vnitřní, představovaná nástupem vojáků do civilních služeb, je nahrazena militarizací projevující se pouze ve vnější formě. Civilní úředníci dostávají nejen vojenské uniformy a plat je jim převáděn na vojenské dávky, ale pro oblast civilní správy je přejata celá organizační struktura římské armády.

Za Constantina se tedy vytvořila „komplexní byrokracie“ (F. De Martino, 1967, s. 220), jakou klasické císařství neznalo, se složitou soustavou stupňů a pravidel (úřady se dělily na civilní a vojenské, palatinské a nepalatinské). Reorganizace správního aparátu, zejména zjednodušení povinností a přesná standardizace úkolů, přinesla ve srovnání s nepřehlednou soustavou principátu jisté pozitivní prvky do administrativní práce. I když byrokracie raného dominátu sehrála určitou kladnou úlohu při překonávání anarchie 3. století n. l., zpomalovaly značně konzervativní, rutinní formy papírové práce efektivní chod správního aparátu a ve svých důsledcích měla byrokracie jako celek silně negativní dopad na celý život římské společnosti.

Nebývalé zvýšení počtu úředníků, spolu se zavedením systému čestných

¹³³⁾ M. Rostovtzeff (1963, s. 512) ho označuje dokonce za brutálnější.

úřadů (*dignitates*), silně zatěžovalo státní pokladnu.¹³⁴⁾ Tomu odpovídaly i honosné tituly, z nichž některé se pojily pouze se skutečnou dobou služby, jiné byly doživotní a nebo jako *vir perfectissimus* dokonce dědičné. Z úředníků se stává skutečně dědičná kasta státních služebníků, což je zvláště zřejmé při bližším pohledu na způsob doplňování palatinských sborů, tedy úředníky sloužící na nižších stupních. Do jisté míry to však platí také u nejvyšších státních úřadů. Velké aristokratické rodiny si totiž monopolizují tato místa a vytvářejí tak novou byrokratickou aristokracii v pravém smyslu slova.¹³⁵⁾

Běžným jevem, oslabujícím efektivnost fungování administrativního systému, byl pluralismus funkcí, který prakticky vylučoval, aby držitel několika úřadů nebyl jen pouhým pobíratelem důchodů. Císař Justinus byl proto roku 524 n. l. nucen nařídit (C. I. XII 33, 5), aby napříště úředník zastával pouze jednu funkci, ovšem kromě případů, kdy takové zdvojení bylo nezbytné, jako například v případě *laterculensis* nebo *agentes in rebus*. Druhým rozšířeným jevem byla poměrně častá nepřítomnost funkcionářů v úřadech. Roku 379 n. l. (C. T. VII 12, 2) byly dokonce stanoveny sankce podle délky absence a po čtyřech letech byl úředník ze svého sboru vyloučen. Státní byrokracie se postupně stávala úplatnou a demoralizovanou a nehledě k vysoké profesionalitě i neúčinnou. Byrokracie tedy nejen brzdila rozvoj římského státu, ale přímo ho rozkládala na jednom z nejcitlivějších míst.

Vývoj v obou částech říše byl v podstatě stejný, i když jisté rozdíly je přece jen možno nalézt. Na Západě byly úřednické kariéry poněkud rychlejší a velké aristokratické rodiny si kromě úřadů monopolizovaly také půdní majetek. Pro východní část říše je pak typické, že téměř všichni úředníci procházeli přípravou na právnických školách.

Dominát je dobou úplného vítězství aplikace byrokratických metod práce, které našly svůj odraz v uspořádání správního aparátu. Počátek těchto tendencí je spojen již s Augustovou vládou, rozvíjeny byly po celý principát a svého vrcholu dosáhly právě za Constantina. Správní soustava pozdní římské říše byla hierarchií iurisdikcí a titulů, komplikovaným systémem kompetencí.¹³⁶⁾ Císařové si ostatně od počátku dobře uvědomovali nebezpečí, které pramenilo z nepřehlednosti, jež bylo živnou půdou osamostatňování. Proto byl také vytvořen sbor *agentes in rebus*, který měl dozírat na činnost administrativního aparátu, i když se postupem doby i on stal ve své podstatě stejným, jako jím kontrolované úřady. Od konce

¹³⁴⁾ Úředníci skutečně činní byli označováni jako „*in actu positi*“. „*Vacantes*“ a „*honorarii*“ úřad nezastávali, přičemž pouze *honorarii* mohli nosit *cingulum* — odznak příslušnosti k úřadu.

¹³⁵⁾ F. De Martino (1967, s. 335) jmenuje například Anicie, Petronie, Aurelie.

¹³⁶⁾ W. G. Sinnigen (1964, s. 78) jej také proto označuje za *monstrum*.

4. století n. l. můžeme hovořit o byrokracii přímo dědičné, kdy příslušníkům úřednického stavu, jako základní opoře císařské moci, jsou udělovány nejružnější daňové a soudní imunity, které je nejen stále úžeji připoutávají k trůnu, ale také výrazně oddělují od masy prostých obyvatel římského státu.

V období principátu je možno pod pojmem byrokracie rozumět, byť značně zjednodušeně, stálý úřednický aparát s určitou složitou strukturou, který sice je bezprostředně závislý na císaři, ale je mu ponechána poměrně velká svoboda rozhodování. Podmínkami jejího rozvoje je stále tužší centralizace administrativy, velký vzrůst počtu úřadů a tedy i komplikovanost veřejného života římské společnosti spolu s růstem finančních prostředků, které toto vše umožňují.

Rozdíl mezi byrokracii v období principátu a dominátu byl v tom, že zatímco zpočátku plnila byrokracie především funkce kontrolní a obecného řízení měst, která měla do značné míry autonomní postavení, za dominátu již řídí přímo. O dominátní byrokracii lze říci, že je pro ni charakteristická uzavřenost, kastovnictví, potlačování iniciativy vykonavatelů, formálnost a standardizace povinností. V této době se jedná již o složitou státní mašinerii a zcela ztrácí onen alespoň do jisté míry pokrokový charakter, jaký měla ještě v 1. a 2. století n. l.

Konstituování byrokracie ve starověkém Římě nelze samozřejmě přesně datovat. Jednalo se o dlouhodobý proces, jehož některé rysy je možno spojit již s obdobím sklonku republiky (zejména úřady okolo triumvirů). Přesto ale v podmínkách republiky nemůžeme v žádném případě hovořit o byrokracii. Systém úřadů založený na cirkulaci osob, které je zastávaly po krátkou dobu, totiž v žádném případě vznik byrokracie neumožňoval a nižší personál, byť poměrně stálý, měl dosud jen pomocný, technický charakter. Základy vlastní byrokracie položil teprve Augustus zřízením stálých profesionálních úředníků. Teprve od Hadrianovy vlády je pak dán ten nejširší prostor jezdcům-právníkům, tvořícím páteř celého císařského úřednictva. Jezdci jsou také vlastně jedinými, kdož jsou díky svým odborným znalostem schopni plnit na výši úkoly, které jsou na správní aparát kladeny. Celý vývoj byrokracie je ostatně shodný s pomalou evolucí a institucionalizací císařského správního zřízení jako takového, a proto není možné jej spojit se jménem jednoho císaře.^{136a)}

O byrokracii v podmínkách římského císařství můžeme hovořit tehdy,

^{136a)} Z těchto důvodů lze jen těžko souhlasit s J. Gaudemetem (1968, s. 274), který píše, že byrokratická monarchie byla založena Hadrianem. Přinejmenším problematické je také tvrzení F. Millara (1977, s. 366), že byrokracie vznikla ve 2. století n. l. na základě rovnováhy mezi jezdcí a senátory. „Magistrátní“ senátorské úřady měly totiž již dávno jen symbolickou povahu a navíc o jistém druhu byrokracie můžeme mluvit již ve století prvním.

když se v určitém vývojovém momentu setkají následující podmínky: 1. Právníci-jezdci se stávají výlučnými vykonavateli principových příkazů a tvoří tak páteř celé císařské administrativy, což je zároveň i předpokladem jejího efektivního fungování. 2. Úřady jsou dostatečně stálé, aby dávaly úředníkům určitou finanční i společenskou jistotu. 3. Cursus honorum a vůbec celá soustava úřadů je natolik propracovaná, že poskytuje jezdeckým úředníkům nejen jistotu jejich působení, ale i prostor pro vnitřní upevnění aparátu, který se již ve 2. století n. l. stává autonomním. Tato tendence však působí bez jakéhokoli uvědomělého podnětu z kterékoli strany, tedy ať císaře nebo úředníků samotných.

Vlastním základem byrokracie za principátu ale nejsou samotní jezdci, což je nakonec jen označení pro určitý stupeň v úřednické hierarchii, který má zpočátku menší prestiž než „staré“ republikánské úřady. I nadále to jsou úřady totiž politické na rozdíl od nových císařských technicko-správních úředníků. Skutečným nositelem, a to nejen byrokratických metod, ale i byrokracie jako takové, je úřad sám, atmosféra která zde panuje, určitý konstantní styl práce personálně reprezentovaný propuštěnecko-otrockým úřednictvem. Vnější nositelem a ztělesněním jsou ale jako reprezentanti a vedoucí úřadů právě jezdci.

Za principátu netvoří byrokracii stálá, a do jisté míry i dědičná, úřednická kasta jako je tomu za dominátu, tedy přesně osobně určitelná a ohraničená skupina lidí, ale skupina, která je ohraničena jednak profesionálně (právníci), a jednak zastávanými úřady. Její jednotliví členové do ní vstupují a vystupují. Nositeli byrokratických tendencí jsou ale všichni, tedy nejen jezdci, kteří jsou právě činní ve správním aparátu, ale i ti, kteří momentálně žádný úřad nezastávají.

Při všech úvahách o zrodu a vývoji byrokracie ve starověkém Římě je třeba mít vždy na paměti, že obě formy římského císařství byly charakteristické absolutní císařskou mocí. Proto také v těchto souvislostech nikdy nelze hovořit o snaze starořímské byrokracie o koncentraci a již vůbec ne o monopolizaci moci, stejně jako o jejím nezávislém vykonávání úřednickým aparátem. Platí to jak pro období principátu, tak dokonce i pro dominát.

Vždy byrokracie sloužila zájmům ve své podstatě nejbohatších a tedy i nejvlivnějších občanů Římské říše, velkým vlastníkům půdy a obchodníkům, jejichž reprezentantem byl císař. Nic na tom nemění ani to, že senátorská aristokracie byla z těchto úřadů vyloučena a stála zpočátku dokonce proti nim. I jejím nejvlastnějším zájmem bylo uchování a rozšíření moci Říma, což mohlo být zajištěno pouze v rámci nového typu státního zřízení — principátu. Správně proto uvádí J. Gaudemet (1968, s. 277) vedle rozšíření občanství, silné armády a rozsáhlé společenské výměny jako jeden z jednotících faktorů římské říše jednotu administrativy, zosobněnou

právě byrokracií, která tedy sehrála i jistou pozitivní úlohu. Označit byrokracii za jednu z největších vymožeností císařství, jak to činí K. Loewenstein (1973, s. 436), ale samozřejmě nelze. Z výše naznačených důvodů císařové svůj administrativní aparát systematicky posilovali. Vedle výběru jezdců na vedoucí místa věnovali samozřejmě také velkou pozornost i obsazování nižších úřednických stupňů v kancelářích. Za principátu byli kancelářští úředníci vybíráni z nejschopnějších císařových propuštěnců a otroků. Za dominátu, kdy i tyto stupně byly obsazovány svobodnými, pak byly v zásadě, až na některé výjimky,¹³⁷⁾ přístupny všem, kteří měli jisté vzdělání.

Studium vzniku a rozvoje byrokracie v římské říši přispívá k poznání, jak se společnost na určitém stupni svého vývoje organizuje a jaké objektivní zákonitosti tento proces vyvolávají a ovlivňují. Vzájemný vztah mezi byrokratickou strukturou administrativního aparátu a určitým stupněm rozvoje státu dokumentuje také její zánik v západní části Římské říše po roce 476 n. l.

PŘÍLOHA

CHRONOLOGICKÉ SEZNAMY DOLOŽENÝCH ÚŘEDNÍKŮ, KTERÍ PŮSOBILI V CÍSAŘSKÝCH KANCELÁŘÍCH.

ab actis

A. Vedoucí:

1. za Commoda	Nepotianus e. v. proc. sexagenario ab actis (ILS 9020)

B. Personál:

adiutor

1. za Flaviovců	T. Flavius Aug. lib. Vestalis adiutor ab actis (CIL VI 8695 = ILS 1688)

C. Bez určení:

1. ?	Philippus Aug. lib. ab actis (CIL VI 8694 = ILS 1687)
2. ?	q/uestinarius/ ab actis (AE 1966, 318)

¹³⁷⁾ Podle C. T. XVI 8, 24 z roku 418 n. l. byli Židé vyloučeni z palatinských úřadů (podrobně A. M. Rabello, 1980).

ab admissionibus

A. Vedoucí:

1. za Antoninů M. Aurelius Aug. lib. Antiochianus magistro ab admissione (CIL XIV 3457 = ILS 1694)

B. Personál:

adiutor

1. poč. 2. stol. M. Ulpus Glyconus aiutor ab admissione (CIL VI 8700)
2. ? Onesimus Aug. lib. adiut. ab admissione (CIL III 6107 = ILS 1692)

nomenclator

1. za M. Aurelia M. Aurelius Reginus Aug. lib. nomenclator ab admissione (CIL VI 8931)

proximus

1. za Traiana nebo Hadriana M. Ulpus Aug. lib. Zopyrus prox. ab admissione (CIL VI 8701 = ILS 1693)

C. Bez určení:

1. za Antoninů M. Aurelius Aug. L. Hermetus ab admissione (CIL VI 8698)
2. ? Ser. Sulpicius Aug. l. Fastus ab admissione (CIL VI 8699 = ILS 1691)
3. ? ... s Aug. ... b admissione (CIL VI 8702)

Poznámky:

- ¹⁾ Podle PLRE, I, 213 je sem řazen také vedoucí „a cognitionibus“ č. 12.

ab epistulis

A. Vedoucí:

1. za Claudia Narcissus Aug. l. ab epistulis (CIL XV 7500 = ILS 1666; Suet. Claud. 28; Tac. Ann. XI 29; Dio LX 31; Victor, Ep. 4, 8)
2. o. 45 Ti. Claudius Balbillus ad legationes et responsa Graeca (AE 1924, 78; Pfl. 15; PIR, C, 813)
3. o. 48 C. Stertinius Xenophon ad legationes et responsa Graeca (Inscr. of Cos 345; Pfl. 16)
4. za Claudia Ti. Claudius Augustus lib. Philologus ab epistulis (CIL VI 8601)
5. za Claudia Ti. Claudius Aug. lib. Eudaemon ab epistulis (CIL VI 8600)

6. za Claudia	Ti. Claudius Augustus libertos Primio ab epistulis (CIL VI 8603 = ILS 1670; PIR, C, 976)
7. za Nerona	Beryllus ab epistulis Graecis (Jos. Ant. Iud. XX 183, 184; PIR, B, 111)
8. za Othona	Iulius Secundus ab epistulis (Plut. Otho 9, 3; Tac. Hist. I 58, 1; PIR, I, 559)
9. za Vespasiana	Fortunatus Aug. l. verna paternus ab epistulis (CIL VI 1887 = ILS 1944; PIR, F, 481)
10. za Vespasiana	Epaphroditus Aug. l. ab epistulis (CIL VI 1887 = ILS 1944; PIR, E, 70)
11. za Domitiana	T. Flavius Abascantus Aug. lib. ab epistulis (CIL VI 8598, 8599; PIR, F, 194)
12. za Flaviovců	T. Flavius Aug. lib. Protogenes ab epistulis (CIL VI 3886)
13. za Flaviovců	T. Flavius Aug. lib. Euschemon qui fuit ab epistulis (CIL VI 8604 = ILS 1519; PIR, F, 265)
14. za Flaviovců	T. Flavius Aug. l. Epictetus ab epistulis (CIL XIV 2840 = ILS 1571)
15. za Flaviovců	Iulius Graphus Flavius Alexander Aug. lib. ab epistulis Latinis (CIL VI 8610)
16. za Flaviovců	T. Flav. Aug. l. Thallus ab epistulis latinis (CIL VI 8611)
17. za Flaviovců	T. Flavius Aug. l. Ilius ab epistulis latinis (DE 2 ³ , 2134)
18. 1. stol.	Ionius Aug. l. ab epistulis (CIL XV 7837 ^a ; PIR, I, 41)
19. konec Domitiana
— 102	Cn. Octavius Titinius Capito proc. ab epistulis et a patrimonio, iterum ab epistulis divi Nervae, ab epistulis tertio Tr. (CIL VI 798 = ILS 1448; AE 1934, 154; Pfl. 60)
20. za Traiana	Ulpia Athenaius Glypti Aug. lib. ab epistulis uxor (CIL XIV 3909 = ILS 3892)
21. za Traiana	M. Ulpius Aug. l. verna ab epistulis Latinis (CIL XI 1434 = ILS 1667)
22. za Traiana	Dionysius Alexandrinus ad legationes et responsa Graeca (Pfl. 46; PIR, D, 103)
23. za Traiana nebo
Hadriana	M. Ulpius Aug. l. Eros ab epistulis Graecis (CIL VI 8607)
24. o. 121	C. Suetonius Tranquillus /ab epistulis (AE 1953, 73; ILS 421), epistularum magistro (SHA Hadr. 11, 3)

25. o. 125 Valerius Eudaemon ab epist. Graec. (CIL III 431 = 7116 = 13674 = ILS 1449; Pfl. 110)
26. o. 130 C. Avidius Heliodorus ab epistulis /Graecis/ (Dio LXIX 3, 5; LXXI 22, 2; Pfl. 106; PIR, A, 1405)
27. o. 135 L. Iulius Vestinus proc. ab epistulis (IG XIV 1085 = CIG 5900 = IGR I 136; Pfl. 105; PIR, I, 623)
28. mezi 136—137 L. Domitius Rogatus ab epistul. Lucii Aelii Caesaris (CIL VI 1607 = ILS 1450; Pfl. 140; PIR, D, 160)
29. za Hadriana Acindinus Aug. l. ab epist. lat. (CIL VI 8609)
30. za Hadriana Caninius Celer (ab epistulis Graecis) (Philost. I 22, 3; PIR, C, 388)
31. za A. Pia nebo M. Aurelia Sex. Caecilius Crescens Volusianus ab ep. Augustorum, ab epistu. Antonini (CIL VIII 1174 = ILS 1451; Pfl. 142; PIR, C, 37)
32. o. 163 T. Varius Clemens ab epistulis Augustor. (CIL III 5215 = ILS 1362^b; Pfl. 156)
33. za M. Aurelia /Quinct/ilius ab epistulis (CIL VI 1564 = ILS 1452; Pfl. 178)
- a L. Vera
34. za M. Aurelia C. Calvisius Statianus ab epistulis Latinis Augustor. (CIL V 3336 = ILS 1453; Pfl. 166; PIR, C, 356)
- a L. Vera
35. za M. Aurelia Sex. Cornelius Repentinus ab epistulis (AE 1980, 235; PIR, C, 1428)
- a L. Vera
36. mezi 161—169 Sulpicius (?) Cornelianus ab epistulis /Graecis/ nebo 176—178 imperatorum (Phryn. I 225, 379, 418; Fronto Ad amicos I; PIR, C, 1303)
37. o. 170 Alexander Peloplaton /ab epistulis Graecis/ (Philost. II 5)
38. 171 Tarruntenius Paternus /ab epistulis Latinis/ (Dio LXXI 12, 3; Pfl. 172)
39. 175 Manilius Pudens ab epistulis Latinis Avidii Cassii (Dio LXXII 7, 4; LXXI 29, 1)
40. mezi 169—176 Ti. Cl/adius/ Vibianus Tertullus ab epistulis Graecis (CIL III 7126 = 6574 = ILS 1344; Pfl. 252; PIR, C, 1049)
41. za M. Aurelia /Quinct/ilius ab epistulis Latinis (CIL VI 1564 = = ILS 1452; Pfl. 178)
42. mezi 117—192 ab tulus La is (AE 1954, 141; Pfl. 214 bis)

43. 10. 12. 186 až 9. 12. 187 /Aureliu/s Larichus (ab epistulis Graecis) (AE 1952, 6)
44. za Commoda M. Valerius Titanianus ab epistulis Graecis (AE 1966, 474; CIL XIV 4393 = ILS 465)
45. za Commoda Hadrianus (ab epistulis) (Philost. II 2, 590; PIR, H, 4)
46. za Commoda Vitruvius Secundus qui epistulos imperatorias curabat (SHA Comm. 4, 8)
47. za Antoninů L. Aurelius Aug. l. Secundinus ab epistulis latinis (Donatus 309, 4)
48. ? T. Ateius Sanctus ab epistulis Graecis (AE 1961, 280)
49. ? Pomponius Bassus ab epistulis Graecis (CIL VI 3836 = 31747)
50. ?b epistul... (jezdec), (AE 1917—8, 89)
51. 2./3. stol. procur. ab epistulis (AE 1950, 183)
52. 2./3. stol. Sempronius Aquila ab ep. Gr. Augusti (IGR III 188)
53. mezi 200—205 Aelius Antipater ab epistulis Graecis (Forsch. Eph. II (1912) 125, 26; Philost. II 24, 2; Pfl. 230; PIR, A, 137)
54. o. 215 Marcius Claudius Agrippa (ab epistulis) (Dio LXXVIII 13, 3—4; Pfl. 287)
55. mezi 209—229 Aspasius origine Ravennas (ab epistulis Graecis) (Philost. II 33, 3; PIR, A, 1262)
56. mezi 193—235 ulis procur. (AE 1949, 184; Pfl. 271)
57. za Gordiana Numisius Quintianus v. p. ab epistulis Latinis (CIL VI 1088 = ILS 499)
58. 2. pol. 3. stol. ab epistulis (CIL VI 3819 = 31534)
59. 270—272 (Zenobia) Cassius Longinus magistro usa esse ad Graecas litteras dicitur (SHA Aurelian. 30, 3; PLRE, I, 514; PIR, L, 500)
60. ? Sallus tro epistular... (CIL VIII 15270)
61. 3. stol. b epistul... (ILA 470)
62. za Diocletiana Claudius Eusthenius ab epistulis fuit scripsit (SHA Carin. 18, 5; PLRE, I, 312)
63. 1. pol. 4. stol. Sextilius Agesilaus Aedesius magister epistular. (CIL VI 510 = ILS 4152; PLRE, I, 15—16)
64. mezi 357—358 Eugnomonius ?mag. epist. /Graec./ (?), (Lib. Ep. 357—8; PLRE, I, 293)
65. před 361 Eutropius magister epistularum (PLRE, I, 317)

66. mezi 361—363 Nymphidianus magister epistularum Graecarum (Eunap. XVIII 2; PLRE, I, 636)
67. 388 Calliopius magister epistularum (Východ), (Lib. Ep. 18; PLRE, I, 175)
68. zima 394/5 Minervius magister epistularum (Západ), (Symm. Ep. IV 35; PLRE, I, 603), imperialis magister (Symm. Ep. XI 80)
69. mezi 396—398 Patricius magister epistularum (Západ), (Symm. Ep. VII 60; PLRE, II, 837)
70. 435 Procopius magister epistularum Graecarum (Východ), (C. T. I 1, 6; PLRE, II, 920)
71. 435 Epigenes magister sacr/o/rum scriniorum (Východ), (C. T. I 1, 6; PLRE, II, 396)
72. 458 Petrus magister epistularum (Západ), (Sidon. IX 13, 4; PLRE, II, 866)

Auxiliární vedoucí:

1. za Commoda M. Aur. Alexander Aug. lib. ab epistulis graecis (CIL VI 8606 = ILS 1668; PIR, A, 1440)

B. Personál:

adiutor

1. za Hadriana P. Ael. Aug. lib. Agathemerus adiut. ab epist. lat. (CIL VI 8612)
2. ? Faustus Aug. lib. adiutor ab epistulis lat. (CIL VI 8613)

adiutor tabularii

1. ? Spectatus Augg. lib. adiut. tabul. ab epistulis Graecis (CIL III 6574 = ILS 1344)

proximus

1. za Nerona Bassus Aug. lib. prox. ab epistulis graecis (CIL VI 8608 = ILS 1485; PIR, B, 88)
2. za M. Aurelia Aurelius Alexander prox. ab epistul. lat. (CIL XIV 2815 = XV 7832 = ILS 1669)

scriniarius

1. za Claudia nebo Nerona Ti. Claudius divi l. Erastus scriniarius ab epistulis (CIL X 527 = ILS 1671)
2. mezi 398—401 (syn Symmachova přítele) fungitur militia in scriniis litterarum (Západ), (Symm. Ep. VII 124; PLRE, II, 1234)

stator

1. za Tiberia Ti. Iulius Agathopodis stator ab epis. (CIL VI 4249)

C. Bez určení:

1. za Augusta	Ianuarus Caesaris Aug. ab epistulis (CIL VI 8596)
2. za Tiberia	Graptus Pisti Aug. l. ab epistulis ser. (CIL VI 8605; Tac. Ann. XIII 47)
3. ?	Clemens ab epi. (AE 1911, 174; NS 1910, s. 491)
4. ?	Libanos Caesaris vern. ab epistulis (CIL VI 8597)

Poznámky:

- 1) Vedoucí č. 7 je v PIR, B, 111 označován jako Burrus.
- 2) Vedoucí č. 27 podle DE 2³, 3134 se jmenoval Iunius.
- 3) Vedoucí č. 28 byl podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1021) sexagenarius.
- 4) Vedoucí č. 51 je identický s vedoucím „a censibus“ č. 6, „a patrimonio“ č. 13, „a rationibus“ č. 27.
- 5) Vedoucí č. 56 působil podle G. B. Townenda (1961, s. 380) v době vlády Ant Pia.
- 6) Datování vedoucích č. 2—3, 19, 22, 24—28, 30—34, 36—43, 46, 52—57, 61 podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., ss. 1020—1021).
- 7) P. R. C. Weaver (Fam. Caes., 1972, s. 255) uvádí pro vedoucí v 1. století n. l. pořadí č. 1, č. 11, č. 19.
- 8) L. Friedlander (1921, díl. 4, ss. 37—38) řadí vedoucí v 1. století n. l. takto: č. 4, 5, 6, 1, 7, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 11.
- 9) G. B. Townend (1961, ss. 380—381) uvádí následující pořadí vedoucích „ab epistulis“ ve 2. století n. l.: č. 19 (95—99), č. 24 (117—122), č. 27 (122—124), č. 30 (124—126), č. 26 (126—128), č. 25 (128—132), č. 28 (137), č. 31 (159—162), č. 32 (162—166), č. 34 (166—168), č. 40 (166—168), č. 36 (168—?), č. 38 (169—?), č. 39 (datování stejné), č. 41 (175?), č. 43 (po 180), č. 46 (po 180), č. 45 (po 180), Hipponensis (?), č. 52 (?).
- 10) Bez určení č. 1 je řazen v DE 2³, 2133 do doby Caesarovy.
- 11) E. Champlin (1974) na s. 152 tvrdí, že Fulvianus (PIR¹, F, 351), jemuž je adresován Frontův Ad amicos I 21, byl „ab epistulis“ Lucia Vera na jeho cestě na Východ. Nutno ovšem souhlasit s H. G. Pflaumem (1960—61, ss. 69—71), že byl pouze amicus et comes.
- 12) Auxiliární vedoucí č. 1 byl asi totožný s proximem č. 2.

ab instrumento auxiliario

C. Bez určení:

1. za A. Pia	T. Aelius Aug. lib. Hermes ab instrumento auxiliario (CIL VI 8854)
2. ?	Phrygius Augg. nn. ab instrumentis (CIL III 1995)

a bibliothecis

A. Vedoucí:

1. o. 17 př. n. l.	Cn. Pompeius Macer cui ordinandas bibliothecas (Suet. Caes. 56, 7; Pfl. B)

2. za Tiberia nebo
Claudia	Ti. Iulius Zoili f. Fabia tribu Pappus omnes Augustorum supra bybliothechas (AE 1960, 26)
3. za Claudia	Ti. Claud. Aug. lib. Scirtus proc. bybl. (CIL X 1739 = ILS 1587; PIR, C, 1014)
4. mezi Neronem
a Traianem	Dionysius Alexandrinus a bibliothecis (Pfl. 46; PIR, D, 103)
5. konec Traiana	C. Suetonius Tranquillus a byblio . . . (AE 1953, 73; Pfl. 96)
6. poč. 2. stol.	Valerius Eudaemon proc. bibliothecar. Graec. et Latin. (CIL III 431 = 7116 = ILS 1449; Pfl. 110)
7. o. 130	L. Iulius Vestinus proc. bibliothecarum Romanarum et Graecarum Romae (IG XIV 1085 = IGR I 136 = CIG 5900; Pfl. 105; PIR, I, 623)
8. o. 145	L. Volusius Maecianus a studiis et proc. bibliothecarum (CIL XIV 5347, 5348; AE 1955, 179; Pfl. 141)

Auxiliární
vedoucí:

1. mezi 117—161	Annius Postumus proc. Aug. a bybliothechis (CIL VIII 20684; AE 1894, 28), proc. bibliothecarum divi Traiani (CIL XIV 5352; Pfl. 132; PIR, A, 681)
2. konec Commoda	L. Baebius Aurelius Iuncinus v. e. proc. bybliothech. ad LX (CIL X 7580 = ILS 1358; Pfl. 251; PIR, B, 13)
3. o. 240	Q. Veturius Callistratus v. e. proc. rat. summ. privatarum bibliothecarum Augusti (CIL VI 2132)
4. 3. stol.	T. Aelius Largus eq. R. prog. Aug. bibliothecarum (CIL XIV 2916; PIR, A, 207)

B. Personál:
medicus

1. za Claudia nebo
Nerona	Ti. Claudius Aug. l. Hymenaeus medicus a bybliothechis (CIL VI 8907 = ILS 1846)

C. Bez určení:

1. ?	Alexius Caesaris Aug. ab bybliotece (CIL VI 8743 ^b)
2. ?	Eutyclus Caes. n. servus vilicus a bybliothecha (CIL VI 8744)

Poznámky:

- 1) Vedoucí č. 1, 4—8 datováni podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1023) a jsou ducenarii.
- 2) Auxiliární vedoucí č. 1—4 datováni podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1023) jsou sexagenarii.

a censibus

A. Vedoucí:

1. poč. Hadriana T. Haterius Nepos proc. hereditatum et a censibus (CIL XI 5213 = ILS 1338; Pfl. 95; PIR, H, 29)
2. poč. A. Pia C. Iulius Celsus a libellis et censibus (CIL XIII 1808 = ILS 1454; IX 4453; AE 1954, 253; Pfl. 106bis; PIR, I, 258)
3. o. 153 L. Volusius Maecianus a libellis et censibus (CIL XIV 5347, 5348; AE 1955, 179; Pfl. 141)
4. poč. Commoda P. Cominius Clemens praeposito a cens. (CIL V 8659 = ILS 1412; NS 1923, s. 230; Pfl. 184; PIR, C, 1266)
5. o. 188 Alfenus Apollinaris a censibus Augusti (CIG 3497 = IGR IV 1213 = ILS 8853; Pfl. 218bis; PIR, A, 517)
6. 2./3. stol. procur. a censibus August. (AE 1950, 183)
7. o. 210 M. Aquilius Felix proc. a censibus equitum Roman. (AE 1945, 80), a census equit. Roman. (CIL X 6657 = ILS 1387; Pfl. 225; PIR, A, 988)
8. mezi 211—217 Cerialis a censibus et a libellis rescripsit (Frag. Vat. 204; PIR, C, 674)
9. 217 Ulpianus Iulianus (a censibus) (Dio LXXVIII 4, 3; Pfl. 288)
10. po 223 Priscus magistro a cen. (CIL VI 1628 = ILS 1456; Pfl. 338)
11. po 223 Rufin/us/ v. p. mag. a censib. (ILA 147; AE 1922, 10)
12. 3. stol. M. Aurelius Tvesianus a censibus (AE 1979, 506)
13. ? Ti. Antistius Faustus eq. R. a censibus (CIL XIII 1680)
14. ? C. Octavius Pudens Caesius Honoratus proc. suum a censibus (AE 1937, 157), proc. Auggg. a censibus (CIL VIII 9370)

15. ? a libellis et c... (CIL III 259)
 16. poč. 4. stol. C. Caelius Saturninus signo Dogmatius magister censum (CIL VI 1704 = ILS 1214; PLRE, I, 806)

Auxiliární vedoucí:

1. o. 192 Ti. Claudius Zeno Ulpianus v. e. adiut. ad censu (CIL XI 6337 = ILS 1422; Pfl. 228; PIR, C, 1055)

B. Personál: nomenclator

1. za Domitiana Epaphroditus Aug. lib. nomenclator a censibus (CIL VI 33782, 33783)
 2. za Traiana L. Pompeius Ag. lib. Fortunatus numiclator a census (CIL VI 1878 = ILS 1912), Aug. lib. Fortunatus nomenclator a cens. (AE 1978, 42)
 3. za M. Aurelia Zosimianus Aug. libert. nomenclator a censib. (CIL VI 8940 = XIV 3640)
 4. o. 224 M. Aurelius Aug. lib. Zoticus nom. a censibus (CIL XIV 3553 = ILS 3418)
 5. ? Achilleus Aug. lib. numin. a census (CIL VI 8937 = XIV 4010)
 6. ? Iustus Aug. nomenclat. a cens. (CIL VI 8939)
 7. ? Ti. Claudius Aug. lib. Thales Vinicianus nomenclator a censibus (CIL VI 8938 = ILS 1690)

C. Bez určení:

1. ? Natalis Aug. libertus ... ensibus (CIL XIV 2407)
 2. ? Potinianus Aug. n. vern. libr. ab instrum. censualibus (CIL III 1470 = 7974)

Poznámky:

- 1) Vedoucí č. 1—5, 7—11 datováni podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1022).
 2) Vedoucí č. 6 je identický s vedoucím „ab epistulis“ č. 51, „a patrimonio“ č. 13, „a rationibus“ č. 27.
 3) Auxiliární vedoucí č. 1 datován podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1022).

a codicillis

A. Vedoucí:

1. za A. Pia T. Aurelius Egatheus Imp. Antonini Aug. lib. a codicillis (CIL VI 8440 = IGR I 113 = ILS 1529; PIR, A, 1496; Fronto Ad amicos II 16)

B. Personál:

adiutor

1. za Traiana M. Ulpus Augusti libertus Strato adiutor a codicillis (CIL VI 8442 = ILS 1531)
2. poč. 3. stol. Clemens Augustorum lib. adiutor a codicillis (AE 1975, 55)

C. Bez určení:

1. za Traiana M. Ulpus Aug. lib. Laetus a codicillis (CIL VI 6190)
2. ? Ascanius Caesaris Aug. Antiochianus a co... (CIL VIII 8633)
3. ? Barbarus Aug. lib. a codicillis (CIL VI 8441)
4. ? Eschines Aug. l. ab codicillis (CIL XIV 4011 = ILS 1530)

Poznámky:

- 1) Bez určení č. 2 může být také „a cognitionibus“ nebo „a commentariis“.

a cognitionibus

A. Vedoucí:

1. za Flaviovců T. Flavius Aug. lib. Abascantus a cognitionibus (CIL VI 8628 = ILS 1679; PIR, F, 195)
2. za Flaviovců Astectus Aug. lib. a cognitionibus (CIL VI 8629)
3. za Flaviovců T. Flavius Epagathus a cognitionibus (CIL VI 8630)
4. za A. Pia T. Aelius ... Aug. lib. a co. (CIL Suppl. italiana I 179)
5. poč. Commoda M. Aurelius Papirius Dionysius a libellis et cognitionibus (CIL X 6662 = ILS 1455; Pfl. 181; PIR, A, 1567)
6. po 201 P. Aelius Peregrinus Rogatus p. v. a cognitionib. Aug. (CIL VIII 9360 = 20942; Pfl. 233; PIR, A, 231)
7. za S. Severa Iulius Paulus /a cognitionibus/ (T. Honoré, 1982, s. 192; PIR, I, 453)
8. mezi 198—209 L. Cominius Vipsanius Salutaris p. v. a cognitionib. (CIL II 1085 = ILS 1406; Pfl. 235; PIR, A, 1272)
9. 211 Marcius Claudius Agrippa /a cognitionibus/ (Dio LXXVIII 13, 3—4; Pfl. 287)

10. 215 L. Didius Marinus p. v. a sacris cognitionibus (Forsch. Eph. III/ 1923/ 138, 51; Pfl. 295; PIR, D, 71)
11. mezi 218—223 T. Flavius Serenus p. v. a cognitionibus Aug. (CIL VIII 9002; Pfl. 298; PIR, F, 366)
12. 260 Cledonius a cognitionibus Augusti (Petr Patr. exc. de sent. 264, 159; PIR, C, 1133)
13. 2. pol. 3. stol. Q. Axilius Urbicus v. p. magistro sacrarum cognitionum (CIL V 8972 = ILS 1459; Pfl. 340; PIR, A, 1685; PLRE, I, 984)
14. 1. pol. 4. stol. Sextilius Agesilaus Aedesius magister libellor. et cognition. sacrarum (CIL VI 510 = ILS 4152; PLRE, I, 15—16)

Auxiliární
vedoucí:

1. za M. Aurelia
a L. Vera Aurelius Alexander Augg. lib. v. e. praep. sacr. cog. (Boll. ass. stud. med. IV, 1933, no. 1—2; AE 1935, 20)
2. 2. pol. 3. stol. M. Aurelius Thallus signo Brechetius v. e. proc. sacrar. cognit. (CIL VI 37099 = ILS 9021; AE 1898, 142; PIR, A, 1615)

B. Personál:
adiutor

1. za Hadriana T. Aelius Aug. lib. Theodotus adiutor a cogn. (CIL VI 8634 = ILS 1697)
2. za M. Aurelia Delicatus Augg. adiut. a cognitionib. (otrok), (CIL VI 8635 = ILS 1681)
3. ? Iucundus Aug. lib. adiut. a cognitionibus (CIL VIII 12613 = ILS 1680)

C. Bez určení:

1. za Hadriana Victor Caesaris verna a cognitionibus (CIL VI 8631)
2. ? ...us Augusto ... gnitionibus (CIL VI 8632)
3. ? Ascanius Caesaris Aug. Antiochianus a co... (CIL VIII 8633)

Poznámky:

- ¹⁾ Vedoucí č. 5—6, 8—13 datováni podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., ss. 1023 až 1024).
- ²⁾ Vedoucí č. 12 je řazen v PLRE, I, 213 mezi „ab admissionibus“.

- 3) Auxiliární vedoucí č. 1—2 datování podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1024) byli centenarii.
 4) Adiutor č. 1 datován podle DE 2, 81.
 5) Bez určení č. 3 může být také „a codicillis“ nebo „a commentariis“.

a commentariis

A. Vedoucí:

1. za Flaviovců	T. Flavius Aug. lib. Primion a commentar. Aug. (CIL VI 8623)
2. za Flaviovců	T. Flavius Verecundus Nigrianus a co/mm./ (CIL VI 33740)
3. za Traiana	M. Ulpus Aug. lib. Vitalis a commentariis benef. (CIL VI 8626)
4. za Traiana	M. Ulpus Aug. lib. Phaedimus divi Traiani ... et a comment. benef. (CIL VI 1884 = ILS 1792)
5. poč. 3. stol.	Theoprepen Aug. lib. proc. ab ephemeride (CIL III 536)
6. ?	Amiantus Aug. lib. a commentaris (CIL III 7045)
7. ?	L. Vale. Aug. l. a com. (AE 1976, 387)
8. ?	Syrillionus Augg. lib. a com. (AE 1959, 305)
9. ?	Anthimius Aug. n. com/me/ntar. (CIL V 475)

B. Personál:

adiutor

1. za Hadriana	Fortunatus Aug. n. adiutor a comm. (AE 1891, 19)
2. za Hadriana	P. Aelius Aug. lib. Eutyches adiut. a comm. b. (CIL VI 33770 = ILS 9030)
3. ?	Faustinus verna aiutor a commentariis (AE 1910, 28; CIL VI 37748)
4. ?	... (otrok) adiutor ad instrumentum commentariorum (AE 1888, 162, 1)
5. ?	... adiutor a commentariis (AE 1900, 173)
6. ?	Syrus Aug. n. ser. adiutor a commentaris (AE 1900, 193)
7. ?	Celadus Caesaris n. ser. adiut. a commentaris (CIL VIII 12894)
8. ?	Irenaeus Caesaris verna adiutor tabulariorum (CIL VI 5358 = ILS 1771)
9. ?	Rufinus Caes. n. vern. adiutor tabul. (CIL VI 8546 = ILS 1763)
10. ?	Primus Aug. n. adiutor tabul. (CIL VIII 4372 = ILS 8082 ^a ; VIII 4373 = ILS 8082 ^b)

custos

1. za Traiana M. Ulpus Aug. lib. Abascantus qui fuit custos a commentaris beneficiorum (CIL VI 8627)
2. ? Philadespotus Aug. n. ver. cus. tabularii (CIL V 4032)

proximus

1. za Antoninů M. Aurelius Aug. lib. proximus a co. (CIL XIII 1800)
2. ? Menander prox. comm. (CIL VI 8544)

C. Bez určení:

1. za Antoninů Trophimus vern. Aug. a comment. (CIL VI 8625)
2. za Antoninů Saturninus Aug. vern. a comment. (CIL VI 8624)
3. ? Blastus Aug. lib. tabularius (CIL IV 4889 = ILS 7915)
4. ? Ascanius Caesaris Aug. Antiochianus a co... (CIL VIII 8633)
5. ? Turannus verna tab. apparitor. sacris omnium immunis (CIL VI 4013 = ILS 7886)
6. ? ... (a commentariis) (AE 1924, 83)

Poznámky:

1) Bez určení č. 4 může být také „a codicillis“ nebo „a cognitionibus“.

a consiliis

A. Vedoucí:

1. mezi 161—175 Q. Cervidius Scaevola consiliarius (Dig. XXXVI 1, 22 (23), pr.; PIR, C, 681)
2. mezi 169—176 M. Aurelius Papirius Dionysius consiliarius centenarius Aug. (CIL X 6662 = ILS 1455; Pfl. 181; PIR, A, 1567)
3. mezi 198—209 Q. Valerius Postimius Romulus consiliarius Aug. (CIL VI 1634 = ILS 1423; Pfl. 239)
4. mezi 253—268 Caecilius Hermianus a consiliis Augusti (OGIS 549; PIR, C, 48; PLRE, I, 421)
5. 2. pol. 3. stol. Q. Axilius Urbicus v. p. a studiis et a consiliis Aug. (CIL V 8972 = ILS 1459; Pfl. 340; PIR, A, 1685; PLRE, I, 984)
6. poč. 4. stol. C. Caelius Saturninus signo Dogmatius ducenarius a consiliis, vicarius a consiliis sacris (CIL VI 1704 = ILS 1214; PLRE, I, 806)

7. ? . . . Bassus consiliarius Augustorum (IG IV 1475; PIR, B, 87)

Auxiliární
vedoucí:

1. mezi 162—172 M. Aurelius Papirius Dionysius adsumpto in consilium LX m. (CIL X 6662 = ILS 1455; Pfl. 181; PIR, A, 1567)
2. poč. 4. stol. C. Caelius Saturninus signo Dogmatius sexag. a consiliis sacris (CIL VI 1704 = ILS 1214; PLRE, I, 806)

Poznámky:

- ¹⁾ Vedoucí č. 1—5, 7 datováni podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1024).
²⁾ Auxiliární vedoucí č. 1 datován podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1024).

a copiis militaribus

A. Vedoucí:

1. za Flaviovců T. Flavius Aug. l. Epictetus a copiis mil. (CIL XIV 2840 = ILS 1571)
2. ? Polychrysus Aug. lib. a copiis militarib. (CIL VI 8540 = ILS 1572)

a declamationibus Latinis

A. Vedoucí:

1. mezi 198—209 P. Messius Saturninus p. v. trecenario a declamationib. Latinis (AE 1932, 34; Pfl. 231)

Poznámky:

- ¹⁾ Vedoucí č. 1 datován podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1024).

a diplomatibus

A. Vedoucí:

1. za A. Pia Ti. Aelius Aug. lib. Saturninus a diplomatibus (CIL VI 8622 = ILS 1677)

B. Personál:

1. 2./3. stol. Aurelius Symphorus Aug. lib. officialis vetus a memoria et a diplomatibus (CIL X 1727 = ILS 1678)

a libellis

A. Vedoucí:

1. za Tiberia T. Iulius Donatus acceptoris a subscr. (ibendarius nebo iptionibus) (CIL VI 5181 = ILS 1676)
2. ?—47/8 C. Iulius Polybius Caesaris libeertus (a libellis) (PIR, I, 475)
3. 48—50 C. Iulius Callistus suplicum libellorum magister (Zonar. XI 9; Dio LX 3; PIR, I, 229)
4. 50—54 Diadumenus Aug. l. a libellis (CIL XV 7444; PIR, D, 65)
5. 54—62 Ti. Claudius Doryphorus a libellis (Tac. Ann. XIV 65; Suet. Nero 29; Dio LXI 5, 4; PIR, D, 194)
6. 62—68? Epaphroditus a libellis (Suet. Nero 49; Dom. 14; Tac. Ann. XV 55; PIR, E, 69)
7. za Vitellia Sex. Caesius Propertianus proc. imp. a patrim. et heredit. et a libell. (CIL XI 5028 = ILS 1447; AE 1892, 3; Pfl. 37; PIR, C, 204)
8. za Flaviovců Hermeros Aug. lib. a libellis (CIL VI 8614 = ILS 1674)
9. za Domitiana Entellus proc. Aug. lib. a libellis (CIL XV 7282; Dio LXVII 15, 1; Mart. VIII 68; PIR, E, 66)
10. poč. Hadriana T. Haterius Nepos proc. a libellis Aug. (CIL XI 5213 = ILS 1338; Pfl. 95; PIR, H, 29)
11. poč. A. Pia C. Iulius Celsus a libellis et censibus (CIL XIII 1808 = ILS 1454; CIL IX 4453; AE 1954, 253; Pfl. 106bis; PIR, I, 258)
12. o. 153 L. Volusius Maecianus a libellis et censibus imp. Antonini Aug. Pii (CIL XIV 5347, 5348; AE 1955, 179; Pfl. 141)
13. poč. Commoda M. Aurelius Papirius Dionysius a libellis et cognitionibus (CIL X 6662 = ILS 1455; Pfl. 181; PIR, A, 1567)
14. 26. 9. 194 až
12. 2. 202 Aemilius Papinianus imperatore libellos agente (Dig. XX 5, 12, pr.; Victor. Caes. 20, 33; Pfl. 220; PIR, A, 388)
15. mezi 200—205 (P.) Aelius Coeranus (a libellis) (Forsch. Eph. II /1912/ 125, 26; Dio LXXVI 5, 5; PIR, A, 161)
16. poč. 3. stol. Cerialis a censibus et alliis (Frag. Vat. 204; PIR, C, 674)
17. poč. 3. stol. a libellis et c/ensibus/ (CIL III 259)

18. 25. 3. 202 až
květen 209	Domitius Ulpianus (a libellis) (SHA Pesc. Nig. 7, 4; Alex. 26, 5—6; PIR, D, 169)
19. 5. 1. 212 až
27. 8. 213	Arrius Menander (a libellis) (PIR, A, 1100)
20. 213—?	Aelius Marcianus (a libellis) (PIR ¹ , A, 156)
21. 28. 10. 223 až
24. 1. 226	Herennius Modestinus (a libellis) (PIR, H, 112)
22. po 223	Priscus magistro a lib. (CIL VI 1628 = ILS 1456; Pfl. 338)
23. 24. 11. 284 až
15. 11. 287	?Gregorius? (a libellis)
24. červen 290 až
konec 291	Aur. Arcadius Charisius magister libellorum (Dig. I 11, 1, 2; PLRE, I, 200—201)
25. 1. 1. 293 až
13. 4. 295	Hermogenianus (magister libellorum) (PLRE, I, Hermogenianus 2)
26. 3./4. stol.	Cominius Pris(cianus) v. p. magister (libell
nebo studi)orum (CIL X 1487; PIR, C, 1269;
PLRE, I, 728)
27. poč. 4. stol.	C. Caelius Saturninus signo Dogmatius magister
libellorum (CIL VI 1704 = ILS 1214; PLRE, I,
806)
28. 1. pol. 4. stol.	Sextilius Agesilaus Aedesius magister libellor.
et cognition. sacrarum (CIL VI 510 = ILS 4152;
PLRE, I, 15—16)
29. pol. 4. stol.	Anatolius ordinavit libellis (Amm. XX 9, 8;
PLRE, I, 61)
30. před 401	Patroinius (magister libellorum) (PLRE, II, 843
až 844)
31. před 407	Claudius Postumus Dardanus ex magistro scri-
nii lib. (Západ), (CIL XII 1524 = ILS 1279;
PLRE, II, 346—347)
32. mezi 435—438	Procopius v. sp. comes et magister libellorum
(Východ), (C. T. I 1, 6; PLRE, II, 920)

Auxiliární
vedoucí:

1. 25. 2. 138 až
10. 7. 138	L. Volusius Maecianus a libell. Antonini, Aug.
Pii sub divo Hadriano (CIL XIV 5347, 5348; AE
1955, 179, Pfl. 141)
2. za A. Severa	Domitius Ulpianus assessor Papiniani (SHA
Alex. 26, 6; PIR, D, 169)

B. Personál:

adiutor

1. za Traiana M. Ulpus Aug. l. ...ori a libellis (CIL VI 33741)
2. za M. Aurelia M. Aurelius Aug. lib. Tertius a libellis adiutori (CIL VI 8615)

custos

1. za Flaviovců T. Flavius Alcimus custodi a libellis (CIL VI 8616)

exceptor

1. 449 Fl. Euethius v. d. exceptor scrinii libellorum et sacrarum cognitionum (Východ), (ACOec II, III, I, s. 169; PLRE, II, 414)
2. 449 Ioannes v. d. exceptor scrinii libellorum et sacrarum cognitionum (Východ), (ACOec II, III, I, s. 133; PLRE, II, 597)

proximus

1. za S. Severa (L. Septimius) Antonius (Aug.) lib. proximus a libellis (CIL VI 180 = ILS 3703)
2. mezi 358—361 Thalassius ex proximo libellorum (Amm. XXII 9, 16; PLRE, I, 887)
3. duben 449 Fl. Carterius v. sp. comes et proximus scrinii libellorum sacrarumque cognitionum (Východ), (ACOec II, III, I, s. 169; PLRE, II, 2623)
4. 449 Mamas v. sp. comes et proximus sacri scrinii libellorum et sacrarum cognitionum (Východ), (ACOec II, III, I, s. 133; PLRE, II, 704)

scriniarius

1. ? Quadratus scriniario a libellis (CIL VI 8617 = ILS 1675)

Poznámky:

- ¹⁾ Vedoucí č. 2—6, 8—10 datováni podle P. R. C. Weavera (Fam. Caes., 1972, s. 261).
- ²⁾ Vedoucí č. 7, 11—13, 15, 22, 26 datováni podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., ss. 1021—1022).
- ³⁾ Vedoucí č. 30 datován podle S. Mazzarina (1942, s. 371).
- ⁴⁾ Auxiliární vedoucí č. 1 datován podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1022) a je podle něj sexagenarius.
- ⁵⁾ Vedoucí č. 14, 18 datováni podle T. Honoré (1979, s. 63) a č. 24 (1981, ss. 115—119).
- ⁶⁾ Vedoucí č. 19, 21, 23 datováni a řazení mezi „a libellis“ podle T. Honoré (1979, s. 63), č. 20 (1981, ss. 68n.), č. 25 (1979, s. 64).
- ⁷⁾ T. Honoré (1979, ss. 63—64) řadí mezi vedoucí č. 14 až 25 dalších 14 vedoucích tohoto úřadu, které identifikuje podle odlišného stylu reskriptů (podrobně viz též T. Honoré, 1981, kap. 3 a 4).
- ⁸⁾ R. P. Saller (1980, s. 49) datuje vedoucího č. 10 do doby Traianovy.

a mandatis

A. Vedoucí:

1. za A. Severa

Theoprepes Aug. lib. proc. a mandatis (CIL III 536 = ILS 1575)

B. Personál:

custos

1. za Flaviovců

T. Fl. Iason Aug. lib. custos a mand. (CIL VI 8814)

2. za M. Aurelia

Aurelius Dionysius custos officii a m. (CIL VI 8813 = 33751)

a memoria

A. Vedoucí:

1. za Hadriana
nebo A. Pia

Aelius Cladeus a memoria et cubiculo Aug. (CIL VI 8618 = ILS 1672; PIR, A, 160)

2. za Commoda

Asclepiodotus a memoria (AE 1961, 280)

3. konec 2. stol.

M. Aurelius Iulianus a rationibus et a memoria (CIL XIV 2436 = VI 1596; Pfl. 354; PIR, A, 1537), a memoria (CIL XV 7403)

4. 200—204

Aemilius Papinianus (magister memoriae) (PIR, A, 388)

5. 205—?219?

Iulius Paulus (magister memoriae) (SHA Pesc. Nig. 7, 4; PIR, I, 453)

6. 215

Marcus Festus a memor. (CIL XIV 3638; Herod. IV 8, 4)

7. 283

Iulius Calpurnius qui ad memoriam dictabat (SHA Carus 8, 4; PIR, I, 230; PLRE, I, 177)

8. do 293 nebo 298

Eumenius Constantinus mag. memoriae trece-narius (pod Constantiem Caesarem v Gallii), (Pan. Lat. V 11, 2; 14, 1—3, PLRE, I, 294—295)

9. 297

Sicorius Probus magister memoriae (Východ), (Petr Patr. 14; PLRE, I, 740)

10. konec 3. stol.

Vibius Iolaus a memoria imp. Augusti (AE 1945; 20; PLRE, I, 460)

11. 1. pol. 4. stol.

Sextilius Agesilaus Aedesius magister memoriae (CIL VI 510 = ILS 4152; Amm. XV 5, 4; PLRE, I, 15—16)

12. pol. 4. stol.

Saturninus Secundus Salutius magister memoriae (CIL VI 1764 = ILS 1255; PLRE, I, 814)

13. 367

Sextius Rusticus Iulianus magister memoriae (Amm. XXVII 6, 1; PLRE, I, 479—480)

14. 367	Flavius Eupraxius magister memoriae (Amm. XXVII 6, 14; PLRE, I, 294)
15. 369	Flavius Eutropius magister memoriae (Východ), (Eutropius, věnování; PLRE, I, 317)
16. o. 369	Rufius Festus magister memoriae (Amm. XXIX 2, 22; Eunap. fr. 39; PLRE, I, 334)
17. 379?	Flavius Mallius Theodorus magister memoriae (Západ), (Claud. řř. 33—36; PLRE, I, 900)
18. 385	Benivulus magister memoriae (Západ), (Rufinus II 16; PLRE, I, 161)
19. 398—24. 3. 404	Petronius (magister memoriae) (PLRE, II, 862)
20. 410	Zenobius magister memoriae (Západ), (Aug. ep. 117 (a. 410); PLRE, II, 1196)
21. před 412	Cl. Lepidus ex mag. memor. (Západ), (CIL XII 1524 = ILS 1279; PLRE, II, 675)
22. ?	ex mag. memoria (CIL VI 8621)
23. doložen
k 15. 3. 429	Theodorus v. s. com. et magister memoriae (Východ), (C. T. I 1, 5; PLRE, II, 1090)
24. 435	Maximinus v. s. comes et mag. sacr/o/rum scri-niorum ?memoriae? (Východ), (C. T. I 1, 6; PLRE, II, 742)
25. 438	Epigenes v. s. com. et mag. memoriae (Východ), (Nov. Theod. 1; PLRE, II, 396)
26. 7. 9. 518 až
9. 9. 520	Gratus v. s. sacri consistorii comes et magister scrinii memoriae (Východ), (Coll. Avell. 232; PLRE, II, 519)

Auxiliární
vedoucí:

1. za A. Severa	Iulius Paulus assessor Papiniani (SHA Alex. 26, 6; PIR, I, 453)

B. Personál:

1. 2./3. stol.	Aurelius Symphorus Aug. lib. officialis vetus a memoria (CIL X 1727 = ILS 1678)
2. ?	... Cidus Aug. ver. a memor. (AE 1929, 152)
3. ?	Artemidorus Aug. lib. adlectus a memoria (CIL XIV 4062 = ILS 1673)
4. 3. stol.	Octavius v. p. ex me/mo/rialibus (CIL VI 8620)
5. 3./4. stol.	Aur. Valerinus in officio memorie (AE 1961, 308; PLRE, I, 940)
6. 351	Basilus memorialis (Epiph. 71, 1; PLRE, I, 148)
7. 351	Niates memorialis (Epiph. 71, 1; PLRE, I, 629)

8. 351 Olympius (memorialis) (Východ), (Epiph. 71, 1; PLRE, I, 643)
9. 355 Calliopius memorialis? (Lib. Ep. 410, 403, 441, 442; PLRE, I, 174—175)
10. 410 Polychronius memorialis (Východ), (C. T. VIII 4, 21; PLRE, II, 896)
11. 1. pol. 5. stol. Euthalius memorialis (Východ), (Theod. Ep. 33; PLRE, II, 437)
12. 1. pol. 5. stol. Acacius memorialis (Východ), (Nilus Ep. I 86; PLRE, II, 4)
13. 1. pol. 5. stol. Callimachus memorialis (Východ), (Nilus Ep. I 264; PLRE, II, 251)
14. 5. stol. Const. . . . rialis (Západ), (CIL VI 33716; PLRE, II, 310)
15. 5./6. stol. F. Marcianus memorialis (Západ), (CIL III 9532, 9533; PLRE, II, 718)
16. 513 Iulianus memorialis (Východ), (Joh. Ant. 214e, 7; PLRE, II, 641)
17. mezi 526—527 Fl. Theodorus memorialis (Východ), (C. I. XII 19, 10; PLRE, II, 1098)

proximus

1. za M. Aurelia M. Aurelius Aug. lib. proximus a memoria (CIL XIII 1800)
2. konec 3. stol. Iulius Achilleus v. p. ex rox. men. c.c. (AE 1941, 101; PIR, I, 117; PLRE, I, 9)
- C. Bez určení:
1. konec 2. stol. Ianuarius . . . emoriae (CIL VI 8619)
2. za S. Severa Castor Augusti libertis a memoria (Dio LXXVI 14, 2; 14, 5; PIR, C, 537)
3. 2.—3. stol. a memoria (AE 1968, 164)

Poznámky:

- 1) Vedoucí č. 4 datován podle T. Honoré (1962, s. 207) a č. 5 (s. 225).
- 2) Vedoucí č. 3, 6, 11 datováni podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1024).
- 3) Vedoucí č. 19 datován podle S. Mazzarina (1942, s. 370).
- 4) P. R. C. Weaver (1968, s. 113) řadí Bez určení č. 1 mezi proximi.

a pactionibus

A. Vedoucí:

1. ? proc. a pactionibus (AE 1933, 273)

C. Bez určení:

1. za Hadriana nebo A. Pia T. Aelius Aug. lib. Salvius a pact. (CIL VI 33785, 33786)
2. ? Potamonus Aug. lib. a pacticiis (AE 1979, 98)

a patrimonio

A. Vedoucí:

1. za Vitellia Sex. Caesius Propertianus a patrim. et heredit. et a libell. (CIL XI 5028 = ILS 1447; AE 1892, 3; Pfl. 37; PIR, C, 204)
2. za Domitiana Cn. Octavius Titinius Capito proc. ab epistulis et a patrimonio (CIL VI 798 = ILS 1448; AE 1934, 154; Pfl. 60)
3. poč. Hadriana T. Flavius Titianus proc. patrimoni (CIL XIII 1804; Pfl. 99; PIR, F, 379)
4. za Hadriana C. Iulius Celsus proc. patrimoni (CIL XI 4453; XIII 1808 = ILS 1455; Pfl. 106bis; PIR, I, 258)
5. za Hadriana T. Statilius Optatus proc. Aug. ad patrimonium (CIL VI 31863 = ILS 9011; Pfl. 119)
6. brzy po 147 C. Iul/n/ius Rufus Imp. Antonini Aug. Pii patrimoni proc. (AE 1907, 120; Pfl. 129; PIR, I, 531)
7. o. 158 L. Marius Perpetuus procuratori patrimoni (CIL XIII 1810 = ILS 1389; Pfl. 168)
8. o. 175 T. Flavius Germanus proc. patrimoni (CIL XIV 2922 = ILS 1420; Pfl. 183; PIR, F, 278)
9. za Commoda M. Aurelius Mindius Matidianus Pollio pro. patri. ducenarius (AE 1928, 97; Pfl. 193; PIR, A, 1559)
10. 192 P. Livius Larensis procurator patrimoni (SHA Comm. 20, 1; Pfl. 194; PIR, L, 297)
11. mezi 193—211 M. Aquilius Felix proc. patrim. (CIL X 6657 = ILS 1387; Pfl. 225; PIR, A, 988), proc. rat. patr. (AE 1945, 80)
12. o. 215 Ti. Claudius Marcellinus proc. Aug. a patrimonio (CIL VI 8501^a = ILS 1487; PIR, C, 921)
13. mezi 193—235 (a patrimonio) (AE 1946, 95; Pfl. 271)

Auxiliární

vedoucí:

1. před 96 Orontes Aug. lib. proc. patrimoni (CIL X 1740 = ILS 1488)

2. před Hadrianem C. Domitius Lemnus Aug. l. proc. patrimonii et hered. (CIL VI 8499 = ILS 1489)
3. za Antoninů M. Aurelius Augg. lib. Prosentius proc. patrimonii (CIL VI 8498 = ILS 1738; PIR, A, 1588)
- B. Personál:
- adiutor tabularii
1. ? Q. Alumnus Saturninus Aug. n. (servus) adiut. tabul. r. p. (AE 1952, 59; 1956, 12)
2. ? Urbanus Aug. vern. adiutori tabulari rationis patrimonii (AE 1945, 134; 1949, 70)
- commentariis
1. za Traiana M. Ulpus Aug. lib. Thaumastus a commentariis operum publicorum et rationis patrimonii (CIL XI 3860 = ILS 1603)
2. za Traiana M. Ulpus Aug. l. Fortunatus a comm. rat. patrim. (CIL VI 8502)
3. ? Marullus Aug. lib. subsequens a comm. ration. patrim. (CIL VI 8503)
4. ? Alexander Aug. lib. comm. patrim. (AE 1962, 19)
- custos
1. ? Bromius custos ... ration. patrimonii (CIL VI 3962)
- dispensator arca
1. ? Felix dispens. arce patrim. (CIL II 1198 = ILS 1659)
- optio tabulariorum
1. ? Aur. Inachus Aug. lib. option tabell. a riorum ctat. patrimon (CIL VI 8505)
- proximus tabulariorum
1. za M. Aurelia Soter Augg. lib. proximus tabular. rationis patrim. (CIL VI 8508 = ILS 1646)
- a L. Vera
2. 211 Martialis Augg. lib. prox. tab. rationis patrimonii (CIL VI 10233)
- superpositus medicorum
1. za Flaviovců T. Fl. Paederus Aug. lib. Alcimianus superpositus medicorum ex ratione patrimonii (CIL VI 8504 = ILS 1845)

tabularius

1. za Claudia
nebo Nerona Ti. Claudius Aug. l. Primigenius tabul. rat.
patrim. (CIL VI 8506), tabularius patrimonii (CIL
VI 8507)
2. za Claudia
nebo Nerona Darius Ti. Claudii Aug. l. tabularius rationis
patrimonii Caesarum (CIL XI 3885 = ILS 1643)
3. 1. stol. Ianuarius Aug. lib. tabulario a patrimonio (CIL
V 41 = ILS 1644)

C. Bez určení:

1. za Traiana ... sub cura procurator patrimonii (CIL XV
7303 = ILS 8683)
2. ? loco adsignato ab proc. patr. (CIL VI 30983 =
= ILS 3846)
3. ? lib. Ampliatus ... ionis patrimonii (CIL VI
8509)
4. ? Hermadion Aug. lib. cultoribus Larum Aug. ra-
tionis patrimonii (CIL VI 1038)

Poznámky:

- 1) Vedoucí č. 1—13 datováni podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1025).
- 2) Vedoucí č. 13 identický s vedoucím „a rationibus“ č. 27, „a censibus“ č. 6, „ab epistulis“ č. 51.
- 3) Auxiliární vedoucí č. 2 datován podle DE 3, 104.
- 4) Proximus tabulariorum č. 1 datován podle DE 3, 105.

res (ratio) privata

A. Vedoucí:

1. o. 195 M. Aquilius Felix proc. hered. patrim. priva.
(CIL X 6657 = ILS 1387; Pfl. 225; PIR, A, 988),
proc. rat. patr. (AE 1945, 80)
2. za S. Severa Q. Cerellius Apollinaris proc. rat. privat. (AE
1969—70, 193; PIR, C, 665)
3. mezi 209—211 Sex. Varius Marcellus proc. rationis privat. CCC
(CIL X 6569 = ILS 478; Pfl. 237)
4. o. 212 M. Opellius Macrinus privatas curabat (SHA
Macr. 2, 1; Pfl. 248)
5. mezi 198—223 Septimius Marianus ... ae rat. priv. (CIL VI
1630; Pfl. 300)
6. ? T. Aius Sanctus proc. rat. privatae (AE 1961,
280)
7. o. 241 C. Attius Alcimus Felicianus mag. summae pri-

- vatae (CIL VIII 23963 = ILS 1347; AE 1894, 53; Pfl. 327; PIR, A, 1349)
8. ? M. Aurelius Tvesianus v. p. a ratione privata (AE 1979, 506)
9. mezi 293—305
nebo 326—337 Tacitus Felix v. p. rat. s. p. (CIL VI 1133; PLRE, I, 333)
10. o. 304 Neratius Apollonides mag. rei privatae (P. Oxy. 2673)
11. poč. 4. stol. C. Caelius Saturninus signo Dogmatius rationalis privatae (CIL VI 1704 = ILS 1214; PLRE, I, 806)
12. doložen
k 11. 3. 319 Priscus rationalis (C. T. X 8, 2; PLRE, I, 1010)
13. mezi 312—324 Appius Primianus v. p. rat. summae privat. (Západ), (AE 1900, 98; CIL VI 36952; PLRE, I, 724)
14. o. 325 Flavius Graphicianus mag. rei privatae (P. Oxy. 3125)
15. ? Aelius magister Pr. (ILS 790)

Auxiliární
vedoucí:

1. konec 2. stol. otec císaře Heliogabala (procurator rationis privatae) (Dio LXXXVIII 30)
2. o. 208 M. Opellius Macrinus (procurator rationis privatae) (SHA Diadum. 4, 1; Macr. 2, 1; Pfl. 248)

B. Personál:
adiutor tabularii

1. ? Evangelus Aug. lib. adiut. tabular. rat. privatar. (CIL VI 8510 = ILS 1649)

dispensator

1. ? Lupercus disp. rationis privatae (CIL V 7752 = ILS 1658)
2. ? Sempronius disp. Augg. ration. privatae (CIL IX 1131)

proximus
commentariis

1. ? T. Iulius Eutyechianus prox. comm. summ. privatae (CIL VI 29682)

Poznámky:

- 1) Vedoucí č. 1, 3—5, 7 datováni podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1020).
- 2) A. L. Smyšljajev (1979, s. 63) řadí vedoucího č. 1 mezi auxiliární vedoucí.
- 3) Auxiliární vedoucí č. 2 datován podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1020).

a rationibus

- A. Vedoucí:
1. ?—55 M. Antonius Antoniae Augustae l. Pallas (a rationibus) (Suet. Claud. 28; Plin. Ep. VIII 6, 7; Zonar. XI 9; PIR, A, 858)
 2. 55—70/1 L. Domitius Phaon Aug. l. a rat. (CIL III 14112; PIR, D, 156)
 3. 70/1—85 otec Claudia Etrusca (a rationibus) (Statius III 3, 85—105; Mart. VII 40; PIR, C, 763)
 4. 85—? Atticus Aug. l. a rationib. (CIL X 6640 = ILS 3338; VI 8408, 8410; PIR, A, 1336)
 5. o. 112 L. Vibius Lentulus (a rationibus) (Forsch. Eph. II /1912/ 174, 61^{a, b} = AE 1913, 143; III /1923/ 132, 46 = AE 1924, 81; Pfl. 66)
 6. mezi 103—114 Cn. Pompeius Homullus Aelius Gracilis Cassianus Longinus proc. Aug. a rationibus (CIL VI 1626 = ILS 1385; Pfl. 89)
 7. za Hadriana T. Statilius Optatus proc. Aug. a rationibus (CIL VI 31863 = ILS 9011; Pfl. 119)
 8. o. 140 L. Valerius Proculus (a rationibus) (CIL II 1970 = ILS 1341; Pfl. 113)
 9. o. 142 M. Petronius Honoratus proc. a rationibus Aug. (CIL XIV 4458; VI 1625^a, 1625^b = ILS 1340; AE 1913, 197; Pfl. 117)
 10. o. 144 T. Claudius Secundinus L. Statius Macedo a rationib. Aug. (CIL XIV 2008^a = XV 7740 = ILS 8686; V 867 = ILS 1339; AE 1934, 232; Pfl. 109)
 11. o. 152 T. Furius Victorinus proc. a rat. (CIL V 648 = VI 1937 = XIV 440 = ILS 9002; AE 1907, 152; Pfl. 139; PIR, F, 584)
 12. mezi 130—161 C. Iunius Flavianus proc. a rationibus (CIL VI 1620 = ILS 1342; Pfl. 134; PIR, I, 753)
 13. za A. Pia T. Aelius Aug. lib. Proculus a ra. (CIL XIV 5309/23, 28/; AE 1909, 49; PIR, A, 237)
 14. za nebo po A. Piovi T. Aurelius Aug. lib. Aphrodisius proc. Aug. a rationibus (CIL XIV 2104 = ILS 1475; PIR, A, 1451)
 15. o. 165 M. Bassaeus Rufus proc. a rationibus (CIL VI 1599 = 31828 = ILS 1326; Pfl. 162; PIR, B, 69)
 16. mezi 169—176 Ti. Claudius Vibianus Tertullus ab epistulis Graecis et a rationibus Aug. (CIL III 7126 = 6574 = ILS 1344; Pfl. 252; PIR, C, 1049)

17. mezi 169—180 P. Licinius Papirianus proc. Augustorum a rationibus (CIL VIII 1641 = ILS 6818; Fronto Ad amicos I 4; PIR, L, 229)
18. o. 183 L. Iulius Vehilius Gratus Iulianus a rationib. (CIL VI 31856 = ILS 1327; AE 1888, 14; Pfl. 180; PIR, I, 615)
19. 10. 12. 186 až 9. 12. 187 Iulius Candidus a rationibus (AE 1952, 6; PIR, I, 235)
20. 2. stol. proc. Aug. a rationib. (CIL IX 5440)
21. srpen 193 Aelius Achilles rationalis Augustorum (CIL VI 1585^{a, b} = ILS 5920; PIR, A, 127)
22. konec 2. stol. M. Aurelius Iulianus a rationibus et a memoria (CIL VI 1596 = XIV 2463; Pfl. 354; PIR, A, 1537)
23. mezi 193—211 Aurelius Felix procurator a rationibus (IG XIV 1480 = IGR I 227 = ILS 8854; Pfl. 260; PIR, A, 1503)
24. doložen k 26. 3. 211 L. Septimius Antonius Agathonicus a fisco agente (CIL VI 10233; XV 7747 = ILS 8688^a)
25. 222 Aurelius Eubulus a rationibus (Dio LXXIX 21, 1; PIR, A, 1499)
26. mezi 193—235 procurator a rationibus (AE 1946, 95; 1949, 184; Pfl. 271)
27. 2./3. stol. proc. a rationibus (AE 1950, 183)
28. ? tionibus (AE 1942—43, 19)
29. ? T. Aius Sanctus a rationibus (AE 1961, 280)
30. mezi 222—235 proc. rat. vv. pp. (AE 1913, 82^b = CIL XIV 5309 /22/)
31. 238 L. Sep/timius/ Agrippinus v. p. a rat/ionibus/ (DE 3, 134)
32. mezi 251—252 proc. rat. vv. pp. (AE 1913, 83 = CIL XIV 5309/26/)
33. o. 256 T. Fulvius Macrianus rationalis Augusti (Euseb. VII 10, 5; Pfl. 350; PIR, F, 549; PLRE, I, 528)
34. o. 260 Aurelius Quirinus mag. summae rei (Euseb. VII 13; PIR, A, 1593; PLRE, I, 760)
35. mezi 263—268 Thaumasius a rationibus (Porph. 13, 12nn.; PLRE, I, 889)
36. mezi 270—275 C. Valerius Sabinus v. p. rationalis (CIL V 6421; XI 1214; AE 1973, 242; PLRE, I, 794)
37. mezi 270—275 Felicissimus rationalis (Eutrop. IX 14; Victor Caes. 35, 6; PIR, F, 140; PLRE, I, 331)

38. 2. pol. 3. stol. /Sep/timius Amandus v. p. rationalis (CIL V 858; PIR, A, 554; PLRE, I, 50)
39. 2. pol. 3. stol. P. Aelius Dionysius signo Palladius p. v. rationalis (CIL VI 1587 = ILS 1446; PIR, A, 170; PLRE, I, 259)
40. 2. pol. 3. stol. L. Luceius Hadrianus v. p. rationalis (CIL VIII 7043; PIR, L, 358; PLRE, I, 406)
41. 3. stol. M. Iulius Strenio Antistianus p. rationalis (AE 1940, 206; PIR, I, 591)
42. za Carina Geminius Festus rationalis v. d. (CIL VI 31380 = ILS 611; AE 1889, 59; PLRE, I, 335), v. p. a r. (CIL VI 31384)
43. 292 Scyrio rationalis (C. I. X 10, 1)
44. mezi 293—296 Allectus rationalis summae rei (Carausia), (Victor Caes. 39, 41; PLRE, I, 45)
45. 303 Adauctus rationalis summae rei (Euseb. VIII, 11, 2; PLRE, I, 12—13)
46. mezi 302—304 Valerius Euethius v. p. rat. (AE 1934, 10; PLRE, I, 291)
47. za Diocletiana Basilius Donatianus v. p. rationalis (CIL VI 1121; PLRE, I, 267)
48. za Diocletiana Aemilius Victor v. p. a rat. (CIL VI 1120^a; PLRE, I, 959)
49. za Diocletiana Pompeius Cato v. p. rat. (CIL VI 37129; VI 36946 = AE 1903, 10; PLRE, I, 187)
50. za Maximiana L. Iulius Antoninus v. p. rationalis (summae rei) (CIL III 325; AE 1947, 186; PLRE, I, 76)
51. mezi 293—305 Val. Honoratus v. p. rat. s. r. (Constantia I.), (CIL VI 1132 = ILS 648; PLRE, I, 441)
52. 3./4. stol. Aurelius Marinus v. p. rat. s. r. (CIL VI 1701^{a, b}; PLRE, I, 560)
53. poč. 4. stol. (Vinicius?) Caecilianus p. v. bis rational (CIL XI 831 = ILS 1218; PLRE, I, 166)
54. mezi 309—313 Pencetius praefectus summae rei (Maximina Daia), (Euseb. IX 11, 4; PLRE, I, 692)
55. mezi ?312—324? Valerius Rusticus v. p. rationalis summae rei (CIL VI 1145; PLRE, I, 787)
56. ? M. Aurelius Cocceius Minic/ianus/ rationalis (CIL VI 9031 = 33757)

Auxiliární
vedoucí:

1. za Antoninů Cosmus Aug. l. a rat. (CIL VI 455; IX 2438; XV 7443 = ILS 1476; PIR, C, 1535)
2. 2. stol. Candidus (a rationibus) (AE 1952, 6)
3. o. 170 L. Aurelius L. Caesaris l. Nicomedes proc. summarum rat. (CIL VI 1598 = ILS 1740; Pfl. 163)
4. o. 172 /Quinct/ilius procurator summarum ratio. (CIL VI 1564 = ILS 1452; Pfl. 178)
5. o. 190 M. Aurelius Mindius Matidianus Pollio rationalis ducenarius (AE 1928, 97; Pfl. 193; PIR, A, 1560)
6. srpen/září 193 Ti. Claudius Perpetuus rationalis (CIL VI 1585^b = ILS 5920; Pfl. 191; PIR, C, 958)
7. o. 200 M. Aur/elius/ proc. summar. rat. (CIL X 1785 = ILS 6333; PIR, A, 1435)
8. o. 239 C. Attius Alcimus Felicianus mag. su . . . um rationum (CIL VIII 23963 = ILS 1347; AE 1894, 53; Pfl. 327; PIR, A, 1349)
9. po 239 M. Iulius Serenius mag. summ. (CIL VI 1618, 31832; PIR, I, 568)
10. někdy po 161 L. Satrius Silvinus p. s. r. (CIL V 536^a)
11. ? proc. rationum summarum (AE 1933, 273)
12. ? Phoebus Actes Aug. l. l. proc. summ. (CIL VI 930)
13. ? (procurator summarum rationum) (IG XIV 148 = ILS 8854)
14. ? Eutyches p. r. s. (CIL III 5121 = ILS 1857)

B. Personál:

adiutor

1. za Flaviovců T. Flavius Augusti l. Felix verna a rat. (CIL VI 8422)
2. 1. stol. Flavianus Caes. n. serv. adiutor a rationib. (CIL VI 8421)
3. 1. stol. Astylus Caesaris ser. a rationibus adiutor (CIL VI 8419 = ILS 1479)
4. poč. 2. stol. Hilarus Africani filius Aug. verna adiutor a rationibus (CIL VI 5305)
5. za Hadriana nebo A. Pia . . . Anton . . . Aug. lib. adiut. a r. (CIL VI 8418)

6. za Antoninů T. Aelius Crispinus Aug. lib. adiutor a rationibus (CIL VI 8417)
7. za Antoninů Aelius Aug. lib. Chrysanthus adiutor a ration. (AE 1950, 171)
8. za Antoninů Quintio Aug. adiutor a ration. (CIL VI 8424)
9. 168 Septimianus (nebo Septumanus) Aug. l. adiutor Cosmi Aug. a rationibus (CIL VI 455; IX 2438)
10. za nebo po Felix Caes. n. vern. adiutor rationalium (CIL VI M. Aureliovi 9033 = ILS 1480)
11. 183 Eutyichianus Aug. l. adiut. a rat: (CIL VI 8420)
12. ? Pallans Caes. n. ser. adiutor a rationib. (CIL VI 8423 = ILS 4997)
13. ? Pedes n. (Aug.) lib. adiut. summ. rat. (CIL VI 37743)
- adiutor tabularii
1. za Antoninů T. Aelius Felix Aug. lib. adiutor a r. t. (CIL VI 8429 = ILS 1647; VI 8430)
2. ? Spectatus Augg. lib. adiut. tabul. a rationibus Augg. (CIL III 6574 = ILS 1344)
3. ? lib. adiut. summ. rat. tab. (CIL VI 37743)
- custos tabularii
1. za Flaviovců T. Flavius Aug. l. Agathopus custos tabulari a rationib. (CIL VI 8431)
- melloproximus
1. za Antoninů M. Aurelius Aug. lib. Isidorus melloproximo a rationibus (CIL VI 8425 = ILS 1478)
- optio tabularii
1. za A. Pia T. Aelius Montanus Aug. lib. optio tabellarium officii rationm. (CIL VI 8424^a = ILS 1706)
- proximus
1. poč. 2. stol. Hilarianus Aug. l. prox. a rat. (AE 1907, 80 = 1954, 65; PIR, H, 176)
2. za Antoninů M. Aurelius Aug. l. Marcion proximus rationum (CIL III 348 = ILS 1477; PIR, A, 1551)
3. 2.—3. stol. Tertiolus Aug. lib. proxim. rational. (CIL X 6092 = ILS 1500)
- tabularius
1. za Claudia nebo Nerona Ti. Claudius Aug. lib. Homerus tabular. a rationib. (CIL VI 8426 = ILS 1642)
2. za Claudia nebo Nerona Ti. Claudius Aug. lib. . . . ius tabular. a rationib. (CIL VIII 21008)

3. za Domitiana	Fructus Imp. Caesaris Domitiani Aug. Germanic. Atticianus tabular. a rationib. (CIL VI 8410)
4. za Flaviovců	T. Flavius Heracleon tabulario a rationibus (CIL VI 8428)
5. za Flaviovců	T. Flavius Aug. lib. Delphicus tabularius a ratio. (AE 1888, 130 = ILS 1518; EE 7, 1263)
6. 1. stol.	Martialis A/ug. lib./ tabulari (CIL VI 8545)
7. za Traiana	Euander Aug. lib. tabul. a rat. (CIL VI 8427)
8. za A. Pia	T. Aelius Augg. lib. Saturninus tabul. a rationibus (CIL VI 8450 = ILS 1521; PIR, A, 250)
9. ?	g. lib. . . . ulario . . . onibus (CIL VI 33725)
10. za Carina	Chresimus tabul. summarum rationum (CIL VI 1115; PLRE, I, 202)
C. Bez určení:	
1. za Tiberia	Antemus Ti. Caes. Aug. l. a rationib. (CIL VI 8409 ^c)
2. za Claudia nebo Nerona	Ti. Claudius Aug. l. Abascantus a rationibus (CIL VI 8411 = ILS 1473; PIR, C, 767)
3. za Claudia nebo Nerona	Ti. Claudius Aug. l. Actiacus a rationib. (CIL VI 8412)
4. za Claudia nebo Nerona	Ti. Claudius Aug. l. Eros a rationibus (CIL VI 8413 = ILS 7859)
5. za Claudia nebo Nerona	Ti. Claudius Aug. l. Felix a rationibus (CIL VI 8413 = ILS 7859; PIR, C, 864)
6. za Claudia nebo Nerona	Claudius l. a rationibus (CIL XI 4360)
7. 1. stol.	(Claudius nebo Flavius) Crescens Aug. l. a rationibus (CIL VI 8414; PIR, C, 1576)
8. o. 65	Diadumenus Aug. lib. a rationibus (CIL VI 8415 = ILS 1474; X 3347; PIR, D, 66)
9. za Flaviovců	Flavius Epaphroditus Ephebianus Aug. lib. a rationibus (CIL VI 33468)
10. 1. stol.	Philotimus Aug. l. a ration. (CIL VI 8416)
11. za Commoda	Asclepiodotus a rat. (AE 1961, 280)
12. poč. S. Severa	Demetrius lib. rational. (AE 1954, 172)
13. ?	Sivirus Aug. a rat. (CIL VI 33724)
14. ?	... thus Aug. a rationibus (CIL VI 37742)
15. ?	Apolaustus Caesaris a rationibus (CIL VI 33467)
16. ?	a rationib. (CIL VI 33736)
17. ?	a ration. (CIL VI 31529)

Poznámky:

- 1) Vedoucí č. 1—4 datováni podle P. R. C. Weavera (Fam. Caes., 1972, ss. 259, 289).
- 2) Vedoucí č. 13, 14 datováni a řazení mezi „a rationibus“ podle P. R. C. Weavera (Fam. Caes., 1972, s. 264).
- 3) Vedoucí č. 5—12, 15—26, 30, 32—34, 36—41 datováni podle H. G. Pflauma (1960 až 1961, díl 3., s. 1019).
- 4) Vedoucí č. 28 identický s vedoucím „a patrimonio“ č. 13, „a censibus“ č. 6, „ab epistulis“ č. 51.
- 5) Vedoucí č. 2 působil podle E. Cizeka (1984, s. 185) v letech 55—68.
- 6) Vedoucí č. 33 datován v PLRE, I, 528 rokem 259/60 a č. 38 rokem 288 (PLRE, I, 50).
- 7) Auxiliární vedoucí č. 1 zařazen podle P. R. C. Weavera (Fam. Caes., 1972, s. 264).
- 8) Auxiliární vedoucí č. 3—10 datováni podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., ss. 1019 až 1020).
- 9) Tabularius č. 6 rekonstruován v DE 3, 107, 135.
- 10) Bez určení č. 8 datován podle DE 3, 133.
- 11) Bez určení č. 10 je podle L. Friedlandera (1921, díl 4., s. 21, pozn. 1) adiutor nebo tabularius.

a studiis

A. Vedoucí:

1. za Claudia	Ti. Claudius Lemnius divi Claudii Augusti lib. a studiis (CIL VI 8636 = ILS 1682; PIR, C, 908)
2. o. 112	C. Suetonius Tranquillus a studiis (AE 1953, 73; Pfl. 96)
3. o. 135	L. Iulius Vestinus procurator a studiis (CIG 5900 = IG XIV 1085 = IGR I 136; Pfl. 105; PIR, I, 623)
4. o. 150	L. Volusius Maecianus a studiis et proc. bibliothecarum (CIL XIV 5347, 5348; AE 1955, 179; Pfl. 141)
5. konec 2. stol.	M. Aemilius Laetus a studiis (CIL XIII 1779 = ILS 1460; XIII 1809; AE 1893, 51; Pfl. 213; PIR, A, 357)
6. mezi 218—223	T. Messius Extricatus a studiis (CIL VI 3839 = 31776 = ILS 1329; VI 3861 = 31875; Pfl. 293)
7. mezi 222—235	L. Caecilius Athenaeus proc. Aug. ab studiis (Lat.?) (CIL VIII 11340; Pfl. 319; PIR, C, 23)
8. mezi 212—268	L. Vibius Fortunatus magister a studiis (CIL X 4721 = ILS 1458; Pfl. 339)
9. mezi 235—260	Pontius Eglectus Iulianus p. v. mag. a studiis Aug. (CIL VI 1608 = ILS 1457 = VI 37096; Pfl. 341)

10. mezi 260—268	A. Voconius Zeno a studiis Augusti (AE 1915, 51; Pfl. 348; PLRE, I, 993)
11. mezi 270—275	M. Asidonius Verus Faventinus v. p. a studiis Aug. (AE 1930, 150; PIR, A, 1217; PLRE, I, 325)
12. konec 3. stol.	Q. Axilius Urbicus a studiis et a consiliis Augg. (CIL V 8972 = ILS 1459; Pfl. 340; PIR, A, 1685; PLRE, I, 984)
13. 3./4. stol.	Cominius Pris/cianus/ v. p. magister /studi nebo libell/orum (CIL X 1487; PIR, C, 1269; PLRE, I, 728)
14. poč. 4. stol.	C. Caelius Saturninus signo Dogmatius magister studiorum (CIL VI 1704 = ILS 1214; PLRE, I, 806)

Auxiliární
vedoucí:

1. o. 193	P. Messius Saturninus ad studia (AE 1892, 33), a studis centenarius et sexagenar. (AE 1932, 34; Pfl. 231)
2. o. 208	M. Herennius Victor proc. ad studia (CIL VIII 18909 = ILS 9017; Pfl. 272; PIR, H, 135)
3. o. 265	M. Aurelius Hermogenes proc. a studiis Aug. LX (CIL XIV 5340; Pfl. 352; PIR, A, 1528)
4. poč. 4. stol.	C. Caelius Saturninus signo Dogmatius sexag. studiorum adiutor (CIL VI 1704 = ILS 1214; PLRE, I, 806)

B. Personál:
proximus

1. ?	Terpsilaus Aug. lib. prox. a studiis (CIL VI 8637 = ILS 1683)

C. Bez určení:

1. ?	siro a studis (CIL VI 8638)

Poznámky:

- 1) Vedoucí č. 2—6, 8—13 datováni podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1022), č. 7 (s. 1021).
- 2) Vedoucího č. 7 řadí H. G. Pflaum (1960—61, díl 3., s. 1021) mezi „ab epistulis Latinis“.
- 3) Auxiliární vedoucí č. 1—3 datováni podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1023).

a voluptatibus

A. Vedoucí:

1. za Tiberia T. Caesonius Priscus eq. R a voluptatibus (Suet. Tib. 42, 2; PIR, C, 211)
2. za Nervy Ti. Claudius Aug. lib. Classicus proc. a voluptatibus (AE 1972, 574)
3. za Hadriana A. Ofellius Maior Macedo a voluptatibus (CIG II 1813^b = ILS 8849; Pfl. 112)
4. ? Paeanus Aug. lib. proc. voluptat. (AE 1972, 574; CIL XIV 2932 = ILS 1569)

B. Personál:

1. za Traiana Corinthus Caesaris n. Mettianus pedisecus rationis /vol/uptuariae (CIL V 252 = ILS 1824)
2. ? Euphemus Caes. n. vern. ex ration. volu. (CIL VI 8564 = 33734)
3. ? /e/x trib. volupt. (CIL VI 8565)

Poznámky:

- ¹⁾ Vedoucí č. 1, 3 datováni podle H. G. Pflauma (1960—61, díl 3., s. 1024).

scrinium dispositionum

A. Vedoucí:

1. 397 Nestorius v. c. comes dispositionum (Východ), (C. T. VI 26, 10; PLRE, II, 779)

bez určení

A. Vedoucí:

1. před 337 Fl. Hermogenes magister scrinii (nebo quaestor sacri palatii) (Or. Const. XLVIII 30; PLRE, I, 424—425)
2. 360 Eusebius magister scrinii (Lib. Ep. 218, 219; PLRE, I, 303—304)
3. 370 nebo 373 Fl. Claudius Antonius magister (scrinii) (Symm. Ep. I 89; PLRE, I, 77)
4. 389 Hephaestio magister scrinii (nebo primicerius notariorum) (Symm. Ep. V 35; PLRE, I, 416)
5. před 408 Olympius magister (scrinii) (Západ), (Philost. HE XII 1; PLRE, II, 801)
6. 429 Comazon v. sp. ex magistris scriniorum (Východ), (C. T. I 1, 5; PLRE, II, 306)

7. 429 Eubulus v. sp. ex magistris scriniorum (Východ), (C. T. I 1, 5; PLRE, II, 403)
8. 429 Eudicius v. sp. ex maxistris scriniorum (Východ), (C. T. I 1, 5; PLRE, II, 407)
9. 429 Eusebius v. sp. ex magistris scriniorum (Východ), (C. T. I 1, 5; PLRE, II, 4300)
10. 435 Diodorus spectabiles comites et magister sacro/rum scriniorum (Východ), (C. T. I 1, 6; PLRE, II, 359)

B. Personál:
melloproximus

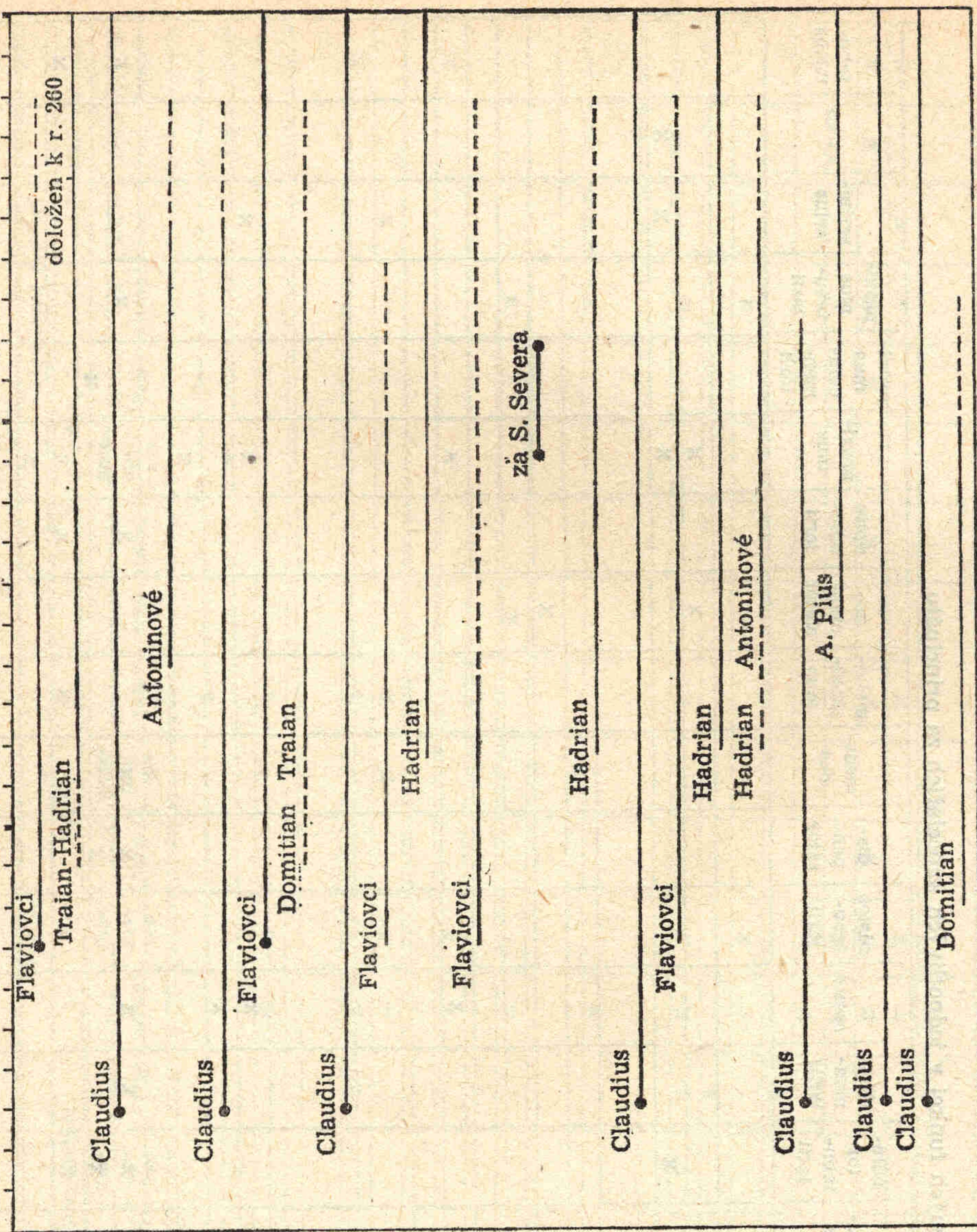
1. 416 Benagius melloproximus scrinii /?memoriae?/ (Východ), (C. T. VI 26, 17; PLRE, II, 223)
2. 416 Hypatius melloproximus scrinii /?epistularum?/ (Východ), (C. T. VI 26, 17; PLRE, II, 577)
3. 416 Theodorus melloproximus scrinii /?libellorum?/ (Východ), (C. T. VI 26, 17; PLRE, II, 1087)

Tabulka I Přehled vzniku a trvání jednotlivých kanceláří.

500 n. l.

200 n. l.

100 n. l.

ab actis
 ab admissionibus
 ab epistulis
 ab instrumento auxiliario
 a bibliothecis
 a censibus
 a codicillis
 a cognitionibus
 a commentariis
 a consiliis
 a copiis militaribus
 a declamationibus Latinis
 a diplomatis
 a libellis
 a mandatis
 a memoria
 a pactionibus
 a patrimonio
 res /ratio/ privata
 a rationibus
 a studiis
 a voluptatibus

za S. Severa

Tabulka III Přehled doložených titulů vedoucích v jednotlivých kancelářích za principátu.

	Vedoucí										Auxiliární vedoucí								
	Propuštěnci					Jezdci					Propuštěnci					Jezdci			
	bez určení	ma- gis- ter	procu- rator	bez určení	ma- gis- ter	prae- fectus	prae- posi- tus	procu- rator	vica- rius	bez určení	prae- posi- tus	procu- rator	bez určení	prae- posi- tus	procu- rator	bez určení	adiu- tor	magis- ter	procu- rator
ab actis								X											
ab admissionibus		X																	
ab epistulis	X			X															
ab instrumento auxiliario																			
a bibliothecis	X		X	X				X											X
a censibus	X			X	X														
a codicillis	X																		
a cognitionibus	X			X	X														X
a commentariis	X							X											
a consiliis																			
a copiis militaribus	X																		
a declamationibus Latinis									X										
a diplomatis																			
a libellis	X	X		X	X														
a mandatis																			
a memoria	X			X	X														
a pactionibus																			
a patrimonio																			
res /ratio/ privata																			
a rationibus	X			X	X														X
a studiis	X			X	X														X
a voluptatibus																			

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Der Kleine Pauly (Lexikon der Antike). (München, 1964—1975)
- Abbot, F. F. — A History and Description of Roman Political Institutions. (New York, 1963)
- Arangio-Ruiz, V. — Storia del diritto romano. (Napoli, 1940; Napoli, 1957)
- Berger, A. — Encyclopedic Dictionary of Roman Law. (New York, 1953)
- Birley, A. R. — Septimius Severus. The African Emperor. (London, 1971)
- Birley, E. — Roman Britain and the Roman Army. (Kendal, 1953)
- Boak, A. E. R. — Roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire. (In: Harvard Stud. in Class. Philol., vol. XXVI, 1915, ss. 73—164)
- Boak, A. E. R. — The Master of the Offices in the Later Roman and Byzantine Empires. (in: Two Studies in Later Roman and Byzantine Administration, Univ. of Michigan Studies, Humanistic Series, vol. XIV, London, 1924, ss. 1—160)
- Bolla, S. — Die Entwicklung des Fiskus zum Privatrechtssubjekt mit Beiträgen zur Lehre vom Aerarium. (Praha, 1938)
- Boulvert, G. — Esclaves et affranchis impériaux sous le haut-empire romain. Rôle politique et administratif. (Biblioteca di Labeo IV, Napoli, 1970)
- Brunt, P. A. — The „Fiscus“ and its Development. (The Journal of Roman Studies, 56, 1966, ss. 75—91)
- Brunt, P. A. — Princeps and Equites. (The Journal of Roman Studies, 73, 1983, ss. 42 až 75)
- Burdese, A. — Manuale di diritto pubblico romano. (Torino, 1966)
- Buti, I. — La „cognitio extra ordinem“: da Augusto a Diocleziano. (in: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II 14, Berlin—New York, 1982, ss. 29—59)
- Cary, M., Scullard, H. H. — Storia di Roma. (překl. A. Ca' Rossa, Bologna, 1981)
- Ciaceri, E. — Tiberio, sucesore di Augusto. (Roma, 1944)
- Cicogna, G. — Consilium principis. (Torino, 1902)
- Cizek, E. — La Roma di Nerone. (Milano, 1984)
- Columba, G. M. — Impero Romano dal 44 av. C. al 395 dopo C. (Milano, nedat.)
- Cowell, F. R. — The Revolution of Ancient Rome. (London, 1962)
- Crook, J. — Consilium principis. Imperial Councils and counsellors from Augustus to Diocletian. (Cambridge, 1955)
- De Blois, L. — The Third Century Crisis and the Greek Elite in the Roman Empire. (Historia 33, 1984, ss. 358—377)
- De Francisci, P. — Storia del diritto romano, vol. II parte I. (Milano, 1938)
- De Francisci, P. — Arcana imperii. (Milano, 1947—1948)
- De Francisci, P. — Sintesi storia del diritto romano. (Roma, 1948)
- De Francisci, P. — Per la storia della legislazione imperiale durante il principato. (Annali di storia del diritto XII—XIII, 1968—1969, ss. 1—41)
- De Laet, S. J. — Portorium. (Bruges, 1949)
- dell'Oro, A. — I libri de officio nella giurisprudenza romana. (Milano, 1960)
- dell'Oro, A. — „Mandata“ e „literae“. Contributo allo studio degli atti giuridici del „princeps“. (Bologna, 1960)
- De Martino, F. — Storia della costituzione romana. vol. 4 parte I (Napoli, 1962), vol. 4 parte II (Napoli, 1965), vol. 5 (Napoli, 1967)
- De Ruggiero, E. — Dizionario Epigrafico di Antichità Romane. (Roma, 1895nn.)
- De Ruggiero, E. — Lo Stato e le opere pubbliche in Roma antica. (Torino, 1925)

- d'Ors, A. — La signification de oeuvre d'Hadrien dans l'histoire du droit romain. (in: *Les empereurs romains d'Espagne*, Paris, 1965, ss. 147—161)
- Duff, A. M. — *Freedmen in the Early Roman Empire*. (Cambridge, 1958)
- Ensslin, W. — The End of the Principate. (in: *The Cambridge Ancient History*, vol. XII, Cambridge, 1956, ss. 352—382)
- Frank, T. — On Augustus and the Aerarium. (in: *The Journal of Roman Studies*, 23, 1933, ss. 143—148)
- Frank, T. — Rome and Italy of the Empire. (in: T. Frank /ed./, *An Economic Survey of Ancient Rome*, vol. V, New Jersey, 1959)
- Frezza, P. — *Corso di storia del diritto romano*. (Roma, 1968)
- Friedlander, L. — *Darstellung aus der Sittengeschichte Roms*. (vol. IV, Leipzig, 1921)
- Garzetti, A. — Aerarium e Fiscus sotto Augusto; storia di una questione in parte di nomi. (in: *Athenaeum*, 31, 1953)
- Garzetti, A. — L'impero da Tiberio agli Antonini. (in: *Storia di Roma*, vol. VI, Bologna, 1960)
- Gaudemet, J. — Riflessioni sull'impero romano. (in: *Studi di diritto romano*, Serie II, N. 7, Milano, 1968, ss. 271—286)
- Giuffrè, V. — Il „diritto pubblico“ nell'esperienza romana. Appunti di una parte generale del corso. (Napoli, 1977)
- Grant, M. — The climax of Rome: the final achievement of the ancient world, A. D. 161—337. (London, 1968)
- Greenhalgh, P. A. L. — *The Year of the Four Emperors*. (London, 1975)
- Griffin, J. — Augustan Poetry and the Life of Luxury. (in: *The Journal of Roman Studies*, 66, 1976, ss. 87—105)
- Guarino, A. — *Storia del diritto romano*. (Milano, 1963)
- Guarino, A. — Gli aspetti giuridici del principato. (in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II 13*, Berlin—New York, 1980, ss. 3—60)
- Guarino, A. — La formazione nell'editto perpetuo. (in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II 13*, Berlin—New York, 1980, ss. 62—102)
- Hammond, M. — *The Antonine Monarchy*. (Rome, 1959)
- Henneman, A. — *Der äussere und innere Stil in Traians Briefen*. (Giessen, 1935)
- Hertzberg, G. F. — *Storia dello Impero Romano*. (Milano, n. dat.)
- Hirschfeld, O. — *Untersuchungen auf dem Gebiete der römischen Verwaltungsgeschichte*. (Berlin, 1877)
- Hirschfeld, O. — *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*. (Berlin, 1905)
- Honoré, A. M. — The Severan Lawyers: A Preliminary Survey. (in: *Studia et Documenta Historiae et Iuris*, 28, 1962, ss. 162—232)
- Honoré, T. — „Imperial“ Rescripts A. D. 193—305: Authorship and Authenticity. (in: *The Journal of Roman Studies*, 69, 1979, ss. 51—64)
- Honoré, T. — *Emperors and Lawyers*. (London, 1981)
- Honoré, T. — *Ulpian*. (Oxford, 1982)
- Hopkins, K. — Rules of Evidence. Recenze na F. Millar — The Emperor in the Roman World (31 B. C. — A. D. 337), London, 1977. (in: *The Journal of Roman Studies*, 68, 1978, ss. 178—186)
- Champlin, E. — The Chronology of Fronto. (in: *The Journal of Roman Studies*, 64, 1974, ss. 136—159)
- Charlesworth, M. P. — Gaius and Claudius. (in: *The Cambridge Ancient History*, vol. X, Cambridge, 1952, ss. 653—701)

- Jolowicz, H. F., Barry, N. — *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. (Cambridge, 1972)
- Jones, A. H. M. — *The Aerarium and the Fiscus*. (in: *The Journal of Roman Studies*, 40, 1950)
- Jones, A. H. M. — *The Later Roman Empire 284—602: A Social, Economic and Administrative Survey*. (Univ. of Oklahoma Press, 1964)
- Jones, H. S. — *Administration*. (in: *The Legacy of Rome*, Oxford, 1962, ss. 91—139)
- Kaser, M. — *Storia del diritto romano*. (překl. R. Martini, Milano, 1977)
- Klani, H. T. — *Iulius Paulus. Comments on a Roman Lawyer's Career in the III Century*. (in: *Sodalitas. Scritti in onore di Antonio Guarino IV*, Napoli, 1984, ss. 1829 až 1841)
- Kovaljov, S. I. — *Storia di Roma, vol. II, L'impero*. (Roma, 1955)
- Král, J. — *Státní zřízení římské*. (Praha, 1921)
- Kunkel, W. — *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*. (Weimar, 1952)
- Kunkel, W. — *Linee di storia giuridica romana*. (překl. T. a B. Spagnuolo Vigorita, Napoli, 1973)
- Last, H. — *The Fiscus: A Note*. (in: *The Journal of Roman Studies*, 34, 1944, ss. 51 až 59)
- Levi, M. A., Meloni, P. — *Storia romana dagli Etruschi a Theodosio*. (Varese—Milano, 1965)
- Liebs, D. — *Juristen als Sekretäre des römischen Kaisers*. (in: *Zeitschrift der Savigny—Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 100, 1983, ss. 484 až 509)
- Loewenstein, K. — *The Governance of Rome*. (Hague, 1973)
- Luzzatto, G. I. — heslo *Diploma* (diritto romano). (in: *Novissimo Digesto Italiano*, V, Torino, 1960, ss. 650—652)
- Luzzatto, G. I. — heslo *Tabularium*. (in: *Novissimo Digesto Italiano*, XVIII, Torino, 1971, ss. 1020—1021)
- Masi, A. — *Ricerche sulla „res privata“ del „princeps“*. (Milano, 1971)
- Masi, A., Mazza, M. — *L'amministrazione centrale a dell'„Urbs“*. (in: *Lineamenti di storia del diritto romano*, Milano, 1979, ss. 529—538)
- Mattingly, H. B. — *Roman Imperial Civilisation*. (London, 1967)
- Mazza, M. — *La burocrazia imperiale e „il consilium principis“*. (in: *Lineamenti di storia del diritto romano*, Milano, 1979, ss. 526—529)
- Mazzarino, S. — *Stilicone*. (Roma, 1942)
- Mazzarino, S. — *L'impero romano*. (Roma, 1973)
- Millar, F. — *The Emperor, the Senate and the Provinces*. (in: *The Journal of Roman Studies*, 56, 1966, ss. 156—166)
- Millar, F. — *Emperors at Work*. (in: *The Journal of Roman Studies*, 57, 1967, ss. 10 až 19)
- Millar, F. — *The Roman Empire and its Neighbours*. (London, 1967)
- Millar, F. — *The Emperor in the Roman World (31 B. C. — A. D. 337)*. (London, 1977)
- Miller, S. N. — *The Army and the Imperial House*. (in: *The Cambridge Ancient History*, vol. XII, Cambridge, 1956, ss. 1—56)
- Mommsen, T. — *Römisches Staatsrecht*. (Leipzig, 1887—1888)
- Nesselhauf, H. — *Patrimonium und res privata des römischen Kaisers*. (in: *„Historia-Augusta-Colloquium“*, Bonn, 1963; Bonn, 1964)
- Niese, B. — *Manuale di storia romana dalle origini alla caduta dell'impero d'occidente*. (Milano, 1921)

- Palma, A. — Le „curae“ pubbliche: studi sulle strutture amministrative romane. (Napoli, 1980)
- Pareti, L. — Storia di Roma e del mondo romano, vol. IV (Torino, 1955), vol. V (Torino, 1960)
- Passerini, A. — Linee di storia romana in età imperiale. (Milano, 1972)
- Peter, H. — Der Brief in der römischen Litteratur. (in: Abh. d. kön. Sächs. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Klasse, XX, 1903)
- Pflaum, H. G. — Les procurateurs équestres sous le Haut-Empire romain. (Paris, 1950)
- Pflaum, H. G. — Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain. (Paris, 1960—1961)
- Pflaum, H. G. — Abrégé des procurateurs équestres. (Paris, 1974)
- Platnauer, M. — The Life and Reign of the Emperor Lucius Septimius Severus. (Roma, 1965)
- Posner, E. — Archives in the Ancient World. (Cambridge (Mass.), 1972)
- Pringsheim, F. — The Legal Policy and Reforms of Hadrian. (in: The Journal of Roman Studies, 24, 1934, ss. 141—153)
- Rabello, A. M. — The Legal Condition of the Jews in the Roman Empire. (in: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II 13, Berlin—New York, 1980, ss. 662—762)
- Ragnone, U. — Traianea I. La lingua e lo stile. (in: Studi Ghisleriana I, 1950)
- Riccobono, S. jr. — Il problema della ricostruzione delle strutture amministrative romane. (in: Synteleia Arangio-Ruiz 2, 1964, ss. 663—672)
- Rostovtzeff, M. — Fisco. (in: E. De Ruggiero, Dizionario Epigrafico di Antichità Romane, Roma, 1895nn.)
- Rostovtzeff, M. — Rome. (New York, 1960)
- Rostovtzeff, M. — The Social and Economic History of the Roman Empire, vol. I, II. (Oxford, 1963)
- Ruggiero, A. — L. Volusio Meciano. Tra giurisprudenza e burocrazia. (Napoli, 1983)
- Saller, R. P. — Promotion and Patronage in Equestrian Careers. (in: The Journal of Roman Studies, 70, 1980, ss. 44—63)
- Salmon, E. T. — A History of the Roman World from 30 B. C. to A. D. 138. (London, 1950)
- Scramuzza, V. M. — The Emperor Claudius. (Cambridge, 1940)
- Scullard, H. H. — From the Gracchi to Nero: A History of Rome from 133 B. C. to A. D. 68. (London, 1976)
- Sherwin-White, A. N. — Recenze na J. Crook, Consilium principis. Imperial Councils and counsellors from Augustus to Diocletian, Cambridge, 1955. (in: The Journal of Roman Studies, 47, 1957, ss. 252—254)
- Sherwin-White, A. N. — The Letters of Pliny: A Historical and Social Commentary. (Oxford, 1966)
- Sherwin-White, A. N. — The Tabula of Banasa and the Constitutio Antoniniana. (in: The Journal of Roman Studies, 63, 1973, ss. 86—98)
- Schiller, A. — Bureaucracy and the Roman Law. (in: Seminar VII, 1949, ss. 26—48)
- Schulz, F. — History of Roman Legal Science. (Oxford, 1953)
- Sinningen, W. G. — Chiefs of Staff and Chiefs of Secret Service. (in: Byzantinische Zeitschrift, 57, 1964, ss. 78—105)
- Smith, Ch. E. — Tiberius and the Roman Empire. (New York—London, 1942)
- Smyšljajev, A. L. — Ob evoljucii kanceljarskogo personala Rimskoj imperii v III. v. n. e. (in: Vestnik drevnej istorii, 3, 1979, ss. 60—81)

- Smyšljajev, A. L. — Vsadniki vo glave vedomstv imperatorskoj kanceljarii vo II. — načale III. v. n. e. (in: Vestnik drevnej istorii, 2, 1981, ss. 91—108)
- Stevenson, G. H. — The Imperial Administration. (in: The Cambridge Ancient History, vol. X, Cambridge, 1952, ss. 182—217)
- Štajermanova, E. M., Trofimova, M. K. — La schiavitù nell' Italia imperiale (I—III secolo). (Roma, 1975)
- Talamanca, M. — Rescripta, epistulae, decreta. (in: Lineamenti di storia del diritto romano, Milano, 1979, ss. 458—463)
- Townend, G. B. — The Post ab epistulis in the Second Century. (in: Historia, 10, 1961, ss. 375—381)
- van't Dack, E. — A studiis, a bibliothecis. (in: Historia, 12, 1963, ss. 177—184)
- Weaver, P. R. C. — Family Dating Criteria, proximi and „provincia“ in the Familia Caesaris. (in: The Journal of Roman Studies, 58, 1968, ss. 110—123)
- Weaver, P. R. C. — Familia Caesaris: A Social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves. (Cambridge, 1972)
- Weber, W. — Hadrian. (in: The Cambridge Ancient History, vol. XI, Cambridge, 1956, ss. 294—324)
- Williams, W. — The Libellus Procedure and the Severan Papyri. (in: The Journal of Roman Studies, 64, 1974, ss. 86—103)
- Williams, W. — Individuality in the Imperial Constitutions: Hadrian and the Antonines. (in: The Journal of Roman Studies, 66, 1976, ss. 67—83)
- Williams, W. — The Publication of Imperial Subscripts. (in: Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 40, 1980, ss. 283—294)
- Wissemann, T. P. — The Definition of „eques Romanus“ in the Late Republic and the Early Empire. (in: Historia, 19, 1970, ss. 67—83)

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

ACOec.	— Acta Consiliorum Oecumenicorum (ed. Ed. Schwartz, nedat.)
AE	— L'Année épigraphique. Revue des publications épigraphiques relatives a l'antiquité romaine. (Paris)
Amm.	— Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum libri qui supersunt. (ed. W. Seyfarth, Leipzig, 1978)
Aug. ep.	— Aurelius Augustinus, Epistulae. (ed. Al. Goldbacher, New York—London, 1961)
Boll. ass. stud. med.	— Bolletino dell'Associazione internazionale degli Studi Mediterranei. (Roma)
C.I.	— Codex Iustinianus. (ed. P. Krueger, Berlin, 1924)
CIG	— Corpus Inscriptionum Graecarum. (ed. A. Boeckh, J. Franz, Berlin, 1825—1877)
CIL	— Corpus Inscriptionum Latinarum. (Berlin, 1918)
Claud.	— Claudius Claudianus, de cons. F. Mallii Theogori v. c. panegyris. (in: Quae extant., ed. J. M. Gesner, Hildsheim, 1969)
Coll. Avell.	— Collectio Avellana, epistulae imperatorum, pontificorum,

- aliorum 357—553. (ed. O. Guenther, in: *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* 35, 1895—1898)
- Cornelius Nepos — Cornelius Nepos, *Vita Attici*. (in: *Vite e frammenti*, Milano, 1980)
- C.T. — Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges Novellae ad Theodosianum pertinentes. (ed. Th. Mommsen, P. M. Meyer, Berlin, 1905)
- DE — E. De Ruggiero, 1895nn.
- Dig. — Digesta. (in: *Corpus iuris civilis*, ed. Th. Mommsen, P. Krueger, Berlin, 1928)
- Dio — Dio Cassius Cocceianus, *Historiarum romanorum quae superunt*. (překl. a ed. F. G. Sturzius, Leipzig, 1824)
- Donatus — Aelius Donatus, *Ars gramatica*. (in: *Gromatici veteres*, 1948)
- EE — *Ephemeris Epigraphica. Corpus Inscriptionum Latinarum Supplementum*. (ed. G. Reimer, Berlin, 1872—1913)
- Ep. de Caes. — *Epitome de Caesaribus* = *Libellus de vita et moribus imperatorum breviatus ex libris S. Aurelii Victoris*. (in: *Sextus Aurelius Victor, Opera*, ed. A. Closs, Stuttgart, 1838)
- Epiph. — Cyprius Epiphanius, *Adversus Haereses*. (in: *Episcopi Constantini opera*, ed. G. Dindorfius, Leipzig, 1859—1863)
- Eumenius — Eumenius, *De instaurandis scholis*. (in: *Pan. Lat.*)
- Eunap. — Eunapios, *Vitae Sophistarum*. (ed. I. F. Boissonade, Paris, 1849)
- Eunap. fr. — Eunapios, *Hipomnémata historika*. (in: *Fragmenta historicorum graecorum*, ed. C. Müller, Paris, 1928—1938)
- Euseb. — Eusebios z Caesareie, *The Ecclesiastical History*. (překl. a ed. K. Lake, London—Cambridge /Mass./, 1959)
- Eutrop. — Flavius Eutropius, *Breviarium ab urbe condita* = *Breviarium historiae romanae*. (ed. C. Wegener, Leipzig, 1884)
- FIRA — *Fontes iuris romani antejustiniani*. (ed. V. Arangio-Ruiz, Firenze, 1969)
- Forsch. Eph. — *Forschungen in Ephesos veröffentlicht vom Österreichischen archäologischen Institut*. (Wien)
- Frag. Vat. — *Fragmenta Vaticana*. (in: *Collectio librorum iuris antejustiniani*, ed. P. Krüger, Th. Mommsen, G. Studemund, Berlin, 1905)
- Frontinus — S. Iulius Frontinus, *De aquaeductu urbis Romae*. (ed. P. Grimal, Paris, 1961)
- Fronto, Ad amicos — M. Cornelius Fronto. (in: *Epistulae*, ed. M. P. J. van den Hant, Leiden, 1954)
- Gaius — Gaius, *Institutiones*. (ed. P. Krüger, G. Studemund, Berlin, 1884)
- Gell. — C. Aulus Gellius, *Noctes Atticae*. (Harvard U. P., 1952 až 1954)
- Herod. — Herodianos, *Ab excessu divi Marci libri octo*. (ed. C. R. Whittaker, London—Cambridge /Mass./, 1969)
- Hyginus — C. Iulius Hyginus, *De conditionibus agrorum*. (in: *Die Schriften der röm. Feldmesser her.*, ed. F. Blume, K. Lachmann, A. Rudorff, Berlin, 1848—1852)

- IG — Inscriptiones Graecae. (ed. W. De Gruyter, Berlin)
- IGR — Inscriptiones Graecae ad res Romanos pertinentes auctoritate et impensis Academiae Inscriptionum et Litterarum humaniorum collectae et editae sub cura R. Cagnat. (vol. 3, Paris, 1901—1921)
- ILA — Inscriptions latines d'Afrique. (ed. R. Cagnat, A. Merlin, L. Chatelain, Paris, 1923)
- ILS — Inscriptiones Latinae Selectae. (ed. H. Dessau, Berlin, 1954 až 1955)
- Inscr. of Cos — The Inscriptions of Cos. (ed. W. R. Paton, E. L. Hicks, 1891)
- Iustinus — M. Iunianus Iustinus, *Historiae Philippicae*. (Paris, 1823)
- Joh. Ant. — Joannis Antiochenis (Ioannes Malalas z Antiochie), *Chronika*. (in: *Fragmenta historicorum Graecorum*, ed. C. Müller, Paris, 1928—1938)
- Jos. Ant. Iud. — Flavius Josephus, *Antiquitatum Judaicarum*. (ed. L. H. Feldman, London—Cambridge /Mass./, 1961—1965)
- Lactantius — L. Caecilius Lactantius Firmianus, *Liber de mortibus persecutorum*. (in: *Liber de mortibus persecutorum et S. Victoris Vitensis Historia persecutionis Vandalicae*, ed. H. Huber, Oeniponti, 1873)
- LAW — Lexikon der Alten Welt. (Zürich—Stuttgart, 1965)
- Lib. Ep. — Libanios z Antiochie, *Epistulae*. (in: *Opera*, vol. X, ed. R. Foerster, Hildsheim, 1963)
- Liv. — T. Livius, *Storia di Roma*. (ed. G. Vitali, Bologna, 1970 až 1973)
- Mart. — M. Valerius Martialis, *Epigramata*. (ed. W. M. Lindsay, Oxford, 1946)
- ND — *Notitia Dignitatum accedunt Notitia Urbi Constantinopolitanae et Latercula provinciarum*. (ed. O. Seeck, Frankfurt am Main, 1962)
- Nilus — Nilus, *Epistulae*. (in: *Patrologia Graeca* 79, ed. J. P. Migne)
- Nov. Theod. — *Novellae Theodosiani*. (in: *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges Novellae ad Theodosianum pertinentes*, ed. Th. Mommsen, P. M. Meyer, Berlin, 1905)
- NS — Notizie degli scavi di antichità. (Roma)
- OGIS — *Orientalis Graeci inscriptiones selectae*. (ed. G. W. Dittenberger, Leipzig, 1903—1905)
- Or. Const. — *Oratio Constantini ad Themistium*. (in: *Orationes ex cod. mediol.*, ed. G. Dindorf, Leipzig, 1874)
- Pan. Lat. — *Panegyrici Latini*. (ed. E. Galletier, Paris, 1949—1955)
- Petr Patr. — Petr Patricius, *Excerpta de sentenciis*. (in: *Fragmenta historicorum graecorum*, ed. C. Müller, Paris, 1928—1938)
- Pfl. — H. G. Pflaum, 1960—1961
- Philost. — Flavius Philostratus maior, *De vitis sophistarum*. (ed. A. H. Christian, Stuttgart, 1855)
- Philost. HE — Philostrogios, *Historia Ecclesiastica*. (ed. J. Bidez, in: *Die*

- Griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte 21, Leipzig, 1913)
- Phryn. — Aratos Phrynichos, Příprava sofistů. (ed. I. de Borries, Leipzig, 1911)
- PIR — Prosopographia imperii Romani. Saec. I. II. III. (2. vyd., ed. E. Groag, A. Stein, Berlin, 1933—1943)
- PIR¹ — Prosopographia imperii Romani. Saec. I. II. III. (1. vyd., ed. E. Groag, A. Stein, Berlin, 1897)
- Plin. Ep. — C. Caecilius Plinius Secundus Minor, Epistulae. (ed. A. M. Guillemin, Paris, 1955)
- Plin. NH — C. Caecilius Plinius Secundus Maior, Naturalis historiae. (ed. D. E. Eichholz, London, 1949—1962)
- Plin. Pan. — C. Caecilius Plinius Secundus Minor, Panegyricus Traiano imperatori dictus. (in: Pan. Lat.)
- PLRE, I — A. H. M. Jones, J. R. Martindale, J. Morris, The Prosopography of the Later Roman Empire, vol. 1: A. D. 260—395. (Cambridge U. P., 1971)
- PLRE, II — A. H. M. Jones, J. R. Martindale, The Prosopography of the Later Roman Empire, vol. 2: A. D. 395—527. (Cambridge U. P., 1980)
- Plut. — Plutarchos, Vitae. (ed. Th. Doehner, Paris, 1846)
- Porph. — Porphyrios z Tyru, Liber de vita Plotini. (ed. F. Creuzer, 1835)
- P. Oxy. — The Oxyrhynchus papyri. (The British Academy, London, 1898—1982)
- PR — Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny. (red. W. Wołodkiewicz, Warszawa, 1986)
- RE — Pauly, Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. (Stuttgart, 1894nn.)
- Res Gestae — Res gestae divi Augusti. (ed. P. A. Brunt, J. M. Moore, Oxford, 1967)
- Rufinus — Turranius Rufinus, Historia Ecclesiastica. (in: Anthologia graeca, ed. H. Stadtmueller, 1894)
- SEG — Supplementum Epigraphicum Graecum. (ed. J. J. Hondius, A. G. Woodhead, Leyden, 1921nn.)
- Seneca Ad Polyb. — L. Annaeus Seneca, Ad Polybium de consolatione. (in: Dialogus, ed. R. Waltz, Paris, 1950)
- Seneca Divi Claudii Apocolocyntosis — L. Annaeus Seneca, Divi Claudii Apocolocyntosis. (ed. R. Waltz, Paris, 1961)
- Seneca Ep. — L. Annaeus Seneca, Epistolae quae extant. (ed. E. Westerburg, Berlin, 1881)
- SHA — Scriptorum historiae augustae. (ed. F. Rusconi, Milano, 1972)
- Sicullus Flaccus — Sicullus Flaccus, De conditionibus agrorum. (in: Die Schriften der röm. Feldmesser her., ed. F. Blume, K. Lachmann, A. Rudorff, Berlin, 1848—1852)
- Sidon. — Sidonius Apollinaris, Epistulae. (ed. W. B. Anderson, 1936, 1965)
- Stattus — P. Papirius Stattus, Silvae. (ed. J. S. Phillimore, Oxford, 1949)

- Suet. — C. Suetonius Tranquillus, *De vita duodecim Caesarum libri VIII.* (ed. G. Vitali, Bologna, 1970)
- Symm. Ep. — Q. Aurelius Symmachus, *Epistulae.* (in: *Quinti Aurelii Symmachi quae superunt*, ed. O. Seeck, Berlin, 1961)
- Tac. Ann. — C. Cornelius Tacitus, *Annali.* (ed. A. Resta Barrille, Bologna, 1970)
- Tac. Dial. de orat. — C. Cornelius Tacitus, *Dialogus de oratoribus.* (in: *Opera*, vol. II, ed. F. Haase, Leipzig, 1855)
- Tac. Hist. — C. Cornelius Tacitus, *Le storie.* (ed. F. Mascialino, Bologna, 1970)
- Theod. ep. — Theodoretos, *Epistulae.* (ed. Y Azéma, in: *Sources Chrétiennes*)
- Victor Caes. — S. Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus.* (ed. Fr. Pilchmayer, R. Gruendel, Leipzig, 1961)
- Victor Ep. — S. Aurelius Victor, *Epistulae.* (in: *Opera*, ed. A. von Closs, Stuttgart, 1838)
- Zonar. — Ionnis Zonaras, *Annales.* (Bonn, 1844)

IMPERIAL OFFICES DURING THE PRINCIPATE. THE FORMATION, DEVELOPMENT AND BUREAUCRATIZATION OF CENTRAL ADMINISTRATIVE DEPARTMENTS OF THE ROMAN EMPIRE.

Summary

Special administrative organs, came into being at the beginning of the Principate, the activities of which very distinctly participated not only in the realization of the interior and foreign policy of Roman emperors but also in its forming. These imperial departments had a firm place in the system of administrative organs of the Principate, in fact it is possible to say that they formed the administrative centre of the Roman Empire. Information from all parts of the Roman State in the field of administration flowed into the hands of the personnel of these departments. In spite of their importance the historical sources on the contents of their activities are very scarce. In reconstructing their organizational development epigraphic evidence must be primarily used.

The basis of the new imperial administrative was formed by Augustus. At the beginning of the Principate the complicated bureaucratic structure of administrative bodies that was typical of the Roman administration in later years, did not yet exist. Therefore there was no need for specialized bodies that should help the emperor to deal with the growing tasks connected with the running of the State. It was still possible that these tasks were fulfilled by the emperor's slaves and freedmen, that means, by his home servants. The majority of their tasks were even then concerned with the affairs of the lord not as a private person, but as an emperor. This dual character of their work and later of the work of imperial departments was retained relatively long, until Hadrian's reign.

The nuclei of the later offices can be found already among the officers of Tiberius (CIL VI 8409c; 5181; 4249). On these inscriptions we can see for the first time even the descriptive denomination of offices that came into being later, which begins

with the typical preposition of "a" or "ab". Not every body thus called can be classified as an officium palatinum. It is important therefore to study the contents of their work.

The body may be identified as an office if the officer was occupied with the affairs of the State apart from strictly personal business. The first offices were formed by emperor Claudius, who concentrated the administration of all affairs into four departments. Later on other offices were founded, some were abolished, or some were integrated according to momentary need. This clearly demonstrated the purely empiric way of administration of the Empire that was applied by emperors at that time. Secretaries were engaged almost in all spheres of the civil activities of the emperor. In a simplified way we can call them the emperor's advisors, who are held responsible by the emperor. They are also the administrators of his decisions being relatively independent in their own decisions. The secretaries influenced moreover in a significant way the emperor's decisions as they prepared the data for them together with the personnel of the office. These officers were men of great influence not only because they were in everyday contact with the emperor, but also because they very often represented him and acted in his name. The secretaries were appointed personally by the emperor. He paid them and they were responsible to him.

From the beginning of their existence freedmen were placed at the head of the imperial departments. The most powerful of them were the secretaries of the emperor Claudius—Narcissus, Callistus and Pallans. First changes were made during the wars after Nero's death. At this time the functions of the secretaries were accumulated and for the first time equites are appointed secretaries. The reason for these changes was undoubtedly the press for time under which these ephemeral emperors organized their own administration and the wish to staff all important offices by their supporters. Equites then tend to be chiefs of the administrative departments more often and under Trajan they practised the functions of the secretaries apart from the department "a libellis" in all important departments.

A principal change in this field was made by Hadrian, who for the first time since the reign of Claudius, systematically approached the organization of the administrative centre. All important offices were reserved for equites and at the same time the order of their promotion from one office to the other — *cursus publicus* — as well as the rules for their remuneration were instituted. Secretaries of departments were classed into the second remuneration rate, they were called *ducenarii*. All departments became subject to central control, thus founding the roots of administration in the modern sense. Hadrian's reforms terminated the development of administrative departments from personal offices to State offices.

Although the most important posts in departments were reserved for the equites, freedmen were not completely excluded from their personnel. Under the rule of the Antonines the system of dual procurators became very common that was taken over from the sphere of the administration of the emperor's private property. The equites procurator was always represented by the freedmen procurator and freedmen directed several less important departments. Other changes were made at the turn of the 2nd and 3rd centuries, secretaries change to *trecenarii*, and freedmen, as the result of a complete militarization of the imperial administration under the Severans are completely excluded from the administration of the departments. During the military anarchy in the 3rd century the system of departments remains almost unchanged, but their bureaucracy tends to strengthen its position. The emperors very often entirely depended on the system of administration of their predecessors.

The secretaries directed relatively large departments staffed exclusively by the

emperor's slaves and freedmen. Their organization differed according to the contents and extent of their agenda. It is interesting to comment on the position of the adiutores among the large number of other officers. They ranked among "junior" officers, but as they were often charged with special tasks and often assisted procurators, they had a very specific position. The highest of all ranked the representatives of the procurators — proximi, who directed the common agenda of the office and who could even become procurators.

ab actis The exact field of duties of this department is not clear, some authors do not consider it to be a department. It probably dealt with acta militaria and it is possible that one part of its agenda was taken over from "ab epistulis".

ab admissionibus The department organized official audiences given by the emperor to officials and delegations from the whole empire, as well as to deputies of foreign monarchs. They very closely cooperated with the "ab epistulis".

ab epistulis This office was one of the largest and most important departments. At the beginning it was only a central department but from the end of the 1st century the number of its tasks decreases because the emperor founded specific "technical" departments, which took over a part of its agenda. The main task of this department was to make out letters (epistulae) with all requirements that were addressed to outstanding private persons and to deal with the regular official correspondence. The department also received all news addressed to the emperor and even took care of military administration. The department was divided into two branches, one of them called "ab epistulis Latinis", performed the abovementioned tasks, the other "ab epistulis Graecis" sometimes also identified as "ad legationes et responsa Graeca", attended to correspondence with the eastern part of the Empire and with the courts of foreign rulers.

ab instrumento auxiliario This office distributed documents made out by other departments.

a bibliothecis Some inscriptions point to the fact that the chief of this department was the emperor's head librarian, he was also engaged in giving literary advice. For this reason the department was often, especially in the beginning of the 2nd century, integrated with the department "a studiis".

a censibus The founding of this department is connected with the general decline of the system of the census under the rule of Flavians. Until then the emperor supervised equites and senators personally on the basis of the data collected by the senatorial department "a censibus". This office inspected above all the state of financial affairs of persons to be ranked among both ordo and also supervised their activities.

a codicillis The task of this department was to issue letters of appointment to imperial officials. After its constitution it took over a part of the agenda of "ab epistulis".

a cognitionibus Together with the chief of the "a libellis" the chief of this department was the emperor's legal advisor. He was also the chairman of the imperial judicial court and therefore took part in the forming of one of the basic types of constitutiones — of decreta. Apart from that he took care of all technical problems connected with the regular operation of the imperial judicial body. It is for this reason that lawyers are rarely appointed as secretaries of this department. Contrary to other secretaries the chief of "a cognitionibus" often accompanied the emperor on his travels.

a commentariis This department served solely as the emperor's private archives. It was not the archive of all imperial decisions, decreta, edicta, senatus consulta

because every department, even individual legio had their own archives. "A commentariis" took care of the most important documents that gave basic information on the quantity of documents issued by the emperor himself and by his predecessors. In a separate section of this department called the "a commentariis beneficiorum" the documents on beneficia by the emperor were stored.

a consiliis It was mostly a "technical" department dealing with the preparations of working papers of the imperial council, with the invitations of its members, etc. The secretary of this department was not the chairman of the consilium principis as his salary was only 100 000 HS.

a copiis militaribus The principal duty of officers of this department was to keep copies of letters of appointment of military commanders and other military documents. For the whole time of its existence it was controlled by the department "ab epistulis".

a declamationibus Latinis This department existed only under Septimius Severus, its main duty was to prepare public appearances of the emperor in Latin. A Greek section of this department probably never existed because during official occasions emperors preferred Latin to Greek. Occasional Greek speeches could be prepared by the department "a studiis" that existed parallelly.

a libellis Was one of the most important departments that attended to all sorts of requests and appeals sent to the emperor by persons of lesser status. Appeals were relatively frequent and therefore the secretary of the department closely worked with the secretary of the "a cognitionibus". The majority of responses were probably made out by the personnel independently, the emperor only signed them. Subscriptions sent to the eastern part of the Empire were translated and despatched by the department "ab epistulis Graecis".

a mandatis This department made out and despatched instructions — mandata, addressed to officials. Even if instructions for governors of senatorial provinces were regularly despatched as late as the time of Hadrian, this department took part in appeasing the differences between both types of provinces and therefore supported the advancement of centralization.

a memoria Although this department came into being relatively late it underwent the greatest number of changes undertaken in the sphere of administration. Its position in the system of palatine offices differs from the typical model of departments and its nature is more of the character later typical for the Dominate. At first the department "a memoria" performed the duties of the emperor's personal secretariat, later on it took successively over duties from other mostly technical departments. All duties of this department were connected with the regular operation of the departments but their integration enabled in a large extent the supervision of other offices.

a pactionibus The exact character of duties of this department cannot be specified; it probably dealt with underterminable pacta.

a patrimonio (res privata) This department administered the emperor's personal property, which consisted mainly of imperial estates. In the first period of the Principate patrimonium had the character of family property that passed into possession according to regular rules of hereditary succession. After the "year of four emperors" patrimonium became the exclusive crown property that was administered by the emperor himself by the virtue of the title Head of the State. Under the Antonines the character of patrimonium began to draw nearer to the fiscus and the emperor could not dispose of it as freely as before. This fact provoked the need to form apart from patrimonium private property called res(ratio) privata. After the great con-

fiscation in 193—7 A. D., which brought about the enlargement of these estates, Septimius Severus formed the administration of *res privata*. *Patrimonium* did not disappear immediately after the establishment of *res privata*. They continue to exist side by side until the reign of Maximinus Thrax, though *patrimonium* was probably supervised by *res privata*.

a rationibus The position of the secretary of this department was exceptional as he was in fact the absolute ruler of all finances of the Roman Empire. Apart from the administration of the central imperial treasury (*fiscus*) "a *rationibus*" supervised, as the financial centre, all Roman treasuries including *patrimonium*. Furthermore, he received reports from all financial officers of all ranks, he put together the State budget and the summary reports on the state of the finances of the Roman Empire. The chief of the *fiscus* even performed the function of the head arbitrator in all financial disputes. It is interesting that the title of this secretary changed most frequently.

a studiis The secretary of this office was the emperor's advisor in cultural affairs, he instructed him on history, philosophy and literature. He also instructed by the him in the matters of law, this fact being documented large number of known renowned lawyers who directed this department.

a voluptatibus The duties of this department were rather specific as it organized the imperial entertainment. Its secretary should have therefore belonged to the purely palace servants, but as historical sources mention *equites* in the place of these secretaries, one may, with a certain reservation, rank them among the chiefs of other imperial administrative departments.

The time of origin of bureaucracy in Ancient Rome cannot be exactly determined as it was a long-term process. During the Republic the system of offices founded on the circulation of officers did not allow for the existence of bureaucracy. The conditions for its forming were set as late as under Augustus, who established professional officers, mainly procurators. Changes made by emperor Claudius in the structure of the offices of the court formed an important milestone in its evolution. Claudius established the first offices and later during the reign of Hadrian *equites-lawyers* represented the backbone of the system of officers. Furthermore, because of their professional knowledge, they were the only ones capable of attending to duties in the field of administration.

In the wide sense of the word, in Rome as a lawyer can be considered every member of higher classes because the knowledge of the principal elements of law was a part of education of youths of these classes.

The whole development of the bureaucracy is identical with the evolution and institutionalization of the imperial administrative and therefore cannot be connected with the name of only one emperor. It is only natural that bureaucracy furthered the interests of the ruling class of slaves, the owners of large estates represented by the emperor himself.

We may speak of bureaucracy in the conditions of the Roman Empire only when at a certain moment of development the following conditions occur simultaneously:

1. Lawyers — *equites* are the sole executors of the emperor's orders and thus form the backbone of the whole administrative because freedmen were too much personally dependent on the emperor. The bureaucracy could not be independent in the 1st century A. D.
2. The departments are stable enough to give officers financial and social security.
3. The *cursus honorum* and the system of offices as a whole are thus advanced that

they ensure the officers not only the security of their practise but offer space for the inner stabilization of the administrative machinery, which becomes autonomous to a certain extent already in the 2nd century A. D.

This process came into being without any initiative from the emperor or the officers themselves. The bureaucratic methods of work are not typical of equites but of departments developing a specific atmosphere, an unvariable style of work represented by the personnel composed of freedmen and slaves.

Paradoxically these methods are identified with the process of work of equites. During the Principate bureaucracy is represented by a group of individuals determined by their profession (lawyers) and offices they held. The members of this group are free to enter or leave it. Bureaucracy is personified by all individuals engaged at the given moment in the field of administration as well as by those who were momentarily not in service.

Under the term of bureaucracy during the Principate we may in a simplified way understand a permanent official machinery with a specific complicated structure that is directly dependent on the emperor but has a relatively free scope for independent decisions. The development of the bureaucracy is determined by strong centralization of the administrative, by the considerably increasing number of departments and therefore by the intrication of the public life of the Roman society together with the growth of financial funds that enable it.